

Видається з 1996 року

Засновник і видавець
Сумський національний аграрний
університет

Реєстраційне свідоцтво
КВ № 8217 від 16.12.2003 р.

Редакційна колегія серії
Данько Ю.І., д.е.н., професор,
Сумський національний аграрний
університет, редактор (Україна)

Бінда Я., д-р наук, професор,
Вища школа фінансів і права
у м. Бельсько-Бяла (Польща)

Блюмська-Данько К.В., к.е.н., доцент,
Університет Париж-Сакле (Франція)

Ваврек Р., PhD, Технічний університет
Ліберець (Чеська Республіка),
Пряшівський університет (Словацька Республіка)

Голишева Є.О., к.е.н., доцент, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Заболотний С., PhD, Варшавський
університет природничих наук (Польща)

Ілляшенко Н.С., к.е.н., доцент,
НТУ «Харківський політехнічний інститут»
(Україна)

Коблянська І.І., к.е.н., доцент, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Красноруцький О.О., д.е.н., професор,
Харківський національний технічний
університет сільського господарства
ім. Петра Василенка (Україна)

Крачунов Х., д-р, професор,
Технічний університет Варни (Болгарія)

Лищенко М.О., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Макаренко Н.О., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Медвідь В.Ю., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Мінта С., PhD, Інститут економічних наук,
Вроцлавський природничий університет
(Польща)

Монастирський Г.Л., д.е.н., професор,
Тернопільський національний
економічний університет (Україна)

Ніфатова О.М., д.е.н., професор,
Університет Барселони (Іспанія)

Пасько О.В., к.е.н., доцент, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Петрушенко Ю.М., д.е.н., професор,
Сумський державний університет (Україна)

Плотницька С.І., д.е.н., доцент, Харківський
національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова (Україна)

Славкова О.П., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Сохань І.В., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Стоянець Н.В., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Хованцова Я., PhD, Пряшівський університет
(Словацька Республіка)

Шевченко Т.І., к.е.н., доцент, Університет
Париж-Сакле (Франція)

Шлаудер Р., д.е.н., професор, Університет
прикладних наук Вайєнштефан-Тріздорф
(Німеччина)

ВІСНИК СУМСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік.

Серія «Економіка і менеджмент»

Випуск 1 (91), 2022

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Вдовин М.Л., Міщук Т.В.

РЕЙТИНГУВАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА ПОКАЗНИКАМИ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ.....3

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Шулла Р.С., Колісник Г.М., Попик М.М.

КОНЦЕПЦІЯ МАРЖИНАЛЬНОГО ПРИБУТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ
ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ..... 10

МАРКЕТИНГ

Olha Polous, Viktor Sibruk, Elizabeth Lutsenko

FEATURES OF INTERNET MARKETING APPLICATION
IN THE PROMOTION POLICY OF METALLURGICAL ENTERPRISES 21

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ

Перегуда Ю.А.

ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
З ВИКОРИСТАННЯМ ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ..... 28

РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Сагайдак Ю.А., Харченко Т.Б.

ФОРМУВАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» МОДЕЛІ
ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....33

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Шепиленко В.Ю.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ
ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....39

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕКОНОМІКА

Науковий журнал
«Вісник Сумського національного
аграрного університету.
Серія: Економіка і менеджмент»
внесений до переліку наукових
фахових видань України
(категорії «Б») у галузі економічних
наук (051 «Економіка», 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»,
073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг»,
076 «Підприємництво, торгівля та
біржова діяльність»)
на підставі Наказу Міністерства
освіти і науки України № 1188
від 24.09.2020 (додаток 5)

Клименко М. В.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ІНСТРУМЕНТІВ ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....47

Полякова С. В., Когатько Ю. Л.

СПЕЦИФІКА ХАРЧУВАННЯ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ В УКРАЇНІ:
ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ЗМІНИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ.....58

Науковий журнал «Вісник
Сумського національного аграрного
університету» індексується в
Міжнародних наукометричних базах
Google Scholar, Index Copernicus,
Crossref, OUCI, ResearchBib,
Vernadsky National Library of Ukraine

Матеріали журналу знаходяться
у вільному доступі на сайті
<https://snaujournal.com.ua>

Усі статті проходять процедуру
таємного рецензування. До
публікації в журналі не допускаються
матеріали, якщо є достатньо підстав
вважати, що вони є плагіатом.
Відповідальність за точність
наведених даних і цитат
покладається на авторів.
Матеріали друкуються українською
та англійською мовами.
У разі цитування посилання на
«Вісник Сумського національного
аграрного університету» обов'язкове

Друкується згідно з рішенням
вченої ради
Сумського національного
аграрного університету
(протокол від 30.06.2022 р. № 14)

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса,
вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28
+38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Тираж 100 пр.
Зам. № 0722/284

© Сумський національний
аграрний університет, 2022

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 311.3:330.3:338
JEL I10, F02, P23

РЕЙТИНГУВАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА ПОКАЗНИКАМИ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Вдовин Мар'яна Любомирівна

кандидат економічних наук, доцент

Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

ORCID: 0000-0001-7699-9744

maryana.vdovyn@lnu.edu.ua

Міщук Тетяна Василівна

бакалавр

Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

ORCID: 0000-0002-1795-1043

Tetiana.Mishchuk@lnu.edu.ua

Стаття присвячена актуальним проблемам оцінки добробуту населення регіонів України. Авторами запропонована система показників добробуту населення. Застосовано методику побудови інтегральної оцінки життєвого рівня регіонів України за різними підходами та виконано розрахунки за даними 2021 року. Рейтингування здійснено з урахуванням таких показників: кількість наявного населення, демографічне навантаження особами у віці 65 років і старше (на 1000 осіб у віці 15-64 роки), середній вік, експорт товарів та послуг, імпорт товарів та послуг, загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, індекс споживчих цін, викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення, кількість лікарняних закладів, кількість закладів вищої освіти. Наголошено на перевазі цього методу, оскільки він дає можливість об'єктивно оцінити стан речей та базується на використанні офіційних даних державних установ. Перелічено етапи алгоритму проведення комплексної оцінки соціально-економічного потенціалу регіону, зокрема процедури стандартизації та вибору вагових коефіцієнтів. Враховано розмежування між процедурою стандартизації показників-стимуляторів та показників-дестимуляторів. На основі отриманих даних здійснено рейтингування, а саме визначено та представлено місце кожного регіону України за рівнем добробуту населення, а також за значенням комплексної оцінки взаємозв'язку різних його сфер. Здійснено візуалізацію результатів ранжування регіонів України за показниками добробуту населення. Виконано також перевірку узгодженості результатів використаних способів за допомогою коефіцієнта конкордації та перевірку на значимість отриманого значення останнього за допомогою коефіцієнта Пірсона. Особливу увагу також сконцентровано на тому, що саме комплексна статистична оцінка добробуту населення дає можливість дослідити чинники, що впливають на об'єкт дослідження, на економічну систему загалом.

Ключові слова: рейтингування, добробут населення, регіони України, інтегральна оцінка, індикатори добробуту населення, стимулятори та дестимулятори, ранжування.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.1>

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, спричинених процесами економічних та політичних перетворень в Україні, є низький, а також диференційований рівень добробуту населення у різних регіонах України. Його підвищення потребує чітких і виважених кроків усіх гілок влади, які передбачають глибокий аналіз широкого спектра показників, що характеризують різні боки життя населення. Комплексна статистична оцінка добробуту населення дасть можливість об'єктивно описати та проаналізувати чинники, що впливають на досліджуваний об'єкт, а також визначити майбутні тенденції з метою реалізації програм підвищення та збалансування життєвого рівня в різних регіонах країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам оцінювання та аналізу добробуту населення

присвячена низка наукових праць, зокрема Павлюк Т. [1], Приданникової Ю. [2], Флорбея М. [3] та Ваддока С. [4].

Палига Є. та Панчишин Т. у [5] здійснюють статистичну оцінку добробуту життя населення в Україні. Методи багатовимірної класифікації, зокрема багатовимірного ранжування використано також у [6; 7; 8]. Дослідження ролі людського капіталу у забезпеченні сталого економічного зростання країни здійснено у [9]. Про залежність між показниками макроекономічного стану (ВВП України та курс долара до гривні) й обсягами депозитів, залучених депозитними корпораціями, описано у [10]. Однак питання оцінювання добробуту населення у розрізі регіонів України з урахуванням групи показників соціальної та економічної статистики потребують подальшого аналізу.

Формування цілей статті. Метою дослідження є оцінка рівня добробуту населення регіонів України станом на 2021 рік шляхом побудови інтегральної оцінки.

Методи дослідження. Вивчення добробуту населення регіонів України здійснено за допомогою методу багатовимірного ранжування з використанням двох різних способів стандартизації даних. Перевірку узгодженості результатів використаних способів за допомогою коефіцієнта конкордації.

Результати дослідження. Добробут населення є складним та багатоаспектним поняттям, який стримує або сприяє людському розвитку, створюючи додаткові стимули чи обмежуючи можливості індивідів і населення в цілому відносно реалізації активної економічної поведінки [1]. Це є визначена в часі кількісно-якісна характеристика рівня життя населення країни як узагальнений результат державної політики у соціальній сфері та активності населення у сфері створення продукції та її споживання [2].

З метою всебічного вивчення взаємозв'язку між сферами добробуту населення було сформовано систему статистичних показників, з огляду на наявні статистичні дані, що містяться у відповідних офіційних статистичних виданнях Державної служби статистики України та інших

структурах. При розробці досліджуваної системи показників було узагальнено відповідні основні макроекономічні показники і розділено їх на дві групи: показників статистики населення та статистики ЗЕД, а також показників соціальної та економічної статистики (табл. 1, 2).

Так, за первинними даними було виокремлено 10 індикаторів (стимуляторів та дестимуляторів), які впливають на добробут населення: кількість наявного населення, осіб (Z_1); демографічне навантаження особами у віці 65 років і старше (на 1000 осіб у віці 15-64 роки), осіб (Z_2); середній вік, років (Z_3); експорт товарів та послуг, тис. дол. США (Z_4); імпорт товарів та послуг, тис. дол. США (Z_5); загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, м² (Z_6); індекс споживчих цін, % (Z_7); викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення, тонн (Z_8); кількість лікарняних закладів, од (Z_9); кількість закладів вищої освіти, од (Z_{10}).

Очевидно, що рейтингування передбачає виконання певних етапів багатовимірного ранжування. Важливим етапом здійснення рейтингування, тобто побудови інте-

Таблиця 1 – Показники статистики населення та ЗЕД за регіонами України у 2021 році

Область	Кількість наявного населення, осіб	Демографічне навантаження особами у віці 65 років і старше, осіб	Середній вік	Експорт товарів та послуг, тис. дол. США	Імпорт товарів та послуг, тис. дол. США
	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5
Вінницька	1529123	268	42.1	1508103.9	729545.8
Волинська	1027397	199	38.4	918685.6	1848738.5
Дніпропетровська	3142035	260	42.2	12408126.7	6161210.7
Донецька	4100280	339	46.2	7123038.8	1990902.9
Житомирська	1195495	252	41.2	882408.0	701968.5
Закарпатська	1250129	180	37.7	2029871.9	1726836.6
Запорізька	1666515	272	42.9	4922240.3	2071172.9
Івано-Франківська	1361109	212	39.9	1234294.0	1022403.5
Київська	1788530	227	40.4	2883312.5	5829712.5
Кіровоградська	920128	279	42.7	1049677.3	304241.0
Луганська	2121322	348	47.3	202053.1	303955.2
Львівська	2497750	221	40.5	3752559.2	4855902.8
Миколаївська	1108394	252	41.9	4013934.5	1223707.8
Одеська	2368107	240	40.6	2653661.9	2852281.0
Полтавська	1371529	266	42.9	3231860.2	1975107.1
Рівненська	1148456	191	37.8	782417.1	637499.2
Сумська	1053452	277	43.7	1095003.1	886085.1
Тернопільська	1030562	229	41	788873.7	545987.1
Харківська	2633834	252	42.5	2318994.9	2487439.1
Херсонська	1016707	248	41.4	448497.2	295278.6
Хмельницька	1243787	262	41.9	946208.8	651102.0
Черкаська	1178266	285	43.4	934653.3	1082048.8
Чернівецька	896566	214	39.6	257045.0	201260.3
Чернігівська	976701	303	44.1	1228446.1	518970.9

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [11]

Таблиця 2 – Показники соціальної та економічної статистики за регіонами України у 2021 році

Область	Заг. площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, м ²	ІСЦ, %	Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря, тонн	К-сть лікарняних закладів	К-ть ЗВО
	Z ₆	Z ₇	Z ₈	Z ₉	Z ₁₀
Вінницька	365873	109	55155.1	54	17
Волинська	341228	110	30821.4	36	10
Дніпропетровська	374115	110	133461.2	103	51
Донецька	47969	111	51334.1	55	21
Житомирська	195896	109	46757.8	37	12
Закарпатська	416083	110	39761.5	37	9
Запорізька	61498	109	69333.9	51	16
Івано-Франківська	509176	110	37904.3	49	13
Київська	2041661	110	137856	46	12
Кіровоградська	55746	111	40634.3	35	9
Луганська	6644	111	16196.4	23	10
Львівська	1211489	109	83599.7	90	33
Миколаївська	59586	110	46627.1	37	11
Одеська	1038857	110	94516.7	62	31
Полтавська	159541	110	77727.8	49	13
Рівненська	270753	110	32991	37	11
Сумська	118847	111	40998.1	33	7
Тернопільська	516717	110	31136.6	47	11
Харківська	604271	110	100042.9	76	55
Херсонська	89413	110	40730.8	31	13
Хмельницька	341643	110	42854.7	38	18
Черкаська	175211	112	56620.2	37	15
Чернівецька	373665	108	22079.4	25	11
Чернігівська	96260	111	29524.7	35	9

Джерело: побудовано авторами за даними [11; 12]

грального показника рівня добробуту населення регіонів України є приведення показників до єдиної розмірності, шляхом їх стандартизації. Коефіцієнти Z_{ij} отримано за двома формулами, відповідно до того чи вони є стимулятори чи дестимулятори. Так показники $Z_1; Z_3; Z_4; Z_5; Z_6; Z_9; Z_{10}$ є стимуляторами, їх ми стандартизуємо за формулою

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{imin}}{x_{imax} - x_{imin}}, \quad (1)$$

Інші показники, які є дестимуляторами, тому процедура стандартизації така:

$$z_{ij} = \frac{x_{imax} - x_{ij}}{x_{imax} - x_{imin}}, \quad (2)$$

Стандартизовані дані індикаторів добробуту населення подано у табл. 3.

Оскільки, на нашу думку, самі індикатори не є однаково важливими для процедури інтегральної оцінки, то надати усім десяти показникам однакові ваги не можна. Тому потрібно надати ранг кожному індикатору та розрахувати вагові коефіцієнти. Ранг надається методом експертних оцінок (табл. 4).

У розрахунку інтегральних комплексних індексів часто використовують вагові коефіцієнти, якщо рівні значущості показників не є рівнозначними. Одним із способів визначення вагових коефіцієнтів показників є використання формули Фішберна:

$$W_i = \frac{2(m - k + 1)}{m(m + 1)}, \quad (3)$$

де m – кількість показників в оцінюванні об'єкта; k – порядковий номер показника за рівнем важливості у їх списку, який складається експертом чи групою експертів.

Використавши формулу (3), отримуємо наступний рейтинг (табл. 5).

Останнім етапом є розрахунок інтегральної оцінки із врахуванням вагових коефіцієнтів та побудова графіка.

Саму інтегральну оцінку з урахуванням вагових коефіцієнтів визначають за формулою середньої арифметичної зваженої, де випадкова величина – це стандартизоване значення i -го показника в j -му об'єкті дослідження (наприклад, регіоні), а ваги визначено експертно, як це було описано вище.

Таблиця 3 – Стандартизовані дані індикаторів добробуту населення України у 2021 році

	Z ₁	Z ₂	Z ₃	Z ₄	Z ₅	Z ₆	Z ₇	Z ₈	Z ₉	Z ₁₀
Вінницька	0.20	0.48	0.46	0.11	0.09	0.18	0.91	0.68	0.39	0.21
Волинська	0.04	0.89	0.07	0.06	0.28	0.16	0.55	0.88	0.16	0.06
Дніпропетровська	0.70	0.52	0.47	1.00	1.00	0.18	0.64	0.04	1.00	0.92
Донецька	1.00	0.05	0.89	0.57	0.30	0.02	0.15	0.71	0.40	0.29
Житомирська	0.09	0.57	0.36	0.06	0.08	0.09	0.82	0.75	0.18	0.10
Закарпатська	0.11	1.00	0.00	0.15	0.26	0.20	0.48	0.81	0.18	0.04
Запорізька	0.24	0.45	0.54	0.39	0.31	0.03	0.88	0.56	0.35	0.19
Івано-Франківська	0.15	0.81	0.23	0.08	0.14	0.25	0.45	0.82	0.33	0.13
Київська	0.28	0.72	0.28	0.22	0.94	1.00	0.39	0.00	0.29	0.10
Кіровоградська	0.01	0.41	0.52	0.07	0.02	0.02	0.36	0.80	0.15	0.04
Луганська	0.38	0.00	1.00	0.00	0.02	0.00	0.24	1.00	0.00	0.06
Львівська	0.50	0.76	0.29	0.29	0.78	0.59	0.85	0.45	0.84	0.54
Миколаївська	0.07	0.57	0.44	0.31	0.17	0.03	0.42	0.75	0.18	0.08
Одеська	0.46	0.64	0.30	0.20	0.44	0.51	0.39	0.36	0.49	0.50
Полтавська	0.15	0.49	0.54	0.25	0.30	0.08	0.39	0.49	0.33	0.13
Рівненська	0.08	0.93	0.01	0.05	0.07	0.13	0.64	0.86	0.18	0.08
Сумська	0.05	0.42	0.63	0.07	0.11	0.06	0.21	0.80	0.13	0.00
Тернопільська	0.04	0.71	0.34	0.05	0.06	0.25	0.67	0.88	0.30	0.08
Харківська	0.54	0.57	0.50	0.17	0.38	0.29	0.48	0.31	0.66	1.00
Херсонська	0.04	0.60	0.39	0.02	0.02	0.04	0.52	0.80	0.10	0.13
Хмельницька	0.11	0.51	0.44	0.06	0.08	0.16	0.58	0.78	0.19	0.23
Черкаська	0.09	0.38	0.59	0.06	0.15	0.08	0.00	0.67	0.18	0.17
Чернівецька	0.00	0.80	0.20	0.00	0.00	0.18	1.00	0.95	0.03	0.08
Чернігівська	0.03	0.27	0.67	0.08	0.05	0.04	0.33	0.89	0.15	0.04

Таблиця 4 – Ранги індикаторів

Чисельність наявного населення, осіб	3
Демографічне навантаження особами у віці 65 років і старше (на 1000 осіб у віці 15-64 роки)	10
Середній вік	1
Експорт товарів та послуг, тис. дол. США	9
Імпорт товарів та послуг, тис. дол. США	7
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, м ²	6
Індекси споживчих цін, %	2
Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення, тонн	5
Кількість лікарняних закладів, од	4
Кількість ЗВО, од	8

Таблиця 5 – Рейтинг та ваговий коефіцієнт індикаторів

	W ₁	W ₂	W ₃	W ₄	W ₅	W ₆	W ₇	W ₈	W ₉	W ₁₀
Рейтинг	3	10	1	9	7	6	2	5	4	8
Ваговий коефіцієнт	0.145	0.018	0.182	0.036	0.073	0.091	0.164	0.109	0.127	0.055

Візуалізацію результатів рейтингування регіонів України за показниками добробуту населення здійснено на рис. 1.

Можна зробити висновок, що наближене до позитивного значення даного показника лише за Львівською та Дніпропетровською, всі інші дані знаходяться нижче межі 0,5. Зокрема, аутсайдерами за оцінкою добробуту

життя населення серед регіонів України є то до них належать Черкаська та Сумська області (рис. 1), що мають найнижчі значення показників, які характеризують різні аспекти рівня життя населення.

Для порівняльної оцінки було здійснено ранжування регіонів України за умови прийняття рівнів значущості

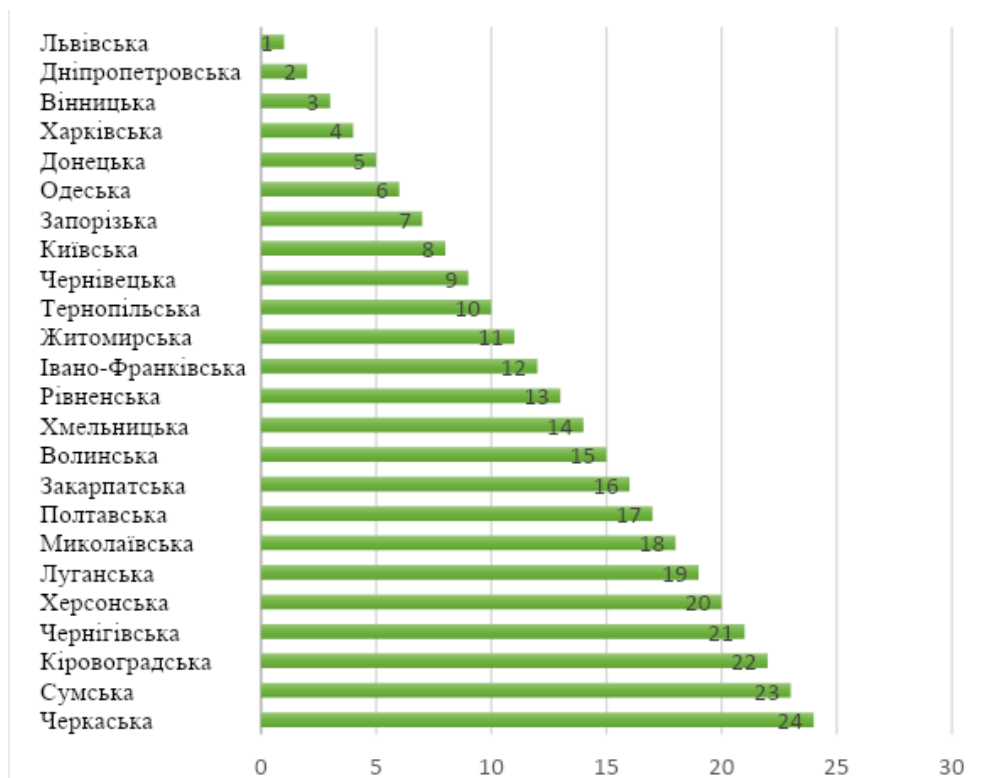

Рисунок 1 – Ранжування регіонів України за показниками добробуту населення у 2021 році

показників як рівнозначні, обравши два способи стандартизації показників.

Перший спосіб ґрунтується на порівнянні емпіричних значень показників із максимальними чи мінімальними їх значеннями в залежності від роду показника, та розраховується за такими формулами:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_{min}} \quad \text{– для стимуляторів;} \quad (5)$$

$$Z_{ij} = \frac{X_{max}}{X_{ij}} \quad \text{– для дестимуляторів.} \quad (6)$$

Отримані результати, за використанням формул (5-6), свідчать про найвищий рівень добробуту у Київській, Львівській та Одеській областях.

Базуючись на розрахунках даного способу стандартизації, найбільш сприятливі умови для економіко-соціального розвитку мають Дніпропетровська, Київська та Львівська області України.

На основі отриманих даних було здійснено перевірку узгодженості результатів використаних способів за допомогою коефіцієнта конкордації. Після проведених розрахунків отримали значення коефіцієнта, що дорівнює 0,826. Це свідчить про сильну узгодженість використаних способів, оскільки значення близьке до одиниці. Для більшої впевненості було оцінено його на значимість за допомогою коефіцієнта Пірсона. Отримане значення дорівнює 57, що є більшим за табличний критерій Пі-

сона (при 1% рівня значимості становить 41,6, а при 5% – 35,2). Таким чином, при рівні значимості 1% приймається значущим розрахований коефіцієнт конкордації.

Висновки. На формування добробуту населення впливає низка різноманітних чинників, зокрема економічних та соціальних. Виділення десяти індикаторів добробуту населення, з урахуванням різних галузей статистики дало можливість всебічно оцінити стан добробуту у різних регіонах у 2021 році. Звісно, що свій відбиток на результати рейтингування накладає і поширення пандемії, спричиненої хворобою COVID-19, і розвиток інфляційних процесів, і слабка державна підтримка розвитку соціальної сфери, і військові дії на Сході країни. Очевидно, що за проведеного аналізу у 2022 році ситуація буде ще гіршою, оскільки країна-агресор Російська Федерація здійснила повномасштабне вторгнення на територію нашої держави, а війна негативно впливає на показники рівня життя та добробуту населення.

Методи багатовимірного ранжування є ефективними методами здійснення регіональних порівнянь добробуту населення України. Вони дали можливість простежити позицію кожного регіону серед інших регіонів України. На основі проведених розрахунків за використанням методу багатовимірного ранжування можна зробити висновок, що лідерами є Львівська та Дніпропетровська області, а аутсайдерами Сумська та Черкаська, яким варто покращувати показники добробуту життя населення.

Список використаної літератури:

1. Павлюк Т.І. Добробут населення – основа розвитку держави. *Економічні студії*. 2019. № 4(26) С. 128–131. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=27065.pdf>

2. Приданникова Ю.Є. Теорія та моделі економічного зростання та їх вплив на матеріальний добробут населення. URL: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/4456/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf?sequence=1>
3. Fleurbaey M. Welfare economics, risk and uncertainty. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économie*. 2018. № 51(1). P. 5–40.
4. Waddock S. Wellbeing economics narratives for a sustainable future. *Humanistic Management Journal*. 2021. № 6(2). P. 151–167.
5. Палига Є.М., Панчишин Т.В. Рівень добробуту населення України у статистичному вимірі. *Наукові записки*. 2007. № 2(12). С. 95–100.
6. Вдовин М.Л., Зомчак Л.М., Бондар О.В. Кластеризація країн ЦСЄ за показниками ЗЕД. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-50>
7. Вдовин М.Л., Бондар О.В. Інтегральне оцінювання зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 42. С. 217–224.
8. Zomchak L., Drobotii Y. Regional competitiveness: clustering regions of Ukraine. Modern technologies in the development of economy and human well-being: monograph. Publishing House of University of Technology, Katowice, 2020. P. 20–27.
9. Панчишин Т.В. Інвестування людського капіталу – запорука модернізації економіки України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2017. Вип. 1(2). С. 99–104.
10. Зомчак Л.М., Рудницька Я.І. Економетричне моделювання залежностей між макроекономічним станом України та обсягами залучених депозитів. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 49. С. 196–200.
11. Офіційний сайт: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Офіційний сайт: Міністерство фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/>

References:

1. Pavlyuk T.I. (2019) Dobrobut naseleння – osnova rozvytku derzhavy [The welfare of the population is the basis of the state development]. *Ekonomichni studiyi*, vol. 4(26), pp. 128–131. Available at: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=27065.pdf> (in Ukrainian)
2. Prydannikova Y.U. (2019) Teoriya ta modeli ekonomichnoho zrostannya ta yikh vplyv na material'nyy dobrobut naseleння [Theory and models of economic growth and their impact on the material well-being of the population]. Available at: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/4456/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf?sequence=1> (in Ukrainian)
3. Fleurbaey M. (2018) Welfare economics, risk and uncertainty. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économie*, vol. 51(1), pp. 5–40.
4. Waddock S. (2021) Wellbeing economics narratives for a sustainable future. *Humanistic Management Journal*, vol. 6(2), pp. 151–167.
5. Palyha Ye.M., Panchyshyn T.V. (2007) Riven dobrobutu naseleння Ukrainy u statystychnomu vymiri [The level of well-being of the population of Ukraine in statistical terms]. *Naukovi zapysky*, vol. 2(12), pp. 95–100.
6. Vdovyn M.L., Zomchak L.M., Bondar O.V. (2021). Klasteryzatsiya krayin TSSYE za pokaznykamy ZED [Clustering of the CEE countries according to the indicators of foreign economic activity]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-50>
7. Vdovyn M.L., Bondar O.V. (2019) Intehralne otsiniuvannya zovnishnoekonomichnoi diialnosti rehioniv Ukrainy [Complex estimation of the foreign economic activity of Ukrainian regions]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 42, pp. 217–221.
8. Zomchak L., Drobotii Y. (2020) Regional competitiveness: clustering regions of Ukraine. Modern technologies in the development of economy and human well-being. (Monograph 39), (pp. 20–27). Katowice: Publishing House of University of Technology.
9. Panchyshyn T.V. (2017) Investuvannya liudskoho kapitalu – zaporuka modernizatsii ekonomiky Ukrainy [Investing in human capital is the key to the modernization of Ukrainian economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, vol. 1(2), pp. 99–104.
10. Zomchak L.M., Rudnytska Ya.I. (2020) Ekonometrychne modeliuvannya zalezhnosti mizh makroekonomichnym stanom Ukrainy ta obsiahamy zaluchenykh depozytiv [Econometric modeling of dependences between macroeconomic conditions of Ukraine and deposits volumes]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 49, pp. 196–200.
11. Official site: State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 18 May 2022).
12. Ministerstvo finansiv Ukrayiny [Ministry of Finance of Ukraine] Ofitsiyniy sait. Available at: <https://mof.gov.ua>

Mariana Vdovyn, PhD, Associate Professor, Lviv National University (Lviv, Ukraine)

Tetiana Mishchuk, Bachelor, Lviv National University (Lviv, Ukraine)

RATING OF UKRAINIAN REGIONS ACCORDING TO POPULATION WELFARE INDICATORS

The article is devoted to topical issues of assessing the welfare population of Ukrainian regions. The authors offered a system of welfare indicators. The method of construction of an integrated assessment of the living standard of the regions of Ukraine according to different approaches was applied and calculations according to the data of 2021 were performed. This method will allow us to describe and analyze the factors that affect the object, economic system, as well as to identify future trends in order to implement programs to improve and balance living standards in different regions of the country. Also an important advantage of this method is objectivity, which is based on the use of official data from government agencies. The rating was carried out taking into account the following indicators: the number of the existing population, the demographic

burden of persons aged 65 and older (per 1,000 persons aged 15-64), average age, export of goods and services, import of goods and services, total area of residential buildings, consumer price index, emissions of pollutants into the air from mobile sources of pollution, the number of hospitals, the number of higher education institutions.

The stages of the algorithm for conducting a comprehensive assessment of the socio-economic potential of the region are listed. Based on the obtained data, the regions of the country are ranked. It allows the selected indicators to more accurately identify the most developed areas. Therefore, the place of each region of Ukraine in terms of the level of welfare of the population, as well as the importance of a comprehensive assessment of the relationship of its various spheres was determined and presented. The consistency of the results of the used methods was checked with the help of the concordance coefficient and the significance of the obtained value of the latter was checked with the help of the Pearson coefficient.

The information base of our research is official statistical information, as well as a large number of publications of domestic scientists on research on this topic.

Key words: *rating, population welfare, regions of Ukraine, integrated assessment, population welfare indicators, stimulants and disincentives, ranking.*

Дата надходження до редакції: 01.07.2022 р.

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

УДК 658.03
JEL M12 M41

КОНЦЕПЦІЯ МАРЖИНАЛЬНОГО ПРИБУТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Шулла Роман Степанович

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-3188-9757
roman.schulla@uzhnu.edu.ua

Колісник Галина Миколаївна

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку та аудиту
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-1417-6608
halyna.kolisnyk@uzhnu.edu.ua

Попик Мар'яна Михайлівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри
туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-1693-7896
mariana.popyk@uzhnu.edu.ua

У статті досліджується можливість впровадження на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу концепції маржинального прибутку в якості інструменту інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень, оцінки діяльності та стимулювання керівного персоналу підприємств сфери готельно-ресторанного бізнесу. Проаналізовано структуру технологічного процесу виробництва послуг розміщення на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. Обґрунтовано, що структура матеріального трансформаційного процесу готелю має визначальний вплив на його організаційну побудову. Виявлено, що найбільш доцільною калькуляційною одиницею для послуги розміщення є показник «ліжко-днів», диференційований в розрізі окремих позицій номерного фонду готелю. Обґрунтовано, що з точки зору стимулювання ефективної роботи менеджменту нижчих ієрархічних рівнів дивізійна організаційна структура і сформовані на її основі центри прибутку/інвестицій дивізійного рівня мають беззаперечну перевагу над функціональною організаційною структурою, оскільки менеджер дивізіону отримує повноваження впливати на весь комплекс монетарних показників (функціональні витрати та доходи), які формують інтегральний результат діяльності у формі прибутку. Доведено, що формування змінної складової оплати праці менеджменту центрів відповідальності 2-го ієрархічного рівня на основі показника дивізійного маржинального прибутку за мінусом контрольованих постійних та дискреційних витрат дозволяє оптимальним чином ув'язати ефективність їх роботи з рівнем їх монетарної винагороди. Висвітлено недоліки концепції валового та операційного прибутку в якості критеріїв прийняття управлінських рішень, інструментів оцінки діяльності та стимулювання управлінського персоналу, які полягають у наявності в структурі розрахунку зазначених показників не релевантних та неконтрольованих статей витрат.

Ключові слова: оцінка діяльності та стимулювання управлінського персоналу, маржинальний прибуток, постійні та дискреційні витрати, центр прибутку, система цілей, дивізійна організаційна структура.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.2>

Постановка проблеми. В сучасному світі все більшу роль поряд із пояснювальною функцією відіграє прагматична функція науки, коли результатом наукової діяльності є не тільки описання і пояснення досліджуваних явищ та процесів, але і формулювання універсальних тверджень, які характеризуються своєю придатністю в якості інструменту для активного впливу на об'єкт пізнання.

Не оминув зазначений тренд і економічну науку, від якої все в більшій мірі вимагається формулювання системи знань, необхідних для активного впливу на економічні процеси і явища.

Початковим етапом процесу пізнання та передумовою для формулювання наукових тверджень пояснювального або прагматичного характеру є адекватне описання

об'єкта пізнання. В якості інструменту такого описання в науковій діяльності в цілому та економічній науці зокрема позитивно себе зарекомендував системний підхід, в рамках якого досліджуване явище або процес розглядається як певна сукупність взаємопов'язаних елементів. Відповідно до системного підходу підприємство може бути визначене як соціально-технічна система, яка характеризується такими основними ознаками як відкритість, продуктивність та цілеспрямованість.

Для підприємства як економічної системи характерними на сьогоднішній день є такі тенденції як постійне ускладнення зовнішнього середовища, зростання його динаміки та рівня невизначеності. В цій ситуації з метою покращення адаптивної здатності підприємств необхідністю стало нарощення рівня складності організаційної структури підприємства (зростання кількості організаційних одиниць як елементів системи) та спеціалізація діяльності організаційних одиниць (закріплення за окремим продуктивним елементом системи вузького обсягу завдань). Але водночас із цим значно ускладнився процес координації діяльності організаційних одиниць, що вимагає застосування принципу децентралізації в підсистемі управління, коли частина повноважень та відповідальності передається з вищих на нижчі рівні управління. В умовах децентралізації виникає проблема орієнтації діяльності менеджерів різних ієрархічних рівнів, напрямів бізнесу та функціональних сфер на досягнення спільної цілі – виживання підприємства в довгостроковій перспективі та досягнення необхідного рівня прибутковості в оперативному періоді. Важливу роль в цьому контексті відіграє інформаційна система підприємства, ядром якої є підсистема обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема застосування облікової системи в якості інструментів інформаційного-аналітичного забезпечення управління, оцінки діяльності та стимулювання персоналу досліджувалася в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців.

Так, у вітчизняній науці зазначена проблема досліджувалась в працях таких вчених як Ф. Бутинець, С. Голов, Л. Нападівська та ін. [1; 2; 3]. Характерним для праць більшості зазначених авторів є високий рівень абстрактності при формулюванні наукових тверджень без прив'язки запропонованих обліково-аналітичних інструментів управління персоналом до практики діяльності підприємств конкретної галузі.

У зарубіжній літературі проблема інструментального використання облікової системи для цілей управління досліджується в працях авторів таких як Ч. Хорнгрен, К. Друрі, А. Вагенхофер, Р. Еверт та ін. [4; 5; 6]. Особливої уваги заслуговує колективна праця австрійських науковців А. Вагенхофера та Р. Еверта, де автори проаналізували альтернативні концепції організації системи внутрішнього обліку для цілей інформаційного забезпечення менеджменту та управління персоналом [6].

Але, незважаючи на значний доробок зарубіжних та вітчизняних науковців в питаннях вибору і застосування оптимальних облікових інструментів для інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських

рішень, оцінки діяльності та стимулювання персоналу, наявність наукових праць з даної проблеми, які б враховували специфіку і особливості діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу, на сьогоднішній день у фаховій літературі є обмаль, що і спонукало авторів до більш глибокого дослідження даної проблеми.

Формування цілей статті. З однієї сторони облікова система підприємства демонструє менеджменту майбутній економічний ефект від прийнятих управлінських рішень (прогнозна функція обліку), інформує про економічні наслідки реалізованих управлінських рішень (описова функція обліку) та виявляє відхилення між бажаним та фактичним станом економічної системи (контрольно-аналітична функція обліку). Але все в більшій мірі в останній період спостерігається зростаюча роль стимулюючої функції обліку, коли інформація з облікової системи використовується для оцінки ефективності діяльності та стимулювання менеджерів, здійснюючи таким чином вплив на їх організаційну поведінку. В цих умовах виникає проблема вибору такої форми організації облікової системи, яка б найбільш якісно могла виконувати зазначені облікові функції. Тому основна **мета даної статті** полягає у дослідженні можливості організації облікової системи, яка б була здатною виконувати зазначені вище функції інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень, оцінки діяльності та стимулювання управлінського персоналу з врахуванням особливостей діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу.

В статті використовувалися такі загальнонаукові **методи дослідження** як синтез, аналіз, індукція, дедукція, порівняння. Серед спеціальних методів можна виокремити метод системного аналізу, який використовувався для характеристики матеріального трансформаційного процесу та системи управління дивізіону на підприємствах готельного бізнесу, економіко-математичні методи, які були використані при визначенні показників прибутку та рентабельності капіталу з метою оцінки діяльності дивізіонального менеджменту.

Результати дослідження. Діяльність підприємства в ринковому середовищі повинна завжди орієнтуватися на досягнення певних цілей. Загальноприйнятим у фаховій літературі є виокремлення стратегічних та оперативних цілей діяльності підприємства [7].

Стратегічною цілю підприємства в конкурентному ринковому середовищі є формування його економічного потенціалу, який дозволить підприємству в довгостроковій перспективі генерувати необхідний рівень прибутку. Ціль «економічний потенціал» не піддається квантифікації, оскільки вона виражає якісний аспект діяльності підприємства: його сильні сторони та переваги, його здатність краще у порівнянні із конкурентами використати наявні ринкові можливості та відвернути зовнішні загрози.

Натомість оперативна ціль у формі «фінансового результату» піддається квантифікації і таким чином об'єктивному обрахунку, що є основною передумовою для її застосування в якості об'єктивних індикаторів ефективності роботи управлінського персоналу. Окрім прибутку в оперативному управлінні в якості рестриктив-

ного параметру підприємства використовують таку ціль як «ліквідність», яка виражає здатність підприємства за рахунок наявних грошових ресурсів погасити на певну дату свої зобов'язання перед контрагентами.

На відміну від грошових ресурсів фінансові результати підприємства у формі прибутку/збитку не є емпіричним феноменом оточуючого нас світу, а представляють собою абстрактне (ідеальне) поняття, за допомогою якого моделюються, тобто, відображаються в абстрактній формі реальні явища процеси на підприємстві.

Фінансові результати підприємства в рамках його операційної (основної) діяльності формуються на основі порівняння операційних доходів та операційних витрат. Операційні доходи підприємства виражають позитивний елемент результуючого показника «фінансових результатів». При цьому не слід змішувати поняття доходів від реалізації продукції (послуг) і грошових надходжень від реалізації продукції (послуг), оскільки перше поняття виражає вартість реалізованої продукції (послуг), тобто – факт передачі права власності на об'єкт купівлі-продажу (продукцію, товари, роботи, послуги) між контрагентами, а не факт притоку коштів.

В свою чергу, витрати підприємства виражають негативний елемент результуючого показника «фінансових результатів». При цьому не слід змішувати поняття витрат (собівартості) виробленої продукції (послуг) і грошових видатків, оскільки перше поняття виражає вартість спожитих ресурсів в рамках матеріального трансформаційного процесу, тобто – факт втрати первинних властивостей ресурсами в процесі їх використання в господарському процесі підприємства, а не факт відтоку коштів при погашенні зобов'язань перед контрагентами.

Ще однією перевагою показника «фінансові результати» є його придатність до багаторівневої декомпозиції на окремі складові елементи. Такий підхід дозволяє застосовувати на підприємстві в процесі управління персоналом такого інструменту як «система цілей» [7]. В наглядній формі система цілей підприємства представлена на рис. 1:

Ієрархічна побудова є характерною ознакою як організаційної системи, так і системи цілей підприємства. Система цілей у формі таких вартісних показників як витрати, доходи та фінансові результати при її викорис-

танні в якості інструменту оцінки діяльності та стимулювання менеджменту різних ієрархічних рівнів дозволяє направити весь матеріальний трансформаційний процес підприємства на досягнення спільної цілі – оптимізації фінансових результатів.

Основною індивідуальною ціллю будь якого найманого менеджера або працівника підприємства в ринковому середовищі є максимізація рівня власних доходів. В цих умовах використання в якості інструментів стимулювання персоналу систем оплати праці, які передбачають винагороду менеджера або працівників нижчих ієрархічних рівнів відповідно їх вкладу у результати діяльності підприємства (прибуток), створює передумови для узгодження індивідуальних цілей працівника із основною ціллю підприємства. Таким чином оптимізація індивідуальних доходів автоматично має позитивний вплив і на оптимізацію результатів діяльності підприємства в цілому.

Інформація про витрати, доходи та фінансові результати, яка використовується менеджментом на всіх стадіях управлінського циклу, генерується в обліковій системі підприємства, що в наглядній формі відображено на рис. 2:

Для цілей даної статті особливу цікавість представляють управлінські процеси 4, 10 та 11, які виконуються кожним менеджером в рамках управлінського циклу (рис. 2).

Менеджмент окремого ієрархічного рівня в організаційній структурі підприємства має специфічні потреби в інформаційному забезпеченні, які повинна задовольняти облікова система. При цьому індивідуальність інформаційних потреб кожного окремого менеджера зумовлюється, насамперед, внаслідок відповідного розподілу повноважень та відповідальності при застосуванні того чи іншого типу організаційної структури та специфіки організації діяльності окремого підприємства.

Необхідно зазначити, що при впровадженні того або чи іншого типу організаційної структури підприємства (функціональної, дивізійної, матричної) повинна враховуватися, насамперед, структура матеріального трансформаційного процесу підприємства, а, особливо, важливим фактором є ступінь гетерогенності виробничо-збутової програми. Оскільки на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу виробничо-збутова програма є достатньо гетерогенною, то це створює передумови

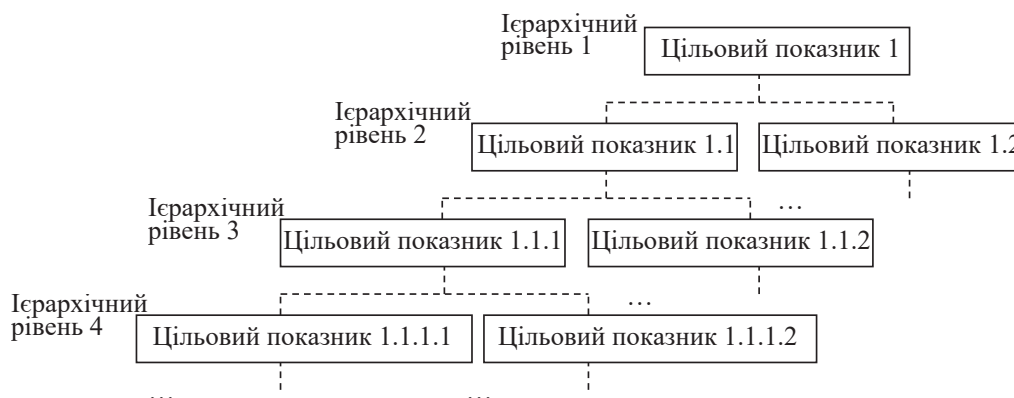

Рисунок 1 – Ієрархія системи цілей підприємства

Джерело: розроблено авторами на основі [7]

Рисунок 2 – Роль облікової інформації в рамках управлінського циклу

Джерело: авторська розробка

до ефективного застосування найбільш перспективної на сьогодні, на наш погляд, організаційної структури дивізіонального типу, коли менеджер дивізіону отримує повноваження для прийняття автономних управлінських рішень, які стосуються матеріального трансформаційного процесу за його напрямком діяльності (готельний бізнес, ресторанний бізнес, виробництво і збут SPA-послуг), але водночас і несе повну відповідальність за фінансові результати дивізіону.

Структура матеріального трансформаційного процесу та системи управління підприємств готельно-ресторанного бізнесу (організованої за дивізіональним принципом з орієнтацією на готельні, ресторанні послуги та послуги сфери SPA) в інтегральній формі наводиться на рис. 3:

Процес виробництва і збуту послуг розміщення на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу виражає основну матеріальну ціль даного типу організацій, тому на рисунку наводиться в детальній формі тільки структура, саме, готельних бізнес-процесів, а ресторанна діяльність та діяльність з виробництва та збуту комплементарних послуг наводиться у формі «чорного ящика» і не буде в подальшому піддаватися детальному аналізу.

Як видно із рисунку структура матеріального трансформаційного процесу та структурна побудова управлінських процесів на 2-му рівні в системі менеджменту характеризуються певною ізоморфністю (подібністю, симетричністю): об'єктом управління окремого дивізіонального менеджера є відповідний напрямок діяльності

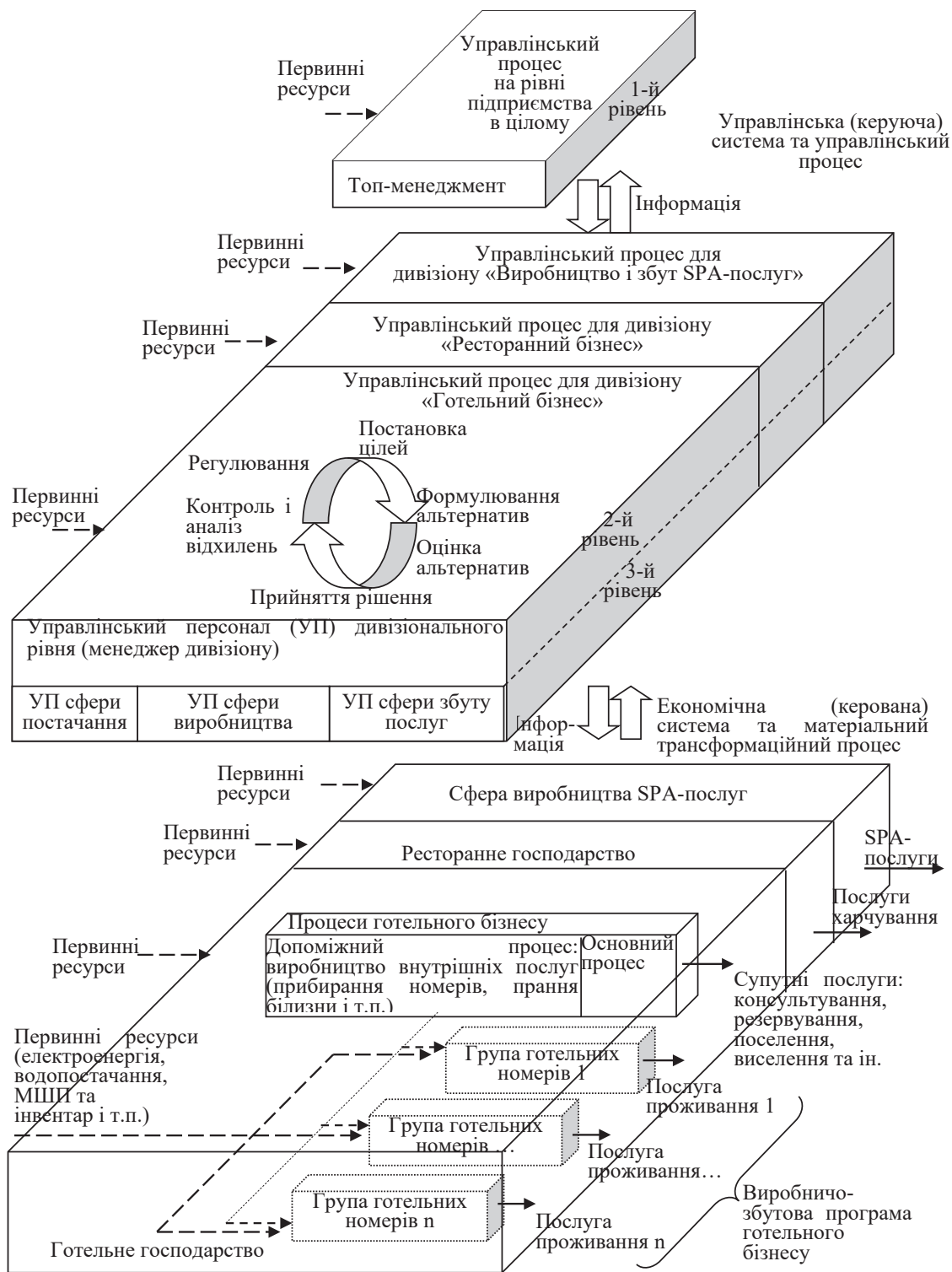

Рисунок 3 – Економічна система та система управління підприємств готельно-ресторанного бізнесу

Джерело: авторська розробка

як елемент матеріального трансформаційного процесу. При цьому виокремлення дивізіонів здійснюється в розрізі видів діяльності, тобто з орієнтацією на окремі види послуг: розміщення, харчування, комплементарні послуги [8].

Оскільки дивізіональний менеджер приймає управлінські рішення щодо всіх бізнес-функцій операцій-

ного ланцюжка «постачання – виробництво – збут», то він несе відповідальність і за всі монетарні наслідки, які виникають як похідна величина від рішень щодо матеріального трансформаційного процесу в рамках дивізіону: за всі доходи, операційні витрати та операційний прибуток дивізіону.

Натомість при функціональній організаційній структурі на другому ієрархічному рівні управлінська система передбачає спеціалізацію роботи менеджменту за функціями (без спеціалізації за напрямками бізнесу), і таким чином операційний цикл як об'єкт управлінського впливу штучно розщеплюється на функціональні блоки «постачання ресурсів», «виробництво послуг» та «збут послуг», що унеможлиблює організацію другого рівня управління у формі центрів прибутку. Тому концепція центрів відповідальності у формі «центру прибутку» є іманентною тільки для дивізійної організаційної структури. В цьому випадку виникає проблема вибору адекватного результуючого показника як монетарного критерію, який би слугував цільовим індикатором ефективності роботи дивізійних менеджерів та який би міг бути одночасно використаний і як інструмент оцінки діяльності та стимулювання управлінського персоналу при впровадженні відповідних систем оплати праці.

В якості таких монетарних критеріїв можуть використовуватися результуючі вартісні показники, які формуються при різних формах організації системи обліку витрат, доходів та фінансових результатів.

В рамках концепції абсорпшен-костингу, яка є базовим інструментом при формуванні фінансових результатів для цілей фінансової звітності, обчислюються два ключові результуючі показники: валовий та операційний прибуток [9]. Приклад традиційної системи «абсорпшен-костингу» з формуванням проміжного показника валового прибутку та кінцевого показника операційного прибутку наводиться в таблиці 1:

Як видно з даних таблиці 1, кінцевим результатом діяльності дивізіону є показник операційного прибутку, але він відображається тільки в цілому для дивізіону. Натомість проміжний результативний показник «валовий

прибуток» диференціюється в розрізі окремих об'єктів калькулювання, якими в готельному бізнесі виступають окремі види послуг розміщення.

Послуги розміщення підлягають диференціюванню в зв'язку з гетерогенністю структури номерного фонду готелю (відмінність в розмірно-якісних параметрах окремих номерів), що проявляється і в суттєвих відмінностях собівартості та реалізаційної вартості послуги проживання в розрізі номерів: наприклад, витрати по зносу МШП, готельного інвентарю та інші прямі витрати для номеру класу «Люкс» та номеру класу «Стандарт» можуть різнитися в декілька разів, що не може бути проігноровано обліковою системою підприємства при калькуванні собівартості послуг розміщення.

Необхідно зазначити, що до групи прямих витрат в готельному бізнесі відносяться тільки ті витрати, виникнення яких прямо пов'язане із виробництвом та збутом окремого виду послуги «розміщення» та виникнення яких емпірично відслідковується до конкретного об'єкту калькулювання. Прикладом таких витрат, як вже зазначалося, є витрати по зносу МШП та готельного інвентарю для послуг розміщення окремої групи номерів (як об'єктів калькулювання). Також до прямих витрат можна віднести вартість спожитих зовнішніх (або внутрішніх) послуг з прибирання номеру та подібних до них послуг, але тільки при умові, що таке споживання емпірично фіксується по відношенню до окремого об'єкту калькулювання. Всі інші види операційних витрат в готельному бізнесі відносяться до непрямих (загальновиробничих), оскільки для більшості таких витрат не виконується або умова прямого зв'язку з об'єктом калькулювання, або умова можливості (доцільності) емпіричного вимірювання по відношенню до об'єктів калькулювання: так, витрати комунальних послуг в значній своїй частині

Таблиця 1 – Формування повної виробничої собівартості готельних послуг в системі «абсорпшен-костингу» та використання в якості цільового критерію управлінських рішень показника валового прибутку

Показники по дивізіону «Готельний бізнес» в системі «абсорпшен-костингу» та використання в якості цільового критерію управлінських рішень показника валового прибутку	Збутова програма для послуги «Проживання» в розрізі окремих позицій номерного фонду		
	Група номерів 1	Група номерів	Група номерів n
Обсяг реалізованих послуг проживання, ліжко-днів/період	X	X	X
Реалізаційна ціна послуги проживання, грн/ліжко-день	X	X	X
Дохід від реалізації послуг проживання, грн/період	X	X	X
Прямі виробничі витрати, грн/період	X	X	X
Розподілені загальновиробничі витрати, грн/період	X	X	X
Повна виробнича собівартість послуг проживання, грн/період	X	X	X
Валовий прибуток в сфері виробництва готельних послуг, грн/період	X	X	X
Адміністративні витрати, грн/період	X		
Збутові витрати, грн/період	X		
Інші операційні витрати, грн/період	X		
Операційний прибуток до оподаткування, грн/період	X		
Податок на прибуток (в % від операційного прибутку), грн/період	X		
Операційний прибуток після оподаткування, грн/період	X		

Джерело: авторська розробка

є витратами, прямо зумовленими фактом проживання відвідувача в окремому номері, але ці витрати недоцільно емпірично фіксувати до окремого об'єкту калькулювання (реалізованої послуги «розміщення» для окремого номеру), оскільки сам процес вимірювання був би для готелю надзвичайно дорогавартісним.

Модель прийняття управлінських рішень, оцінки діяльності та стимулювання управлінського персоналу при застосуванні інформаційної системи «абсорпшен-костингу» та показника валового прибутку в якості цільового критерію представлена на рис. 4:

Як видно з рисунку 4, в системі «абсорпшен-костингу» для окремої послуги розміщення як об'єкту калькулювання формується показник валового прибутку: валовий прибуток для окремого типу номерів показує їх внесок у формування сукупного валового прибутку дивізіону «Готельний бізнес». При аналізі фінансових результатів в розрізі позицій виробничо-збутової програми показник валового прибутку як індикатор прибутковості характеризується суттєвими недоліками, оскільки в методиці

обчислення такого показника апіорі закладається логічна помилка: непрямі (спільні) постійні витрати, які в готельному бізнесі становлять лівову частку повної виробничої собівартості послуги розміщення, насправді, залежать не від обсягу діяльності або ж наявності калькуляційного об'єкту у виробничо-збутовій програмі, а від стратегічних управлінських рішень щодо формування потужностей функціональних сфер дивізіону, втілених в наявних об'єктах основних засобів, задіяному персоналі, довгострокових договорах обслуговування і т.п.

Ще більший «інформаційний дефект» система «абсорпшен-костингу» демонструє при розрахунку валового прибутку на одиницю калькуляційного об'єкту (в грн./ліжко-день): таким чином при збільшенні на 1 ліжко-день обсягу реалізації послуги розміщення припускається, що це призведе до зростання сукупного фінансового результату дивізіону, саме, на суму валового прибутку, розрахованого на одиницю калькуляційного об'єкту. Насправді, включені до собівартості одиниці калькуляційного об'єкту постійні виробничі витрати

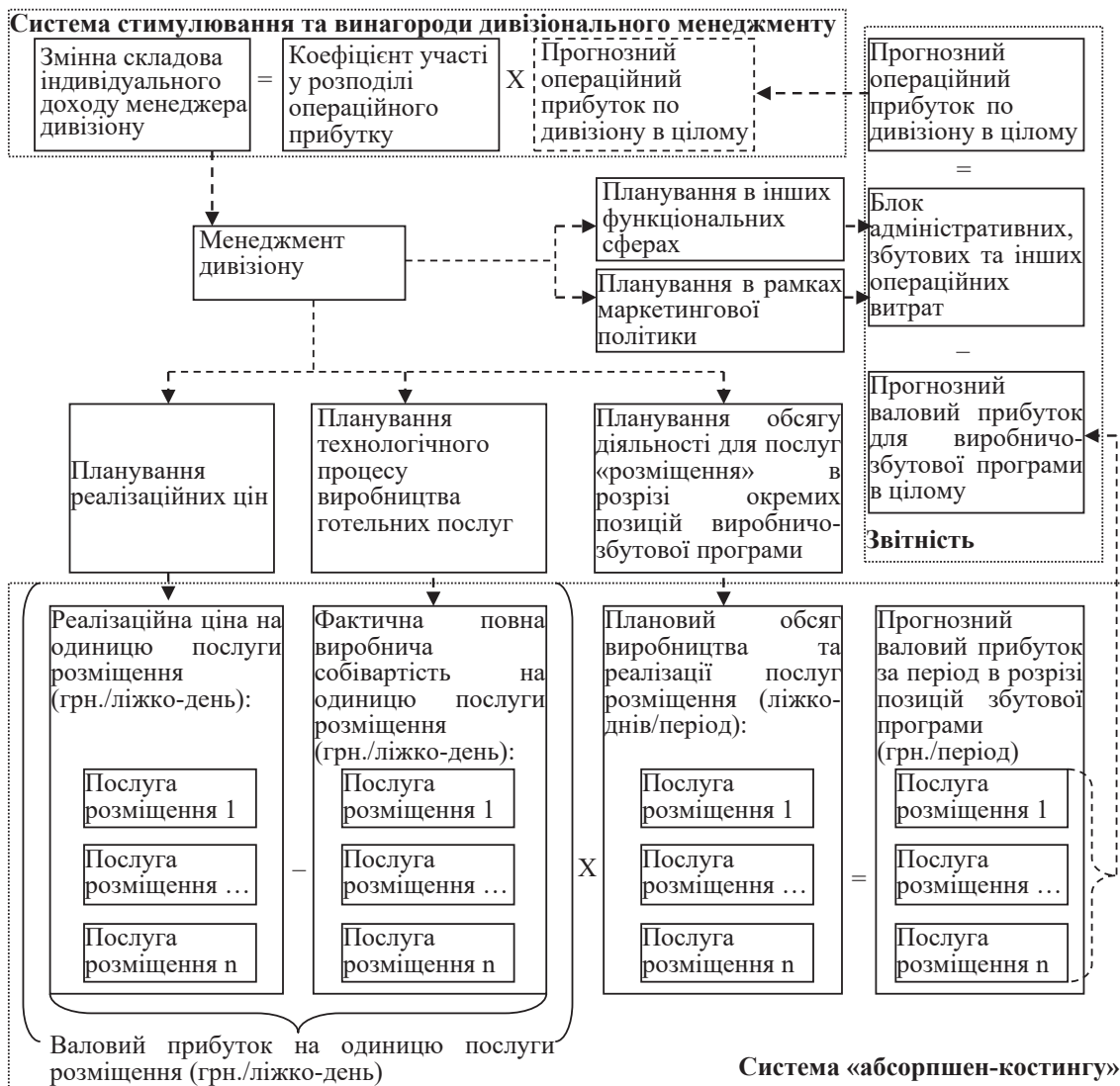

Рисунок 4 – Функціонування системи управління дивізіону на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу при застосуванні системи «абсорпшен-костингу»

Джерело авторська розробка

ніяким чином не залежать від одиниці калькуляційного об'єкту, а при варіюванні обсягів діяльності змінюватимуться тільки маржинальні (змінні) виробничі витрати.

Ще більшим «інформаційним дефектом» характеризується система «абсорпшен-костингу», коли в розрізі окремих позицій виробничо-збутової програми обчислюється результуючий показник у формі «операційного прибутку/збитку» (табл. 2):

Як видно з даних таблиці 2, розподілу між окремими видами послуг розміщення підлягають не тільки непрямі (спільні) виробничі витрати, але і непрямі витрати решти функціональних сфер дивізіону. Таким чином ще більша сума розподілених постійних витрат (сфери постачання, сфери виробництва послуг, сфери збуту послуг, адміністративної сфери) викривляють реальну собівартість калькуляційного об'єкту, що призводить до ще більшої прогнозної похибки системи «абсорпшен-костингу» при прийнятті управлінських рішень, наприклад, щодо ціноутворення (нижня межа реалізаційної ціни послуги розміщення, оптимальна цінова політика на основі наявної цінової функції), форсування продажу найбільш рентабельних послуг розміщення, елімінування послуги розміщення із виробничо-збутової програми при її збитковості (наприклад, переобладнання збиткового номеру класу «Люкс» у прибутковий номер класу «Стандарт») та ін.

«Інформаційний дефект» системи «абсорпшен-костингу» і розрахованих в її рамках результуючих показників проявляється не стільки в ролі «інструменту оцінки ефективності роботи менеджменту», скільки в ролі «інструменту оцінки управлінських альтернатив». При наявності системи стимулювання і оплати праці управлінського персоналу, в рамках якої формування змінної складової доходів менеджменту відбувається на основі його участі у розподілі прибутку, менеджмент

дивізіону, намагаючись максимізувати власний рівень доходів, розглядатиме будь-яку управлінську альтернативу через призму її впливу на результуючий показник у формі валового або ж операційного прибутку. Але в якості інструменту оцінки управлінських альтернатив система «абсорпшен-костингу» некоректно прогнозує економічні наслідки управлінських рішень і таким чином автоматично «вводить в оману» менеджмент дивізіону, оскільки визначений на одиницю калькуляційного об'єкту показник валового або ж операційного прибутку апріорі непридатний для коректного прогнозування на його основі фінансових результатів. Таким чином використання неадекватної облікової системи автоматично направлятиме весь господарський процес підприємства в неоптимальне русло, не дозволяючи підприємству досягати кращих фінансових результатів.

Окрім того, на стадії бюджетного контролю в системі «абсорпшен-костингу» неможливо коректно обчислити еталонне значення функціональних витрат при різних значеннях обсягів діяльності, що повністю нівелює придатність такої інформаційної системи в якості інструменту впливу на персонал на стадії контролю і оцінки його діяльності.

Всі зазначені недоліки як на стадії прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень, так і на стадії оцінки діяльності та стимулювання персоналу елімінуються при використанні в якості інструменту системи простого та ускладненого «директ-костингу», що представляє собою одну із форм організації систематичної та проблемної складової системи управлінського обліку (табл. 3).

Ключовим критерієм класифікації витрат в системі «директ-костингу» є «поведінка витрат в залежності від чинників, які їх зумовлюють», а не критерій «спо-

Таблиця 2 – Формування повної операційної собівартості готельних послуг в системі «абсорпшен-костингу» та використання в якості цільового критерію управлінських рішень показника операційного прибутку

Показники по дивізіону «Готельний бізнес» в системі «абсорпшен-костингу» та використання в якості цільового критерію управлінських рішень показника валового прибутку	Збутова програма для послуги «Проживання» в розрізі окремих позицій номерного фонду		
	Група номерів 1	Група номерів	Група номерів n
Обсяг реалізованих послуг проживання, ліжко-днів/період	X	X	X
Реалізаційна ціна послуги проживання, грн/ліжко-день	X	X	X
Дохід від реалізації послуг проживання, грн/період	X	X	X
Прямі виробничі витрати, грн/період	X	X	X
Розподілені загальновиробничі витрати, грн/період	X	X	X
Повна виробнича собівартість послуг проживання, грн/період	X	X	X
Валовий прибуток в сфері виробництва готельних послуг, грн/період	X	X	X
Адміністративні витрати, грн/період	X	X	X
Збутові витрати, грн/період	X	X	X
Інші операційні витрати, грн/період	X	X	X
Операційний прибуток до оподаткування, грн/період	X	X	X
Податок на прибуток (в % від операційного прибутку), грн/період	X	X	X
Операційний прибуток після оподаткування, грн/період	X	X	X

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3 – Формування маржинальної собівартості готельних послуг в системі «ускладненого директ-костингу» та використання в якості цільового критерію управлінських рішень показника маржинального прибутку

Показники по дивізіону «Готельний бізнес» в системі «директ-костингу» та використання в якості цільового критерію управлінських рішень показника маржинального прибутку	Збутова програма для послуги «Проживання» в розрізі окремих позицій номерного фонду		
	Група номерів 1	Група номерів	Група номерів n
Обсяг реалізованих послуг проживання, ліжко-днів/період	X	X	X
Реалізаційна ціна послуги проживання, грн/ліжко-день	X	X	X
Дохід від реалізації послуг проживання, грн/період	X	X	X
Первинні змінні витрати (вартість спожитих номерним фондом ресурсів, придбаних безпосередньо на ринку), грн/період	X	X	X
Вторинні змінні витрати (вартість спожитих номерним фондом внутрішніх послуг), грн/період	X	X	X
Маржинальна собівартість реалізованих послуг проживання, грн/період	X	X	X
Маржинальна прибуток для послуг проживання, грн/період	X	X	X
Прямі постійні витрати по відношенню до окремої позиції збутової програми, грн/період	X	X	X
Маржинальний прибуток 1 для послуг проживання, грн/період	X	X	X
Непрямі (спільні) постійні витрати в сфері виробництва готельних послуг, грн/період	X		
Валовий прибуток в сфері виробництва готельних послуг, грн/період	X		
Постійні збутові та адміністративні витрати, грн/період	X		
Маркетингові (дискреційні) витрати, грн/період	X		
Операційний прибуток до оподаткування, грн/період	X		
Податок на прибуток (в % від операційного прибутку), грн/період	X		
Операційний прибуток після оподаткування, грн/період	X		

Джерело: авторська розробка

субу фіксації історичних витрат». Таким чином в системі «ускладненого директ-костингу» можна виокремити наступні чинники витрат: обсяг діяльності в розрізі окремих позицій виробничо-збутової програми (чинник змінних витрат), факт наявності певної послуги розміщення у виробничо-збутовій програмі (чинник прямих постійних витрат) та сформовані потужності дивізіону (чинник непрямих постійних витрат).

Коректне моделювання причинно-наслідкових зв'язків в системі «директ-костингу» робить її придатною як для цілей бюджетного контролю та оцінки діяльності управлінського персоналу, так і для цілей оцінки управлінських альтернатив при прийнятті оперативних та стратегічних рішень.

Для цілей бюджетного контролю, оцінки діяльності і стимулювання управлінського персоналу дивізіону в якості інструменту можна використати показник маржинального прибутку за мінусом контрольованих постійних та дискреційних витрат, тобто витрат, що піддаються впливу дивізіонального менеджменту (формула 1, авторська розробка):

$$\Phi P = \sum_{j=1}^n [(c_j - m_{св_j}) \cdot O_j - ППВ_j] - КПВ - КДВ \text{ або } РІК = \Phi P / ІК \quad (1)$$

де ΦP – фінансовий результат дивізіону для оцінки діяльності менеджменту, грн/період;

c_j – реалізаційна нетто-ціна (ціна мінус ПДВ) j-тої послуги розміщення, грн./ліжко-день;

$m_{св_j}$ – маржинальна собівартість j-тої послуги розміщення, грн./ліжко-день;

O_j – обсяг реалізації j-тої послуги розміщення, ліжко-днів/період;

$ППВ_j$ – прямі постійні витрати j-тої послуги розміщення, грн./період;

$КПВ$ – контрольовані постійні витрати дивізіону «готельний бізнес», грн./період;

$КДВ$ – контрольовані дискреційні витрати дивізіону «готельний бізнес», грн./період;

$ІК$ – середньорічна вартість інвестованого капіталу в активи дивізіону, яка контролюється дивізіональним менеджментом, грн./період;

$РІК$ – рентабельність інвестованого капіталу.

До контрольованих постійних витрат дивізіону «готельний бізнес» відносяться постійні витрати в тому випадку, якщо дивізіональний менеджер впливає на функціональні потужності, які і є чинником зазначених витрат. Так, наприклад, якщо в компетенції менеджера готельного дивізіону знаходяться управлінські рішення щодо оснащення інвентарем окремого типу номерів, то постійні витрати по зносу такого інвентарю відносяться до групи контрольованих прямих постійних. Якщо ж дивізіональний менеджер має повноваження приймати рішення щодо оснащення приміщення готелю інвентарем загальноновиробничого призначення (на площа загального користування), то витрати по зносу такого

інвентарю відносяться до групи контрольованих постійних витрат на рівні дивізіону (непрямі постійні витрати).

До контрольованих дискреційних витрат дивізіону «готельний бізнес» відносяться дискреційні витрати в тому випадку, якщо дивізіональний менеджер впливає на рівень зазначених витрат. Наприклад, якщо готельний дивізіон має повноваження самостійно проводити власну маркетингову політику, то маркетингові витрати в рамках такої автономної політики є контрольованими дискреційними витратами на рівні дивізіону.

Застосування певного коефіцієнту участі у розподілі прибутку (формула 1) для менеджменту дивізіону дозволяє використовувати такий підхід в якості стимулюючого інструменту впливу на персонал. При цьому запропонований підхід може бути успішно застосований також і для решти дивізіонів підприємства готельно-ресторанного бізнесу.

Таким чином використання концепції «директ-костингу» дозволяє значно підвищити ефективність управління персоналом підприємств готельно-ресторанного бізнесу на стадії контролю і оцінки його діяльності за рахунок узгодження індивідуальних цілей персоналу із загальною ціллю підприємства.

Висновки. В умовах децентралізації управління, що є характерним для багатьох підприємств готельно-ресторанного бізнесу, виникає проблема орієнтації діяльності менеджерів різних ієрархічних рівнів, напрямів бізнесу та функціональних сфер на досягнення спільної цілі – виживання підприємства в довгостроковій перспективі та досягнення необхідного рівня прибутковості в оперативному періоді. Важливу роль в цьому контексті відіграє інформаційна система підприємства, ядром якої є підсистема обліку.

Найманий управлінський персонал основною ціллю своєї участі в діяльності підприємства має максимізацію власного доходу. В цій ситуації доцільним є впровадження в практику готельного бізнесу такого інструменту як система цілей, що дозволяє ув'язати індивідуальні цілі менеджерів різних ієрархічних рівнів із загальною ціллю підприємства – оптимізацією прибутку в оперативному періоді та виживання підприємства в довгостроковій перспективі.

Застосування в якості критерію для оцінки діяльності і стимулювання управлінського персоналу результатуючих показників, сформованих в рамках системи «абсорпшен-костингу», не дозволяє підприємствам досягати оптимальних фінансових результатів, оскільки зазначена облікова система характеризується значними «інформаційними дефектами», що проявляються, насамперед, при використанні управлінським персоналом показників валового або ж операційного прибутку для оцінки економічного ефекту для обраних управлінських альтернатив (варіантів рішень).

Зазначені недоліки елімінуються при використанні концепції маржинального прибутку в якості критеріїв оцінки діяльності і стимулювання управлінського персоналу, а також в процесі інформаційного забезпечення менеджменту при прийнятті управлінських рішень на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу.

Використання показника маржинального прибутку за мінусом контрольованих постійних та дискреційних витрат в якості інструменту оцінки діяльності та стимулювання управлінського персоналу дозволяє підприємству оптимальним чином направляти весь господарський процес на досягнення оперативних та стратегічних цілей.

Список використаної літератури:

1. Бутинець Ф.Ф., Давидюк Т.В., Малюга Н.М., Чижевська Л.В. Бухгалтерський управлінський облік : підручник для студентів спеціальності 7.050106 «облік і аудит» вищих навчальних закладів. Житомир : ПП «Рута», 2002. 480 с.
2. Голов С. Ф. Управлінський облік : підручник. Київ : Лібра, 2003. 704 с.
3. Нападівська Л. В. Управлінський облік : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Книга, 2004. 544 с.
4. Хорнгрен Ч. Т. Управленческий учет. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 373 с.
5. Друрі К. Управлінський і виробничий облік. Москва : ЮНІТІ, 2002. 1071 с.
6. Ewert R., Wagenhofer A. *Interne Unternehmensrechnung*. Wiesbaden : Springer Gabler, 2014. 744 p.
7. Reichmann T. *Controlling mit Kennzahlen und Management-Tools*. München : Vahlen, 2006. 941 p.
8. Hänsler K. H. *Management in der Hotellerie und Gastronomie: Betriebswirtschaftliche Grundlagen*. Berlin : De Gruyter Oldenbourg, 2016. 557 p.
9. П(С)БО № 16 «Витрати», затверджено наказом Міністерства фінансів України від 14.06.00 № 131.

References:

1. Butynets, F.F., Davydiuk, T.V., Maliuha, N.M. & Chyzhevska, L.V. (2002). *Bukhhalterskyi upravlinskyi oblik* [Management accounting]. Zhytomyr: Ruta. (in Ukrainian)
2. Holov, S.F. (2003). *Upravlinskyi oblik* [Management accounting]. Kyiv: Libra. (in Ukrainian)
3. Napadovska, L.V. (2004). *Upravlinskyi oblik* [Management accounting]. Kyiv: Knyha. (in Ukrainian)
4. Horngren, Ch.T. (2012). *Upravlencheskiy uchet* [Management accounting]. Sankt-Peterburg: Piter. (in Russian)
5. Druri K. (2002). *Upravlinskyi i vyrobnychi oblik* [Management and production accounting]. Moscow: UNITI. (in Russian)
6. Ewert, R. & Wagenhofer, A. (2014). *Interne Unternehmensrechnung*. Wiesbaden: Springer Gabler.
7. Reichmann, T. (2006). *Controlling mit Kennzahlen und Management-Tools*. München: Vahlen.
8. Hänsler, K.H. (2016). *Management in der Hotellerie und Gastronomie: Betriebswirtschaftliche Grundlagen*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg.
9. Polozhennia (standarty) bukhhalterskoho obliku № 16 «Vytraty», zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 14.06.00 № 131 [Accounting regulations (standards) № 16 «Expenses» approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated of 14.06.00 № 131]. (in Ukrainian)

Roman Shulla, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Uzhhorod National University (Uzhhorod. Ukraine)

Halyna Kolisnyk, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Audit, Uzhhorod National University (Uzhhorod. Ukraine)

Mariana Popyk, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Business, Uzhhorod National University (Uzhhorod. Ukraine)

THE CONCEPT OF PROFIT MARGIN AS A TOOL OF INFORMATION SUPPORT FOR MANAGEMENT DECISIONS AND STIMULATION OF PERSONNEL OF ENTERPRISES OF HOTEL BUSINESS

The article explores the possibility of introducing the concept of profit margin at the enterprises of the hotel and restaurant business as a tool for information and analytical support for making managerial decisions, evaluating activities and stimulating the management personnel of enterprises in the sphere of hotel and restaurant business. The structure of the technological process of production of accommodation services at the enterprises of hotel and restaurant business is analyzed. It is substantiated that the structure of the material transformation process of the hotel has a decisive influence on its organizational structure. It has been established that the most appropriate calculation unit for the accommodation service is the "bed-days" indicator, differentiated in the context of individual positions of the hotel room stock. It is substantiated that from the point of view of stimulating the effective work of the management of the lower hierarchical levels, the divisional organizational structure and divisional-level profit/investment centers formed on its basis have an undeniable advantage over the functional organizational structure, since the division manager receives the authority to influence the entire range of monetary indicators (functional expenses and income), which form the integral result of activity in the form of profit. It is proved that the formation of a variable component of remuneration for the management of responsibility centers of the 2nd hierarchical level based on the indicator of divisional profit margin minus controlled fixed and discretionary costs makes it possible to optimally link the efficiency of their work with the level of their monetary remuneration. There are highlighted the shortcomings of the concept of gross and operating profit as criteria for making managerial decisions, tools for evaluating activities and stimulating managerial personnel, which consist in the presence in the calculation structure of these indicators of irrelevant and uncontrolled items of expenditure.

Key words: evaluation of activities and incentives for management personnel, profit margin, fixed and discretionary expenses, profit center, system of goals, divisional organizational structure.

Дата надходження до редакції: 22.06.2022 р.

FEATURES OF INTERNET MARKETING APPLICATION IN THE PROMOTION POLICY OF METALLURGICAL ENTERPRISES

Olha Polous

Doctor in Economics, Associate Professor,
National Aviation University (Kyiv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-4639-4493
olha.polous@npp.nau.edu.ua

Viktor Sibruk

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
National Aviation University (Kyiv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-7997-5641
viktor.sibruk@npp.nau.edu.ua

Elizabeth Lutsenko

Degree Seeking Applicant of the Marketing Department
National Aviation University (Kyiv, Ukraine)
4710379@stud.nau.edu.ua

The article identifies the place of Internet marketing in the system of metallurgical products promotion. It has been established that the promotion of goods and services on the Internet today is a very effective means of delivering advertising to the target audience, and in some cases even more effective than the press (both electronic and traditional). It is emphasized that the use of the Internet marketing principles contributes to a significant reduction in transaction costs, which are aimed at establishing and maintaining relationships between the company, its customers and suppliers. It is determined that the use of Internet marketing helps to obtain detailed information on the requests of each individual customer and stimulates the implementation of products and services that meet individual requirements. The key factors of the metallurgical industry informatization, which influence the intensity of Internet marketing tools introduction in the policy of metallurgical enterprises' products promotion are systematized. The algorithm of a typical electronic trading platform in the metallurgical sector is presented, which allows to combine on one resource information-analytical data on the situation on the world and domestic metal market, information on metal producers and traders, library of standards and certificates, product catalogs of different companies, etc. It is established that the use of electronic trading platform can significantly reduce the term of the transaction compared to traditional trading methods, ensure timely delivery and payment, the possibility of maximum choice among alternatives and simplify the procedure for ordering products. The importance of directing the vector of the metallurgical enterprise's promotion policy not to the «average» buyer, but to the specific needs of a certain customer, which will positively affect both the quality of cooperation and the level of income of the enterprise is defined. The importance of using Internet marketing in the formation of a positive brand of a metallurgical enterprise in today's highly competitive environment is emphasized. The tools of Internet marketing in the metallurgical market and the main tasks solved by their use are generalized.

Key words: internet marketing, promotion, innovation, informatization, digitalization, advertising campaign, electronic trading platform, metallurgy.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.33>

Formulation of the problem in general. In modern conditions, Ukrainian metallurgical enterprises face the problem of increasing market competition and the need to find new tools to promote their products. This task is especially relevant in the context of European integration and strengthening cooperation with developed countries, which involves a significant reduction of customs barriers and, as a consequence, the complication of competitive conditions for domestic producers. Modern scientific literature offers a wide range of information on the study of various aspects of marketing while improving the efficiency of product promotion. However, on the market of met-

allurgical products there is a clear shortage of research in the field of marketing in the activities of metallurgical companies. This is partly due to the high monopolization of the market. At the same time, the processes of globalization and informatization of society make adjustments to established socio-economic systems and force metallurgical enterprises to find optimal ways to implement Internet marketing within their activities.

Analysis of recent research and publications. Consideration of the most relevant publications on the researched issues allowed us to come to the conclusion about the general nature of the approaches to the study of the Internet market-

ing implementation in the process of promoting the products of an industrial enterprise. O. Ptashchenko [6] investigates Internet marketing in the sales management system of the enterprise without specifying the type of enterprise activity. The works of I. Boychuk [3], A. Nesterenko [5], M. Solodara [8] are devoted to the study of features and prospects of using the Internet in the marketing activities of the enterprise, as well as the development of effective management practices that can be used by Internet marketers in various sectors of economy. O. Antonenko, Z. Kozar [1], V. Antoshchenkova, O. Bogdanovich [2], O. Arefieva, O. Polous [10] consider Internet marketing as an element of the general system of innovation of enterprise management, while in analytical reviews of V. Fishchuk, V. Matyushko, Ye. Chernyev, O. Yurchak, Ya. Lavryk, A. Amelin [9] and M. Keenan [11] emphasizes the importance of further improvement of e-commerce tools to increase the efficiency of product promotion. The work of N. Dutova [4] and M. Sahaydak, N. Lavren'ov [7] can be called more narrow-minded, as they concretize various essential aspects of the use of modern information and communication technologies by metallurgical enterprises in their marketing activities.

Forming the purpose of the article. The purpose of the article is to study the features of the Internet marketing tools introduction in the metallurgical enterprise's activities of in order to increase the efficiency of metallurgical products promotion on the Ukrainian and foreign markets.

Research methods. The study used a number of general scientific and applied methods: analysis (in determining the key factors of the metallurgical industry informatization), synthesis (when systematizing the tools of Internet marketing on the metallurgical market and the main tasks that are solved through its use), graphic (for visual presentation of research results), method of comparison (in the formation of a typical algorithm of electronic trading platform in the metallurgical sector), content analysis (when working with analytical reports), etc.

Results of the research. Due to the development of information technologies, in particular, the global Internet, a special place in the system of metallurgical products promotion began to be given to Internet marketing. Due to the fact that the global Internet began to develop actively only in the 1990s, and Internet marketing as a scientific discipline has a little more than twenty years, the theory of the issue is in the process of formation. However, today we can say with confidence that this area of marketing has become an effective tool for promoting metallurgical products.

Like most Ukrainian enterprises and organizations, metallurgical companies are beginning to actively explore the possibilities of the Internet to promote their products. At the same time, judging by the growth of advertising budgets and rising prices for advertising in this segment of the network, the promotion of goods and services on the Internet is a very effective means of delivering advertising to the target audience, and in some cases more effective than the press. However, at present it is impossible to say that all metallurgical companies have redirected their advertising budgets to the network and have taken their on-line representations seriously. In fact, compared to other areas of activity, the Internet occupies a very small percentage of activities of companies operating in the metal market, which suggests a

further increase in advertising prices and increasingly fierce competition for first place in search engines.

The specifics of tools and areas of Internet marketing differ depending on the market orientation of the metallurgical enterprise. Products produced by the industry can be roughly divided into three categories: 1) exchange commodity; 2) B2B commodity; 3) retail.

According to some experts, it makes almost no sense to advertise an exchange commodity group, because its price is formed daily on the LME (London Metal Exchange), and the main buyer is an exchange speculator who does not care about the manufacturer, he is only interested in exchange prices for certain products [9]. At the same time, it is impossible to completely agree with this point of view, as any stock market has a high sensitivity to measures to improve the company's image, improve its market positioning, which has a positive effect on prices and purchases of products.

To a lesser extent, sales take place within the most vertically integrated companies with a technological chain (a good example is the Ukrainian METINVEST). Balances are sold under direct contracts, in which the main parameter is price formation, which is often already a trade secret of partners, but discounts and markups are also based on world prices for LME.

In the field of sales of metal products on the B2B market are less semi-finished products, and more – the products of the second redistribution: fittings, pipes, fasteners, hardware, etc. The main information that worries the business media market is the actual output in tons. On the other hand, it is an export-oriented niche in which producers are not worried about domestic demand, because profits are generated abroad [2].

According to the category of retail sales, marketing at Ukrainian metallurgical enterprises is practically absent even in the field of sales of metal tools, although not only in developed but also in developing countries, this sub-sector is one of the most branded. As a result of this policy of domestic enterprises, the Ukrainian metallurgical sector has virtually lost the retail that was «intercepted» by hardware and fasteners from China, and if such a policy is used in the future, it is possible losses in a significant segment of the B2B market.

In the above conditions, there is a need to increase attention to modern marketing tools in the promotion of metal products.

The Internet differs significantly from traditional marketing in its quality characteristics. According to experts in the field of Internet marketing, «one of the main properties of the Internet environment is its hypermedia nature, characterized by high efficiency in the presentation and assimilation of information, which significantly increases marketing opportunities to strengthen the relationship between businesses and consumers» [8].

On the other hand, the use of the Internet, according to some experts, adds new features and advantages over marketing based on traditional technologies. Here are some of them:

- the transition of a key role from producers to consumers;
- globalization of activities and reduction of transaction costs;
- personalization of interaction and transition to one-on-one marketing;
- reduction of transformation costs.

The Internet has helped shape a situation where a key role in business processes shifts from producer to consumer. The Internet is characterized by a situation in which the consumer is active in finding a manufacturer of certain products, rather than the manufacturer is trying to sell their product. Information communication channels give the consumer the opportunity to decide for themselves which products interest him, request the necessary information and respond to it. In this situation, gaining the attention of customers becomes the greatest value, and establishing strong relationships with customers – the main task of the company.

The Internet transforms the scale of financial and economic activity of the enterprise. Companies that use the methods and principles of Internet marketing are involved in global economic relations. The Internet allows companies, even the smallest, to reach the world level of doing business. The World Wide Web is a global means of communication that has no territorial boundaries. The distance between the seller and the buyer plays a role only in terms of transport costs at the stage of delivery of goods.

In addition, the widespread use of the Internet marketing principles contributes to a significant reduction in

transaction costs, ie the costs associated with establishing and maintaining relationships between the company, its customers and suppliers [11]. At the same time, the cost of communications, compared to traditional means, becomes minimal, and their functionality and efficiency increase significantly.

Using the Internet and the basics of Internet marketing, companies can obtain detailed information on the requests of each individual customer and automatically provide products and services that meet individual requirements. Thus, the Internet facilitates the transition from mass marketing to one-on-one marketing. Reduction of transformation costs can be achieved through the optimal choice of the structure of the product range, reducing the time for development and implementation of new products, sound pricing policy, reducing the number of intermediaries, marketing costs, etc.

The above factors, as well as a number of general economic factors, lead to active informatization of metallurgical enterprises. Their system is presented on Figure 1.

Information and trade Internet systems are especially popular among metallurgical companies today. Such systems are focused on providing information-analytical and

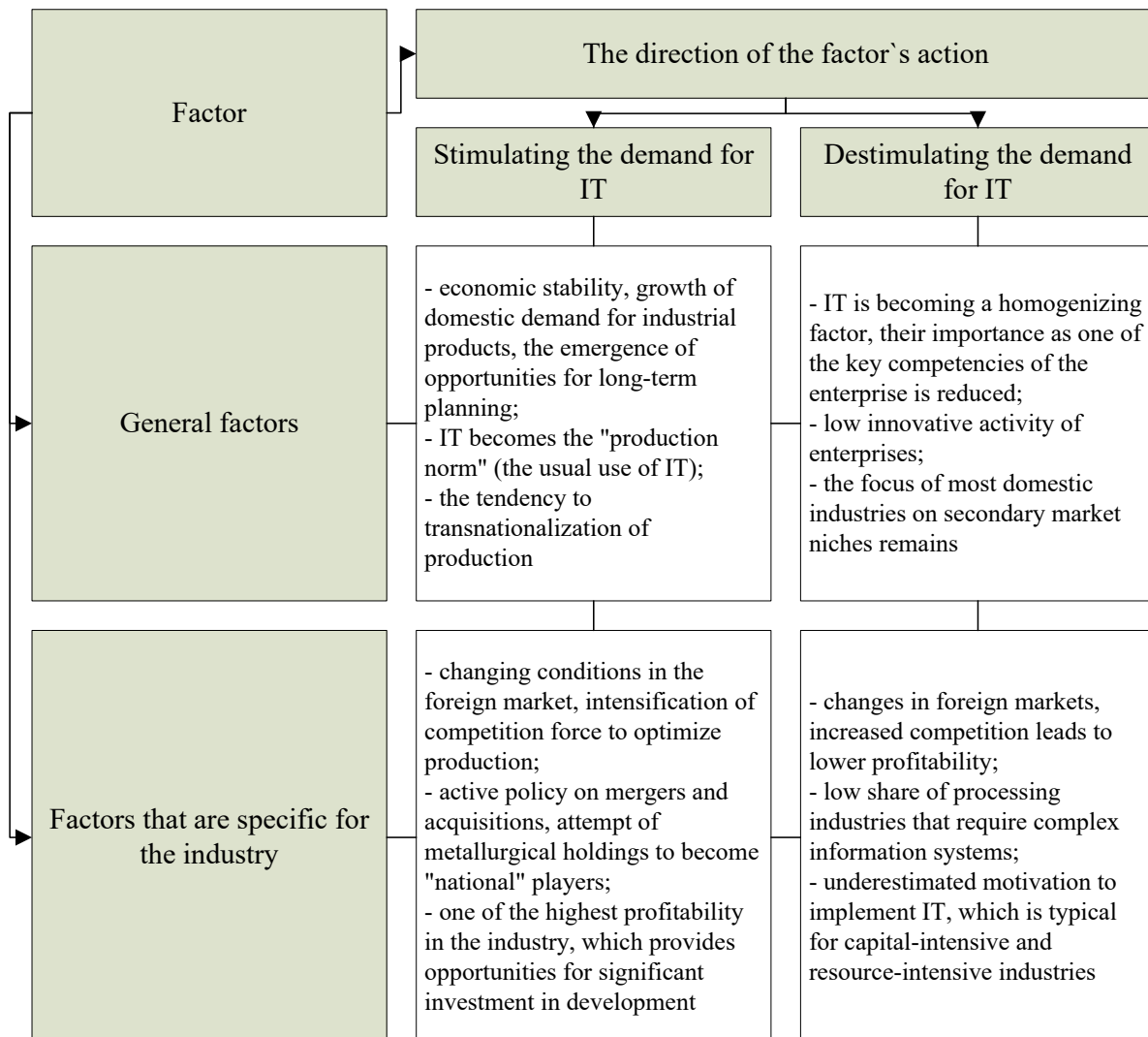

Figure 1 – Key factors of the metallurgical industry informatization

Source: systematized by the authors

trade support to metallurgical companies [5]. Visitors to the system are provided with information and analytical data on the situation on the world and domestic metals market, information on metal producers and traders, a library of standards and certificates, product catalogs of various companies, etc. (Figure 2). In addition, such a system provides an opportunity to conclude agreements between its participants. Trading within the system allows:

- significantly reduce the term of the transaction compared to traditional trading methods;
- ensure timely delivery and payment, the possibility of maximum choice among alternatives;
- simplify the procedure for placing orders for products.

One of the reasons why almost all «metal» traffic is concentrated on a couple of dozen domestic and foreign metallurgical portals is the conciseness of the industry. After all, almost all sites contain a standard set of information that is almost no different except for prices. The maximum additional information content that corporate sites can afford is the placement of state standards and bulletin boards. But this information is «borrowed» by metallurgical portals too [3]. This situation makes it increasingly difficult for the corporate site to get to the first pages of search engines, namely

search engines are the main source of traffic for the site, forcing companies to increase advertising costs.

Metallurgical enterprises in the process of promoting their products in the last few years have become active in the methods of Internet marketing [7]. The presence of a corporate Internet site is a prerequisite for successful business development in modern conditions of economic systems. The main purpose of the corporate site is to provide visitors with information about the company, products, contact information, etc., ie about everything that a potential customer may need [1].

Metallurgical enterprises post product information, customer support, corporate information, etc. on their websites. However, it is not enough just to have an Internet site to promote metallurgical products. It is necessary that potential consumers of metallurgical products choose this Internet site, instead of the site of the companies of competitors [4]. To promote their Internet sites, and in fact to promote their products, metallurgical enterprises use such methods of Internet marketing as e-mail marketing and aggressive marketing (Invasive Marketing).

Thus, we can conclude that in the development of information technology the role of Internet marketing in the promotion and sale of metallurgical products is growing. Internet marketing has a number of advantages over traditional

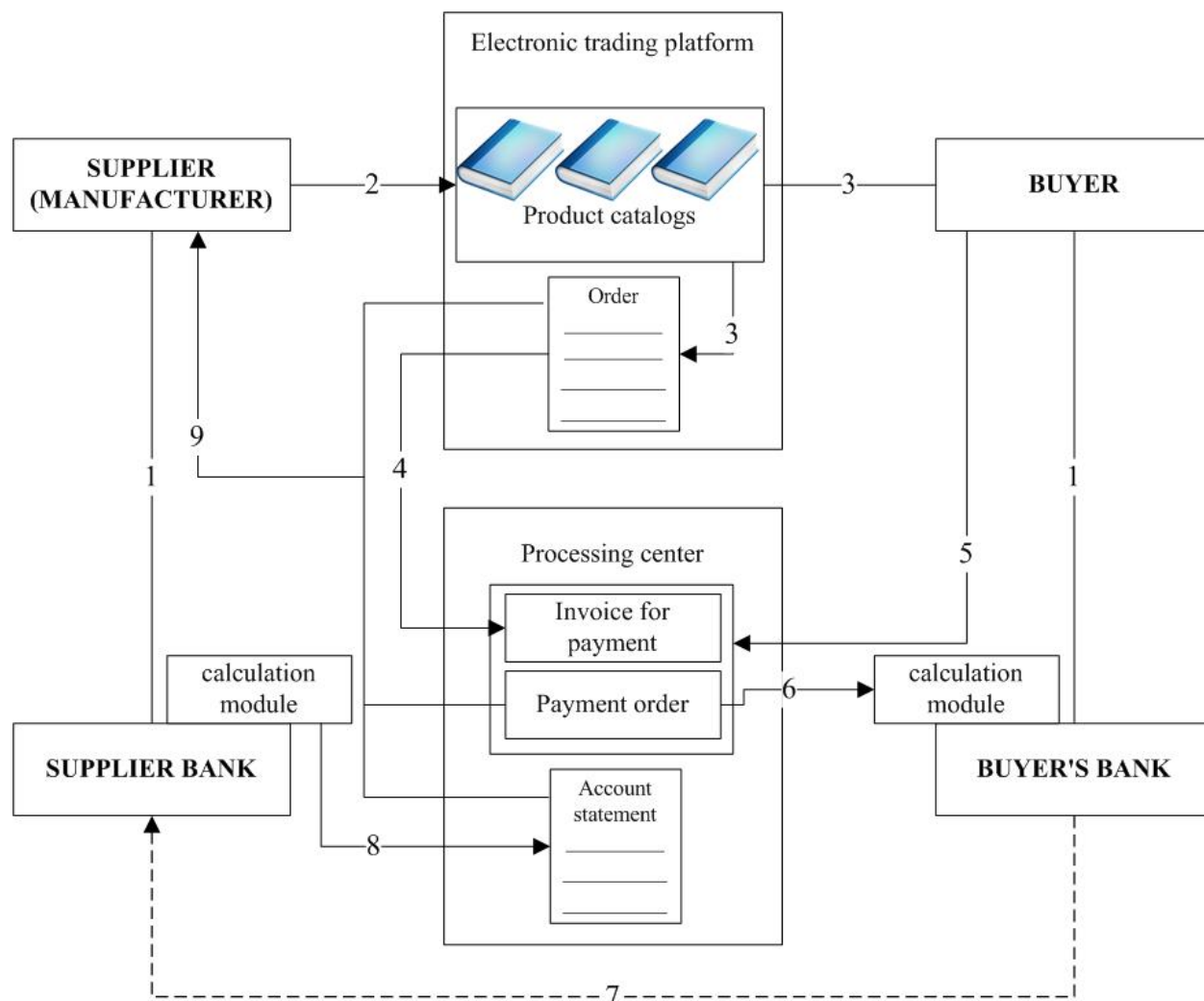

Figure 2 – Algorithm of a typical electronic trading platform operation in the metallurgical sector

Source: developed by the authors

marketing. Internet marketing, first of all, gives the consumer the opportunity to obtain comprehensive information about the goods. For this purpose the enterprises of metallurgical branch have recently started to actively resort to a method of creation of the specialized Internet pages (sites) where the potential consumer (customer) can not only get acquainted with production of the enterprise, but also to read responses of previous clients of the enterprise.

Internet marketing of metallurgical enterprises allows to establish a productive dialogue between the manufacturer and the customer. By using Internet marketing methods there is a transition from mass marketing to one-on-one marketing [6]. The company begins to focus not on the «average» buyer, but on the specific needs of a particular customer, which has a positive effect on both the quality of cooperation and the level of income of the enterprise.

In addition to direct product promotion, Internet marketing can play a significant role in shaping a positive brand of a metallurgical enterprise, which, ultimately, will also have a positive impact on sales. The metallurgical market is currently undergoing a process of capitalization, which entails mergers and acquisitions of companies and, accordingly, the audit assessment of enterprises. In this regard, for companies in the metallurgical sector, in addition to standard functional units of the system and units related to the peculiarities of production, an important role is played by the brand of the system – a kind of guarantor of its quality. Among the large-scale popular solutions in this area are Oracle E-Business Suite and SAP, among the medium – Microsoft Dynamics AX.

A systematic view of Internet marketing tools is shown on Figure 3.

Thus, we can say that Internet marketing in the process of promoting metallurgical products has the following competitive advantages:

- provides the consumer with comprehensive information on the products produced by the metallurgical enterprise;
- establishes a productive dialogue between the producer and the customer of metallurgical products;
- transition from mass marketing to one-on-one marketing;
- orientation of the metallurgical enterprise on individual needs of the customer;
- reduction of transformation costs;
- reduction of transaction costs;
- increases the effectiveness of the advertising campaign by increasing the share of the target audience;
- reduction of the advertising budget.

Conclusions. The Internet transforms the scale of financial and economic activity of the enterprise. Businesses that use Internet marketing methods and principles are involved in global economic relations and, accordingly, have more competitive advantages over businesses that do not use the Internet. The Internet allows companies, even the smallest, to reach the world level of doing business. The World Wide Web is a global means of communication that has no territorial boundaries, moreover, the use of Internet marketing principles contributes to a significant reduction in transaction costs. Today, metallurgical enterprises are actively turning to the use of the Internet as a tool to promote and present their company, more often it happens through the corporate site, because the presence of the Internet site is a prerequisite for successful business development in modern economic systems.

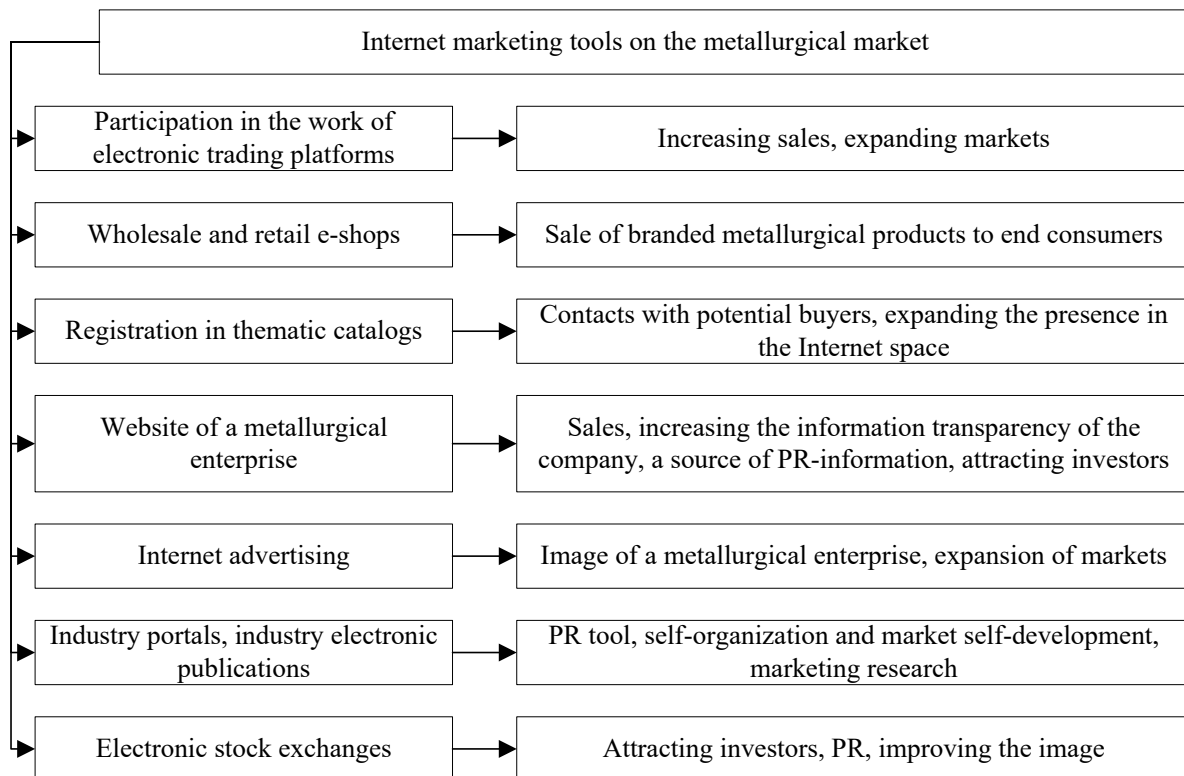

Figure 3 – Internet marketing tools on the metallurgical market and the main tasks solved by their use

Source: systematized by the authors

References:

1. Antonenko, O.A., Kozar, Z.O. (2017) Motyvatsiyni peredumovy innovatsiynoyi aktyvnosti ta realizatsiya innovatsiynoho marketynhu na pidpryyemstvi [Motivational prerequisites for innovation activity and implementation of innovative marketing at the enterprise]. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development*, no. 819, pp. 207–214.
2. Antoshchenkova, V.V., Bohdanovych, O.A. (2017) Innovatsiynnyy marketynh yak osoblyvyy vyd innovatsiynoyi diyal'nosti [Innovative marketing as a special type of innovative activity]. *Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture*, no. 185, pp. 50–55.
3. Boychuk, I.V. (2010) *Innovatsiyni pidkhody do zastosuvannya Internetu v marketynhoviy diyal'nosti pidpryyemstv* [Innovative approaches to the use of the Internet in the marketing activities of enterprises]. Management. Innovations: a textbook. Sumy: Magnolia. (in Ukrainian)
4. Dutova, N.V. (2010) Yspol'zovanye metallurhicheskymy predpryyatyamy sovremennykh ynformatsyonnykh tekhnolohyy v sfere prodazh [The use of modern information technologies in the field of sales by metallurgical enterprises]. *Economics and organization of management: a collection of scientific papers*, no. 1(7), pp. 136–144.
5. Nesterenko, A.M. (2020) *Ynternet-marketynh dlya MLM y ne tol'ko. 7 shahov k uspekhu* [Internet marketing for MLM and beyond. 7 steps to success]. Kyiv: Force. (in Russian)
6. Ptashchenko, O.V. (2013) Intepnet-mapketynh v systemi uppavlinnya zbutom pidppyyemstva [Internet marketing in the sales management system of the enterprise]. *Business management*. Kharkiv: KhNEU, no. 2(142), pp. 81–83.
7. Sahaydak, M., Lavren'ov, N. (2017) Vykorystannya marketynhovykh instrumentiv i tsyfrovyykh tekhnolohiy u prosuvanni metalurhiynoyi produktsiyi [The use of marketing tools and digital technologies in the promotion of metallurgical products]. *Marketing and digital technologies*, no. 1, pp. 83–107.
8. Solodar, M.S. (2021) *Nastol'naya knyha ynternet-marketoloha. Voronky prodazh, vebynar, SMM* [Handbook of an Internet marketer. Sales funnels, webinars, SMM]. Kyiv: CUL. (in Russian)
9. Fishchuk, V., Matyushko, V., Chernyev, Ye., Yurchak, O., Lavryk, Ya., Amelin, A. *Ukrayina 2030 E-krayina z rozvynutoyu tsyfrovoyu ekonomikoyu* [Ukraine 2030 E-country with a developed digital economy]. Ukrainian Institute of the Future. Available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>
10. Arefieva, O., Polous, O. (2021) Management of logistical support of innovative cooperation's intensification at intellectualization of economy. *Economic Bulletin of the Dnieper Polytechnic. Scientific journal*, no. 1(73), pp. 228–235. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/73.228>
11. Keenan M. Global Ecommerce Explained: Stats and Trends to Watch in 2021. Available at: <https://www.shopify.com/enterprise/global-ecommerce-statistics>

Список використаної літератури:

1. Антоненко О.А., Козар З.О. Мотиваційні передумови інноваційної активності та реалізація інноваційного маркетингу на підприємстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2017. № 819. С. 207–214.
2. Антощенко В.В., Богданович О.А. Інноваційний маркетинг як особливий вид інноваційної діяльності. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 185. С. 50–55.
3. Бойчук І.В. Інноваційні підходи до застосування Інтернету в маркетинговій діяльності підприємств. Менеджмент. Інновації : навчальний посібник. Суми : Магнолія, 2010. 562 с.
4. Дутова Н.В. Использование металлургическими предприятиями современных информационных технологий в сфере продаж. *Економіка і організація управління: зб. наук. праць*. 2010. № 1(7). С. 136–144.
5. Нестеренко А.М. Интернет-маркетинг для МЛМ и не только. 7 шагов к успеху. Киев : Форс, 2020. 198 с.
6. Птащенко О.В. Интернет-маркетинг в системе управления збутом підприємства. *Управління розвитком*. Харків : ХНЕУ, 2013. № 2(142). С. 81–83.
7. Сагайдак М., Лаврен'юв Н. Використання маркетингових інструментів і цифрових технологій у просуванні металургійної продукції. *Маркетинг і цифрові технології*. 2017. № 1. С. 83–107.
8. Солодар М.С. Настольная книга интернет-маркетолога. Воронки продаж, вебинары, SMM. Киев : ЦУЛ, 2021. 124 с.
9. Фіщук В., Матюшко В., Чернев Є., Юрчак О., Лаврик Я., Амелін А. Україна 2030 Е-країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>
10. Arefieva O., Polous O. Management of logistical support of innovative cooperation's intensification at intellectualization of economy. *Економічний вісник Дніпровської політехніки. Науковий журнал*. № 1(73). 2021. С. 228–235. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/73.228>
11. Keenan M. Global Ecommerce Explained: Stats and Trends to Watch in 2021. URL: <https://www.shopify.com/enterprise/global-ecommerce-statistics>

*Полоус Ольга Вікторівна, доктор економічних наук, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)
Сібрук Віктор Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)*

Луценко Єлизавета Олександрівна, здобувачка кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В ПОЛІТИЦІ ПРОСУВАННЯ ВИРОБІВ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті визначено місце Інтернет-маркетингу у системі просування металургійної продукції. Встановлено, що просування товарів та послуг в Інтернеті на сьогодні є досить ефективним засобом донесення рекламного оголошення до цільової аудиторії, а в деяких випадках навіть більш ефективним, ніж преса (як електронна, так і традиційна). Підкреслено, що використання принципів Інтернет-маркетингу сприяє значному скороченню транзакційних витрат, які направлені на налагодження та підтримку взаємовідносин між компанією, її замовниками та постачальниками. Визначено, що використання Інтернет-маркетингу сприяє отриманню детальної інформації щодо запитів кожного індивідуального замовника та стимулює реалізацію продуктів та послуг, що відповідають індивідуальним вимогам. Систематизовано ключові фактори інформатизації металургійної галузі, які впливають на інтенсивність впровадження інструментів Інтернет-маркетингу в політику просування виробів металургійних підприємств. Наведено алгоритм роботи типового електронного торгового майданчика в металургійному секторі, який дозволяє поєднати на одному ресурсі інформаційно-аналітичні дані щодо ситуації на світовому та вітчизняному ринку металів, відомості про виробників металопродукції та трейдерів, бібліотеку стандартів та сертифікатів, каталоги продукції різних компаній тощо. Встановлено, що застосування електронного торговельного майданчику дозволяє суттєво скоротити терміни угоди в порівнянні із традиційними методами торгівлі, забезпечити своєчасність поставки та оплати, можливість максимального вибору серед альтернативних варіантів та спростити процедуру оформлення замовлення на продукцію. Визначено важливість направлення вектору політики просування металургійного підприємства не на «середнього» покупця, а на конкретні потреби певного замовника, що позитивно позначатиметься як на якості співробітництва, так і на рівні доходів самого підприємства. Наголошено на важливості використання Інтернет-маркетингу при формуванні позитивного бренду металургійного підприємства у сучасному висококонкурентному середовищі. Узагальнено інструменти Інтернет-маркетингу на металургійному ринку та основні завдання, які вирішуються за допомогою їх використання.

***Ключові слова:** інтернет-маркетинг, просування, інновації, інформатизація, цифровізація, рекламна кампанія, електронний торговельний майданчик, металургія*

Дата надходження до редакції: 28.06.2022 р.

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ

УДК 330.341
JEL O25, L31, R11

ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Перегида Юлія Андріївна
кандидат географічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук
Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-1434-2509
julilla.pereguda@gmail.com

Сучасні глобалізаційні виклики актуалізують інституційний підхід до формування цінностей безпеки у формуванні конкурентоспроможної економіки, яка має забезпечуватися в конкурентному середовищі. На сьогоднішній день одним із найважливіших завдань у сфері економічного розвитку є створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій в економіку нашої держави, запровадження практичних механізмів їх правового захисту та подальше покращення інвестиційного клімату як однієї з передумов формування потенціалу подальшого розвитку конкурентоспроможної економіки. Інвестиції є фінансовим джерелом відтворення і економічного зростання в цілому, фактором, що визначає розвиток продуктивних сил і системи економічних відносин. Мета статті – проаналізувати існуючі інституціональні засади забезпечення конкурентоспроможності економіки країни, спираючись на використання потенціалу аграрного сектору. Методи дослідження: бібліографічний, аналіз, синтез, інституціональний підхід. Дослідження наукових основ формування конкурентоспроможної парадигми економічної безпеки аграрних підприємств в умовах формування конкурентоспроможної економіки показало актуальність технологічної, інноваційної, інституційної, стратегічної та системної концепцій. Розроблено пропозиції щодо формування конкурентної парадигми в сучасних умовах забезпечення економічної безпеки в умовах формування циркулярної економіки для досягнення конкурентоспроможності аграрного підприємства. Ідентифіковано основні тенденції розвитку підприємств аграрного сектору та їх ролі у формуванні конкурентної парадигми розвитку конкурентоздатної економіки. Архітектура дослідження базується на розгляді таких рівнів інституціонального забезпечення конкурентоспроможної економіки: макрорівень (державний); мезорівень (галузевий, аграрний сектор економіки); мікрорівень (рівень підприємств). На макрорівні питання забезпечення конкурентоспроможності знаходять своє відображення у формуванні потужного інституціонального середовища для підвищення конкурентоспроможності, моніторингу ключових оціночних показників.

Ключові слова: конкурентоспроможність, аграрний сектор економіки, інституціональний підхід, економічне зростання, конкурентна парадигма.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.4>

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки потребує вдосконалення певних механізмів підвищення конкурентоспроможності з урахуванням можливостей та умов, наявних в економіці. Ефективна робота цього механізму дозволить створити конкурентоспроможний ланцюжок на основі ефективного використання місцевої сировини, забезпечення рентабельності в системі виробництва та реалізації продукції, вдосконалення системи застосування високих інноваційних технологій на аграрних підприємствах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першочергового значення набуває методологія поетапної оцінки прийнятих управлінських рішень у сфері фінансового обґрунтування підвищення конкурентоспроможності національної економіки через дослідження М. Портера та заохочення корпоративних клієнтів до використання потенціалу ринкового сегмента. Визнано,

що рентабельність кредитних продуктів для роздрібних клієнтів доцільно визначати з урахуванням усіх основних видів комісійних платежів даної методики [11]. Згідно з дослідженнями Дж. Фагерберга, доцільно врегулювати систему використання банківських кредитів при здійсненні процесів технологічної модернізації в діяльності аграрних підприємств [3].

Створення сприятливого інвестиційного клімату та проведення активної інвестиційної політики стали важливим чинником економічного розвитку країни. Іноземні інвестиції в поглибленні структурних змін в економіці, прискоренні інвестиційної активності підприємств, модернізації виробництва, технічному і технологічному переозброєнні, Роль прямих інвестицій неocenенна. Це дасть можливість запровадити передові технології, створити нові робочі місця та на цій основі забезпечити сталий і збалансований розвиток економіки країни. Досвід розвинених країн показує, що залучення іноземних

інвестицій стало одним із вирішальних факторів високого рівня розвитку цих країн. Інвестиції забезпечують розвиток науки і техніки, впровадження досягнень і процес соціально-економічного розвитку. Це також необхідна умова для постійного підвищення рівня та якості життя. В умовах модернізації та диверсифікації ринкової економіки залучення інвестицій в нашу економіку та їх ефективне використання має як соціальне, так і економічне значення. Інвестиції впливають на темпи і обсяги відтворення в економіці, забезпечують науково-технічний розвиток і зайнятість більшості населення. Однією з головних причин цього є докорінні структурні зміни в нашій економіці, раціональний та оптимальний розміщення та розвиток трудових ресурсів, які значною мірою залежать від інвестиційної діяльності. У цьому контексті дослідженню інвестицій як інструменту підвищення конкурентоспроможності присвячено роботи багатьох дослідників: Тульчинська С., Попело О., Ткаченко Т. [1], Цекановські З., Виребек Г. [2], Форестер С., Устінова Г., Попок Л. [4], Лі К., Ксу К. [5], Ройтер Л. [8] та інші.

Високо відзначаючи внесок дослідників у цю сферу, відмітимо, що недостатньо висвітленими залишаються питання формування інституціонального забезпечення підвищення конкурентоспроможності економіки країни на різних рівнях: макро- (державному), мезо- (галузевому) та мікрорівні (на рівні підприємства). Зазначене обумовлює актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати існуючі інституціональні засади забезпечення конкурентоспроможності економіки країни, спираючись на використання потенціалу аграрного сектору.

Методи дослідження: бібліографічний, аналіз, синтез, інституціональний підхід.

Результати дослідження. Архітектура даного дослідження побудована на розгляді особливостей інституціонального забезпечення конкурентоспроможності економіки на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Перейдемо до розгляду на макро- та мезорівні (представлений аграрним сектором економіки). Сучасні трактування інституційного підходу до формування конкурентоспроможної парадигми економіки на національному рівні мають базуватися на передбаченні та попередженні загроз, вживанні превентивних заходів, попередженні небезпечних викликів, забезпеченні стабільності та стійкості національних інститутів та економічної системи. Інституційний напрямок розвитку виробничого сектору економіки має бути спрямований на екологічність аграрного виробництва, закритість використання та безвідходність виробничих процесів, що сприяє формуванню законодавчої та нормативно-правової бази для формування циркулярної економіки.

Кризові явища вимагають пошуку нових підходів і концепцій забезпечення конкурентоспроможності підприємств, найбільш актуальним з яких є інноваційно-орієнтований. Активізація інтелектуального капіталу у формуванні конкурентоспроможності аграрних підприємств та забезпеченні їх цінностей безпеки має бути забезпечена ресурсною та інвестиційною підтримкою. Методологія інноваційно-інвестиційної концепції в парадигмі

конкурентоспроможності економіки базується на принципах, функціях і закономірностях, методах і моделях активної трансформації, формування агресивних конкурентних стратегій і механізмів.

Розглядаючи найбільш поширені концепції сучасних наукових засад конкурентної парадигми економічної безпеки аграрних підприємств в умовах формування циркулярної економіки, маємо констатувати, що їх застосування повинно поєднуватися зі специфікою ринків і технологій, характеристиками накопиченого потенціалу, а також спрямованістю про ефективність стратегій економічного розвитку, формування циркулярної економіки. Відповідно, при формалізації методичного інструментарію формування системи економічної безпеки та її реалізації використовуються інтегровані концепції та здійснюється їх адаптація до цілей аграрного підприємства з урахуванням максимально ефективного та дбайливого використання обмежених ресурсів.

На макрорівні питання забезпечення конкурентоспроможності знаходять своє відображення у формуванні потужного інституціонального середовища для підвищення конкурентоспроможності, моніторингу ключових оціночних показників. На прикладі аграрного сектору економіки нормативно-правове забезпечення підвищення конкурентоспроможності у цій сфері представлено такими документами: Стратегія розвитку аграрного сектору економіки [12], проект Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року [10], накази Міністерства аграрної політики та продовольства України [13] та інші.

Підтримання високого рівня конкурентоспроможності та безпеки на аграрних підприємствах у формуванні циркулярної економіки означає, що всі ресурси використовуються настільки продуктивно, що це вигідніше, ніж його ринкові конкуренти. Таким чином, вони забезпечують не лише переваги у собівартості продукції, а й у формуванні резервів інноваційного розвитку, стабілізації цін на продукцію чи покритті інших загроз. Узагальнюючи теорію управління конкурентоспроможністю та практику забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах формування циркулярної економіки, пропонуємо узагальнити розробку конкурентних стратегій з урахуванням аспектів безпеки відповідно до трьох проектно-цілевих характеристик розвитку.

Підвищення безпеки та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції впливає не тільки на ефективність господарювання, а й на імідж та прибутковість підприємства в цілому. Це означає, що компанія займає стабільне місце на ринках як технологій і ресурсів, так і вже виробленої продукції. Іншими словами, для забезпечення сталої економічної безпеки через формування конкурентної парадигми в умовах становлення циркулярної економіки необхідно:

- сформувати систему функціональних конкурентних стратегій, що відповідають складовим системами економічної безпеки;
- розробити інноваційно-інвестиційну політику, спрямовану на створення нових конкурентних переваг;
- розробляти фінансову та цінову політику з урахуванням тенденцій на ринках ресурсів, капіталу та про-

дукції, що забезпечить кредитоспроможність та інвестиційну активність за рахунок стабільного доходу;

– запровадити дбайливе, безвідходне виробництво з урахуванням його екологічності;

– впроваджувати інформаційно-аналітичні та цифрові технології в процеси аналізу ризиків та проектування конкурентної поведінки з метою їх мінімізації [6].

Перейдемо до розгляду на мікрорівні. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств аграрного сектору економіки виходить на перший план на тлі складних зовнішньоекономічних відносин, зумовлених санкційним впливом на українську економіку та загальним уповільненням економічного зростання.

Наразі формується нове розуміння вектора розвитку аграрної політики шляхом організації нових інститутів та побудови економічних відносин на принципово новій основі.

Враховуючи акцент на передачі знань на практиці, розвиток цифровізації та потребу в інноваціях у сільському господарстві, де люди є носіями знань та досвіду, найважливішими стратегіями, які впливають на поточну практику компаній, є:

i) стратегія управління людськими ресурсами [9];

ii) організаційна стратегія;

iii) стратегія організаційної культури [7].

Можна сказати, що стратегічні документи є ефективним допоміжним інструментом для реалізації бачень і цілей організації. Проте необхідно ефективно планувати організаційні процеси та створювати стратегічні документи відповідно до їх установок. Аграрний сектор є специфічним у контексті розвитку конкурентоспроможної економіки. Необхідно враховувати не лише норму прибутку та прибутковість компанії, але також короткото- довготерміновий вплив на навколишнє середовище (такий як забруднення води, зниження рівня ґрунтових вод, підвищення концентрації парникових газів, ерозія ґрунту, втрата біорізноманіття значний потенціал відновлюваних джерел енергії).

Перейдемо до розгляду питань забезпечення конкурентоспроможності економіки країни на мікрорівні – на рівні підприємств.

Актуалізація превентивного та безпечного управління аграрними підприємствами спровокована сучасними викликами розвитку щодо посилення інтеграційних, інноваційно-творчих впливів і протекціонізму окремих потенційно зростаючих сфер господарювання. Особливо посилюється детермінованість інтелектуальних і цифрових технологій і конкурентних дисбалансів, що зумовлено доступністю для підприємств ринків інновацій, інформації та знань. Жорсткі умови конкуренції за ресурси, просторово-часові та потенційні параметри розвитку, а також ринкові позиції аграрних підприємств посилюють вимоги до формалізації та формування конкурентної парадигми пріоритетів безпеки та збереження цінностей.

Однак ефекти конкурентної парадигми в концептуальних варіаціях на економічну безпеку та ефективність її системи на аграрних підприємствах потребують адаптації до сучасних викликів і трансформацій, які провокують як появу нових конкурентних переваг, так і нових ризиків. Слід зазначити, що розвиток аграрних підпри-

ємств та їх конкурентоспроможність сьогодні залежить від доступу до ресурсів та можливостей їх використання.

Протягом багатьох років парадигма сталого розвитку диктувала умови розвитку суб'єктів господарювання за умови раціонального та дбайливого природокористування, зменшення відходів та негативного впливу господарської діяльності на екосистему. Однією з останніх стратегій сталого розвитку сьогодні є стратегія циркулярної економіки, яка є ідеєю замкнутого циклу виробництва та передбачає скорочення використання ресурсів, їх повне безвідходне використання та переробку у виробництві ресурсів і матеріалів. Ця концепція не тільки зменшує обсяги та дбайливе використання природних ресурсів без шкоди для навколишнього середовища, а й зменшує потреби підприємств у ресурсах, що в цілому позитивно впливає на їх конкурентоспроможність.

Сучасні закономірності функціонування аграрних підприємств в умовах становлення циркулярної економіки диктують умови реалізації положень конкурентної парадигми, на основі яких формуються цінності безпеки. До основних тенденцій розвитку аграрних підприємств у формуванні конкурентної парадигми можна віднести:

– фрагментація ринків, яка провокується динамічною появою нової продукції, технологій її виробництва та реалізації;

– цифровізація процесів на всіх етапах – від розробки нового продукту та його комерціалізації, до маркетингової та комунікаційної підтримки логістики та продажів;

– трансформація цінностей і функцій як виробників, так і всіх інших учасників ринку;

– глобалізація, яка провокує прискорення економічних перетворень, поширення нових продуктів і технологій, масштабування та інтеграцію на ринках;

– розширення конкурентного простору, що спровоковано вичерпністю та доступністю інформації не лише про товар, а й про виробників, технології виробництва, комунікації та канали збуту, які разом формують споживчі цінності та акумулюють попит;

– скорочення часу на поширення інновацій провокує зростання попиту на нові технології та продукти, тим самим скорочуючи життєвий цикл товару та інтенсифікуючи пошук або створення нових конкурентних переваг;

– стійкість до загроз конкурентних викликів формується не лише його конкурентоспроможністю у зовнішньому середовищі, а й накопиченим потенціалом розвитку, компетенціями та внутрішньою мотивацією до ефективної трансформації;

– формування нових моделей виробництва з орієнтацією на скорочення використання ресурсів для виробництва, запровадження їх безвідходного та повторного використання, а також замкнутого циклу виробництва з урахуванням екологічності виробничих процесів [4; 5; 8].

Таким чином, конкурентна парадигма розвитку аграрного підприємства є методологічною основою формування цінностей безпеки та системи економічної безпеки аграрного підприємства в умовах формування циркулярної економіки. Розглянемо більш детально наукові підходи до формалізації конкурентної парадигми.

Одним із перших підходів до формування конкурентної парадигми є технологічна концепція, згідно з якою основними джерелами конкурентних переваг на міжнародних ринках є технологічні можливості, інфраструктура та технологічний та інтелектуальний капітал (персонал). Наявність того чи іншого чинника на ринках визначає здатність економічних систем створювати, поширювати, трансформувати та ефективно застосовувати технології, які визначають розподіл ресурсів, створюють конкурентні переваги або, за їх відсутності, нові загрози для економічних систем [1].

В умовах формування конкурентної парадигми в сучасних умовах забезпечення економічної безпеки в умовах формування циркулярної економіки для досягнення конкурентоспроможності аграрного підприємства необхідно:

- проектувати динаміку виробництва відповідно до темпів економічного зростання національної економіки;
- забезпечити у виробництві вторинну переробку продукції та безвідходне використання виробничих ресурсів;
- визначити закономірності інноваційного розвитку та появи нових технологій;
- враховувати ефективність реалізації технологічних переваг на ринках;
- інвестувати капітал у створення нових технологій, які захистять наявні конкурентні переваги та ринковий простір аграрних підприємств [2].

Підсумовуючи, необхідно констатувати, що законодавче та нормативне забезпечення конкурентної парадигми економічної безпеки аграрних підприємств в умовах формування економіки є основою протекціонізму та систем превентивного захисту.

Підсумовуючи усе вищенаведене, можна узагальнити такі напрями та передумови підвищення конкурентоспроможності в аграрній сфері:

– удосконалення механізму державної підтримки аграрної сфери. Інструментами реалізації можуть стати такі: спеціальне оподаткування, надання пільгових кредитів, державна підтримка інноваційного розвитку аграрних підприємств тощо;

– на мікрорівні (на рівні підприємства) доцільним є запровадження ефективної системи управління маркетингом та збутовою діяльністю в цілому. Інструментами реалізації даного напрямку можуть стати: удосконалення системи ціноутворення; підвищення ефективності організаційної структури збутових центрів; посилення міжрегіональних логістичних зв'язків тощо.

Висновки. Дослідження наукових основ формування конкурентоспроможної парадигми економічної безпеки аграрних підприємств в умовах формування конкурентоспроможної економіки показало актуальність технологічної, інноваційної, інституційної, стратегічної та системної концепцій. Описані закономірності застосування конкурентної парадигми на аграрних підприємствах формалізовано через конкурентні характеристики поведінки в ринковому просторі, а також внутрішні стимули підвищення цінностей безпеки в умовах формування циркулярної економіки.

Обґрунтовано, що напрямок розвитку аграрних підприємств знаходиться в площині впровадження моделей циркулярної економіки, що покращить ситуацію з переробкою промислових відходів, допоможе вирішити проблему ресурсозабезпеченості та екологічності виробництва.

Виокремлено основні конкурентоспроможні концепції та обґрунтовано їх застосування при забезпеченні економічної безпеки аграрних підприємств в умовах формування сталої конкурентоспроможної економіки.

Список використаної літератури:

1. Arefieva O., Tulchynska S., Popelo O., Arefiev S., Tkachenko T. The Economic Security System in the Conditions of the Powers Transformation. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21(7). P. 35–42. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.7.4>
2. Ciekankowski Z., Wyrbek H. Impact of micro, small and medium-sized enterprises on economic security. *Polish Journal of Management Studies*. 2020. Vol. 22(1). P. 86–102. DOI: <https://doi.org/10.17512/pjms.2020.22.1.06>
3. Fagerberg J. Technology and competitiveness. *Oxford Review of Economic Policy*. 1996. Vol. 12. № 3. R. 39–51.
4. Forrester S.V., Ustinova G.H., Popok L.E. Economic Security of Construction Industry Enterprises. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021. Vol. 161. P. 675–683. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-60926-9_84
5. Li X., Xue Q. An economic analysis of information security investment decision making for substitutable enterprises. *Managerial and Decision Economics*. 2021. Vol. 42(5). P. 1306–1316. DOI: <https://doi.org/10.1002/mde.3310>
6. Manab N.A., Aziz N.A. Integrating knowledge management in sustainability risk management practices for company survival. *Management Science Letters*. 2019. 9: 585–594.
7. Petříček M., Chalupa S., Chadt K. Identification of consumer behavior based on price elasticity: A case study of the Prague market of accommodation services. *Sustainability*, 2020. 12: 1–14.
8. Roiter L.M. Methodological indicators of economic security of poultry enterprises. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2021. 677(2), 022065. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/677/2/022065>
9. Stacho Z., Stachová K., Cagáňová D. Participation of all employee categories in innovation processes in Slovak organisations. *Mobile Networks and Applications*, 2020. 25: 853–859.
10. Міністерство економіки України. Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року». 2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=33eec8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=ProktRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiProdovolchoiBezpekiNaPeriodDo2030-Roku>
11. Портер М. Конкурентна перевага. Як досягати стабільно високих результатів / Переклад Емельянова І., Вид-во «Наш Формат», 2019. 624 с.
12. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text>

13. Про утворення Ради з питань розробки проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015–2020 року : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 28.01.2015 № 31. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/nakaz>

References:

1. Arefieva, O., Tulchynska, S., Popelo, O., Arefiev, S., Tkachenko, T. (2021). The Economic Security System in the Conditions of the Powers Transformation. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, vol. 21(7), pp. 35–42. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.7.4>
2. Ciekankowski, Z., Wyrebek, H. (2020). Impact of micro, small and medium-sized enterprises on economic security. *Polish Journal of Management Studies*, vol. 22(1), pp. 86–102. DOI: <https://doi.org/10.17512/pjms.2020.22.1.06>
3. Fagerberg, J. (1996). Technology and competitiveness. *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 12, no. 3, pp. 39–51.
4. Forrester, S.V., Ustinova, G.H., Popok, L.E. (2021). Economic Security of Construction Industry Enterprises. *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol. 161, pp. 675–683. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-60926-9_84
5. Li, X., Xue, Q. (2021). An economic analysis of information security investment decision making for substitutable enterprises. *Managerial and Decision Economics*, vol. 42(5), pp. 1306–1316. DOI: <https://doi.org/10.1002/mde.3310>
6. Manab, N.A., Aziz, N.A.A. (2019). Integrating knowledge management in sustainability risk management practices for company survival. *Management Science Letters*, vol. 9, pp. 585–594.
7. Petříček, M., Chalupa, S., Chadt, K. (2020). Identification of consumer behavior based on price elasticity: A case study of the Prague market of accommodation services. *Sustainability*, vol. 12, pp. 1–14.
8. Roiter, L.M. (2021). Methodological indicators of economic security of poultry enterprises. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 677(2), 022065. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/677/2/022065>
9. Stacho, Z., Stachová, K., Cagánová, D. (2020). Participation of all employee categories in innovation processes in Slovak organisations. *Mobile Networks and Applications*, vol. 25, pp. 853–859.
10. Ministry of Economy of Ukraine (2020). Draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Food Security Strategy for the period up to 2030». Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=33ee-c8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=ProktRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiProdo-volchoiBezpekiNaPeriodDo2030-Roku>
11. Porter, M. (2019). Competitive advantage. How to achieve consistently high results / Translated by I. Emelyanov, Publishing House «Our Format», 624 p.
12. On the approval of the Strategy for the Development of the Agricultural Sector of the Economy for the Period Until 2020: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.10.2013 No. 806-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text>
13. On the formation of the Council for the development of the project of the Unified comprehensive strategy for the development of agriculture and rural areas in Ukraine for 2015–2020: order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated January 28, 2015 No. 31. Available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/nakaz>

Yuliia Perehuda, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations and Social Sciences of the Interregional Academy of Personnel Management (Kyiv, Ukraine)

PRINCIPLES OF ENSURING COMPETITIVENESS USING THE POTENTIAL OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY

Modern globalization challenges actualize the institutional approach to the formation of security values in the formation of a competitive economy, which must be ensured in a competitive environment. Today, one of the most important tasks in the field of economic development is the creation of favorable conditions for the attraction of foreign investments in the economy of our country, the introduction of practical mechanisms for their legal protection, and the further improvement of the investment climate as one of the prerequisites for the formation of the potential for the further development of a competitive economy. Investments are a financial source of reproduction and economic growth in general, a factor that determines the development of productive forces and the system of economic relations. The purpose of the article is to analyze the existing institutional foundations for ensuring the competitiveness of the country's economy, based on the use of the potential of the agricultural sector. Research methods: bibliographic, analysis, synthesis, institutional approach. The study of the scientific foundations of the formation of a competitive paradigm of economic security of industrial enterprises in the conditions of the formation of a competitive economy showed the relevance of technological, innovative, institutional, strategic and systemic concepts. Proposals have been developed for the formation of a competitive paradigm in the modern conditions of ensuring economic security in the conditions of the formation of a circular economy in order to achieve the competitiveness of an industrial enterprise. The main trends in the development of agricultural sector enterprises and their role in the formation of a competitive paradigm for the development of a competitive economy have been identified. The architecture of the study is based on consideration of the following levels of institutional support of a competitive economy: macro level (state); meso level (industry, agrarian sector of the economy); micro level (enterprise level). At the macro level, issues of ensuring competitiveness are reflected in the formation of a powerful institutional environment for increasing competitiveness, monitoring of key evaluation indicators.

Key words: competitiveness, agrarian sector of the economy, institutional approach, economic growth, competitive paradigm.

Дата надходження до редакції: 15.07.2022 р.

РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

УДК 330.15:502.33(477)(07)
JEL O75

ФОРМУВАННЯ «ЗЕЛеної» МОДЕЛІ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Сагайдак Юлія Анатоліївна

кандидат економічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-2100-111X
sagaydack_j@ukr.net

Харченко Тетяна Борисівна

кандидат економічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-4480-1585
kharchenkot@knu.ua

Стаття присвячена актуальним проблемам пошуку ефективних методів післявоєнного відновлення економіки України. Висвітлено основні проблеми, з якими стикаються сьогодні українські товаровиробники та які стануть визначальними після закінчення війни на території України. Зазначено, що одним з інструментів вирішення проблем відновлення економіки України є впровадження принципів зеленої економіки в діяльність українських товаровиробників, повна модернізація промислового комплексу та закріплення правових та економічних механізмів, що стимулювали б такі зміни. Авторами акцентовано увагу на тому, що основними підходами щодо побудови «зеленої» моделі відновлення економіки України є: модернізація логістичної системи, розвиток сектору відновлювальної енергетики, зменшення сировинної орієнтації українського імпорту, модернізація військово-промислового сектору України та інші. Здійснено аналіз найбільш відомих моделей післявоєнного відновлення економік світу та визначено основні інструменти розробки ефективних довгострокових планів. Також автори проаналізували представлений Урядом план післявоєнного відновлення України та зазначили етапи його впровадження.

Окреслено, що однією з умов включення економіки України до європейського простору є перехід до Європейського зеленого курсу, запровадження екологічних ініціатив досягнення принципів сталого розвитку. Авторами наголошується, що впровадження Європейського зеленого курсу вимагає від бізнес – структур модернізації промислового виробництва, досягнення вуглецевої нейтральності та технологічної модернізації відповідно до вимог європейських стандартів. Встановлено, що напрямками ініціатив щодо післявоєнного відновлення економіки України мають стати: сталі та системні рішення; прозорість, участь громад та громадськості у прийнятті рішень; використання найкращих доступних технологій та практик; декарбонізація і децентралізація енергетики, впровадження міжнародних стандартів зеленого будівництва; розвиток ВДЕ. Зроблено висновок, що основним кроком до побудови ефективних моделей післявоєнного відновлення економіки України є зелене відновлення як основа майбутньої стратегії повоєнної відбудови України.

Ключові слова: післявоєнне відновлення економіки, Європейський зелений курс, зелена економіка, відновлювальні джерела енергії, план післявоєнного відновлення України, моделі післявоєнного відновлення.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.5>

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні, в умовах широкомасштабної російської агресії актуальним питанням є пошук шляхів відновлення української держави, економічних та інших форм взаємозв'язків. Завданням держави в цей період є розробка ефективних напрямів державної політики, яка б давала змогу забезпечувати фінансування Збройних сил України та забезпечувати добробут населення, яке проживає на території України.

У звіті про фінансову стабільність Національного банку України наголошується, що російські окупаційні війська з початку війни нанесли Україні збитків у розмірі 100 млрд дол., що включає руйнування житлових будинків, інфраструктурних об'єктів, залізничної та промислової інфраструктури тощо [1]. Також, крім фінансових

збитків, військові дії на території України призводять до втрат людського капіталу – так, за даними ООН кількість біженців, що виїхали за межі України сягає 5,6 млн осіб. Мінсоцполітики повідомило, що в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньопереміщених осіб є інформація щодо 3,4 млн осіб. З них понад 2 млн людей зареєструвалися як внутрішньо переміщені особи після впровадження воєнного стану. І з них 1,9 мільйона вимушено перемістилися вперше [4].

У майбутньому безперечно виникне проблема відновлення виробничого потенціалу підприємств, оскільки на сьогодні фактично припинена інвестиційна діяльність, існує реальна загроза неможливості фактичного здійснення виробничої та інноваційної діяльності. На думку багатьох фахівців галузі, для відновлення еконо-

міки України знадобиться довготривалий період часу та підтримка з боку міжнародних партнерів. В той же час, післявоєнне відновлення дає можливість кардинально реформувати різні сфери діяльності в Україні, змінити сировинну спрямованість українського експорту та побудувати модель економіки та державності, яка заснована на сучасних європейських підходах та цінностях. При цьому реформування доречно здійснювати на засадах «зеленого» розвитку, який передбачає відмову від ресурсонеєфективних виробництв, а натомість передбачає впровадження моделі, за якою відходи одного з виробництв мають стати вхідною сировиною для іншого. «Зелена» модель післявоєнного відновлення економіки України має базуватись на створенні високотехнологічних виробництв, які будуть конкурентоздатними на внутрішньому та зовнішньому ринках. Основними підходами, які мають бути основою «зеленої» моделі післявоєнного відновлення економіки України мають стати:

1. Розбудова та модернізація ефективної логістики. Даний підхід передбачає розробку логістичних маршрутів, побудову логістичних хабів, які дозволять збільшити транзитний потенціал України. Особливої актуальності даний підхід отримає за умов послаблення ролі росії внаслідок дії накладених санкцій. Вихід на ринки Європейського співтовариства (ЄС) передбачає розвиток «зеленої» логістики, яка базується на збільшенні обсягів залізничних перевезень, екологізацію автомобільних перевезень за рахунок залучення в транспортний потік автомобілей з небензиновими двигунами, застосування при морських перевезеннях контейнерів з нульовими викидами вуглецю, тощо.

2. Розвиток ринку альтернативної енергетики, зменшення енергозалежності. Даний підхід передбачає збільшення кількості енергії, що отримана альтернативним шляхом. Зробити це буде доволі важко, при умові, що 30% джерел альтернативної енергії знищено російськими військами на території України. Також потребує модернізації газотранспортна система України, відбудова нафтопереробних підприємств та будівництво сміттепереробних заводів.

3. Вихід українських виробників на міжнародні ринки. Цьому сприятиме скасування імпортного мита країнами Європейського союзу на українські товари та отримання статусу кандидата на членство в ЄС.

4. Модернізація та подальший розвиток військово-промислового комплексу (ВПК) України. Спрямування інвестиційних коштів в цей сектор, дозволить забезпечити безпеку державі, налагодити виробництво зброї власного виробництва з використанням інновацій.

5. Зменшення сировинної орієнтації української економіки. На початок війни 70% українського експорту мало сировинну орієнтацію. На думку фахівців, перехід до експорту продукції сільськогосподарського виробництва та металургійної промисловості дозволять підвищити конкурентоспроможність галузі та збільшити зайнятість.

6. Перегляд державної політики підтримки виробників. Надання переваги регулювання економіки на принципах дерегуляції та лібералізації. Перевага у роботах по відновленню України українським виробникам, що

дозволить підтримати бізнес, створити нові робочі місця, забезпечити надходження до державного бюджету податків.

7. Забезпечення модернізації промисловості та розвитку на засадах сталого розвитку. Це дозволить прискорити інтеграцію до ЄС та забезпечити створення кліматично нейтральної промисловості, що забезпечить досягнення мети – доведення викидів вуглецю до рівня 1991 року.

Реалізація даних заходів можлива лише за умови донорської підтримки міжнародних організацій. У Комітеті Верховної ради України з питань економічного розвитку наголошують, що розвиток переробної промисловості, експорт товарів з високим рівнем доданої вартості, а не сировинної продукції, а також зростання рівня локалізації завжди були серед пріоритетів законотворчої діяльності. [5]. Таким чином, саме «зелена» модель розвитку може стати інструментом, що пришвидшить відновлення економіки України та забезпечить отримання додаткових конкурентних переваг на ринках країн-партнерів за рахунок продажу кліматично дружньої продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пошуку рішень побудови ефективної моделі відновлення економіки України присвячені аналітичні дослідження таких науковців та фахівців ринку як: Р. Горбенко, Я. Железняк, Д. Кохан, А. Левченко, І. Несходовський, Я. Пилипенко, Є. Степанюк, Д. Шмигаль та інші. Дане питання перебуває в стадії розробки до вирішення якого залучені державні інституції, структурні підрозділи міністерств, наукові установи та аналітичні структури. Проте, через тривалі військові дії, порушені логістичні зв'язки, неможливість ведення бізнесу на частині української території неможливо оцінити ефективність розроблених заходів. Також через недостатній час реалізації розроблених заходів неможливо оцінити ефективність розроблених ініціатив. Таким чином, розробка моделі післявоєнного відновлення України має стати однією з ключових сфер дослідження, а застосування «зелених» рішень дозволить зменшити шкоду навколишньому природному середовищу, виробити продукцію здатну конкурувати на міжнародних ринках, зменшити час післявоєнного відновлення.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження існуючих підходів у сфері розробки моделей післявоєнного відновлення України, особливо в частині впровадження «зелених» рішень в діяльності промислових підприємств. Автори ставлять за мету запропонувати підходи до нової моделі «зеленого» розвитку України як однієї з умов її відновлення та модернізації з подальшою інтеграцією до європейської спільноти.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використовувалися наступні методи аналізу процесів розробки та впровадження моделей післявоєнного відновлення економіки України: порівняння, системного аналізу, спостереження (при аналізі існуючих моделей післявоєнного відновлення, оцінки ефективності методів державної підтримки економіки), методи дедуції, синтезу та індукції (при аналізі особливостей розвитку «зеленої» економіки країн Європейського простору).

Результати дослідження. Незважаючи на військові дії, що продовжують вестися на території України, на сьогодні, виникає необхідність розробки ефективних моделей післявоєнного відновлення України. Сьогодні, в найзагальніших рисах, відновлення економіки можна трактувати як комплекс заходів у різних сферах господарської діяльності країни, спрямованих на відновлення її конкурентоспроможності, налагодження виробництва, підвищення рівня життя людей і внутрішнього та зовнішнього попиту на основі інноваційних підходів і технологій [3].

Розробка та апробація даних моделей дозволить підвищити підприємницьку активність, збільшити надходження до державного бюджету, перевести виробництво в більш безпечні регіони, створити додаткові (нові) робочі місця тощо. Вже не викликає суперечностей факт, що різні регіони будуть мати різні потреби відбудови, що вимагає розробки на рівні держави моделей, розрахованих на різну часову перспективу.

За результатами конференції, що відбулась у м. Лугань (липень 2022 р.) делегацією України був представлений план післявоєнної відбудови країни, який більшістю аналітиків ототожнюється із «Планом Маршалла», розрахований на 10 років і вимагає інвестицій у 750 млрд. дол. За тезою, що висловлена Д. Шмигалем: «Нам важливо показати іноземним урядам та компаніям, що Україна має чітку візію того, як нам стати успішними, стати членом ЄС та здійснити українське економічне диво».

Загалом у плані відновлення 850 проєктів, на їхню реалізацію потрібно фінансування приблизно 750 млрд доларів. Основними напрямками, що передбачено запропонованим планом мають стати:

- зміцнення інституційної спроможності (завершення перезапуску антикорупційної системи, завершення корпоратизації держпідприємств, приватизація нестратегічних активів, оптимізація ЦОВВ, реформування системи оплати праці тощо) – 0,1 млрд дол.;
- цифрова держава (перепис населення, електронні послуги, розвиток мережі Дія.Центрів, цифрова безбар'єрність тощо) – 0,1 млрд дол.;
- зміцнення безпеки та оборони – 50 млрд дол.;
- прагнення до інтеграції до ЄС (відкриття ринків G7 та Євросоюзу, гармонізація законодавства, комунікаційний проєкт щодо підвищення поінформованості про ЄС тощо) – 1 млрд дол.;
- відновлення чистого та захищеного середовища – 20 млрд дол.;
- енергетична незалежність та зелений курс – 130 млрд дол.;
- поліпшення бізнес-середовища – 5 млрд дол.;
- забезпечення конкурентного доступу до капіталу – 75 млрд дол.;
- забезпечення макрофінансової стабільності – 60-80 млрд дол.;
- розвиток секторів економіки з доданою вартістю (розвиток старт-ап екосистеми, машинобудування, відновлення АПК тощо) – 50 млрд дол.;
- розширення та інтеграція логістики з ЄС (приватизація «Укрпошти», відновлення інфраструктури, рекон-

струкція 5-7 пошкоджених внаслідок війни аеропортів тощо) – 120-160 млрд дол. [8].

Реалізацію плану пропонується здійснювати у два етапи. Протягом першого етапу 2023–2025 рр.) пропонується реалізувати більшість проєктів. Другий етап передбачається реалізувати протягом 2025–2032 рр. План передбачає досягнення досить амбітної мети – Україна має увійти до топ-25 країн світу за індексами людського капіталу та економічної складності. На думку директора Інституту соціально-економічної трансформації Іллі Несходовського: «Нас очікує доволі велике безробіття, зупинені підприємства та відсутність житла у величезній кількості українців». Все це вимагає впровадження моделей ефективного відновлення економіки України вже сьогодні, не чекаючи завершення військових дій.

Згідно з аналізом, що проведений Є. Степанюком [7] серед 30 проаналізованих країн (країни для яких було можливо зібрати достатню кількість даних) – 18 країн було віднесено до групи країн що відновлювалися достатньо швидко після конфлікту (Strong Growth Recovery-SGR), а 11 країн було віднесено до країн що відновлювалися суттєво повільніше (Weak Growth Recovery-WGR). Основними причинами, що сприяли швидкому відновленню автор називає суттєві надходження зовнішньої допомоги одразу після закінчення конфлікту як основний чинник стійкого зростання.

На нашу думку, найбільш відомими моделями післявоєнного відновлення економіки країн є наступні:

1. План Моргантау – перший американський план післявоєнного відновлення країн Європи, що був реалізований протягом 1945–1946 рр. Згідно з планом, пропонувалось структурно змінити економіку Німеччини, переорієнтувавши її на аграрне виробництво. Запропонований план було визнано хибним, оскільки він призводив до збільшення безробіття та руйнування промислового сектору Німеччини.

2. План Маршалла – спрямування на відродження довоєнної структури економіки країн Європи. Основними напрямками плану є: продовольча допомога та кредитування поставок обладнання для відновлення промислового та аграрного виробництва. План відомий як один з найкращих варіантів відновлення економіки, оскільки дозволив забезпечити довготривалі показники економічного зростання країн Європи, включаючи Німеччину.

3. Південнокорейське «економічне диво» – самостійний вибір пріоритетів економічного розвитку при великих обсягах зовнішніх інвестицій. Протягом 1953–2020 рр. валовий внутрішній продукт Південної Кореї зріс у 31 000 разів завдяки фінансовій допомозі, технологіям, торговельній співпраці зі США, зростанню експорту, зростанню добробуту громадян, розвитку важкої промисловості та побутової електроніки.

4. «Японське диво» – реалізація плану розпочалася у 1948 р., коли країна була окупована. До 1953 р. Японія досягла довоєнного економічного рівня, якщо говорити про ВВП. Протягом 1952–1963 рр. її ВВП майже потроївся і характеризувався щорічним приростом у 9%. В той же час майже у 5 разів зріс обсяг виробництва та у 2 рази обсяг споживання. До 70-х рр. XX ст. Японія перетворилась на могутню промислову державу.

Аналіз існуючих моделей післявоєнного розвитку країн, що постраждали від військових конфліктів свідчить про те, що визначальним вектором у відновленні є: пріоритет інвестицій над споживанням; вільне ціноутворення; аналіз та впровадження реалістичних та конкретних програм розвитку; допомога світових донорів.

Аналіз моделей розвитку ефективних економік дозволяє стверджувати, що більшість з них орієнтовані на довгострокове зростання на засадах екологізації згідно принципів сталого розвитку. Для нашої країни це означає, що основним вектором розвитку має стати саме «зелена» економіка, що реалізується на принципах сталого розвитку. Для української економіки це означатиме впровадження інноваційних технологій, які забезпечать перехід до вуглецево-нейтральної економіки, ведення бізнесу на принципах сталого розвитку, зменшення використання природних ресурсів і перевагу циркулярним технологіям тощо.

Країни Європи на сьогоднішній день єдиним ефективним варіантом економічного зростання бачать розвиток в рамках Європейського зеленого курсу. Досвід свідчить, що пандемія COVID-19 призвела до єдиного позитивного наслідку – глобального скорочення викидів вуглецю. Зарубіжні дотації, інноваційна економіка, діджиталізація та цифровізація прискорюватимуть перехід країн Європи до вуглецево-нейтральної економіки та скорочення викидів вуглецю. Прогресивні технології дозволять вирішити проблему накопичення енергії з відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) (ринок літій-іонних акумуляторів до 2025 р. оцінюється у \$93 млрд), а світовий ринок ВДЕ до 2025 р. перевищить \$1,5 трлн та створить 42 млн робочих місць у даному секторі до 2050 р. Разом з тим, перехід до вуглецево-нейтральної економіки може мати супротив, пов'язаний з необхідністю проведення системних змін керівниками підприємств, кардинальною зміною державної політики, масштабуванням технологічних рішень.

Останні роки, починаючи з підписання Кіотського протоколу, США та країни Європи неодноразово наголошували на необхідності переходу до «зеленої» економіки, визнаючи традиційну, коричневу економіку головним чинником глобального потепління. У грудні 2019 р. програма Європейського зеленого курсу була офіційно представлена Президентом ЄК Урсулою фон дер Лєєн в Європарламенті. Ключовими секторами реалізації Європейського зеленого курсу були визнані: чиста енергія, кліматична дія, будівництво та реновація, стійка промисловість, стійка мобільність, зменшення забруднення довкілля, біорозмаїття, стійка аграрна політика.

Європейський зелений курс (European Green Deal) – ініціатива, яка закликає до рішучих та всебічних дій, щодо захисту довкілля та боротьби зі зміною клімату, визнаючи їх головним пріоритетом в політиці ЄС.

В той же час, не дивлячись на всі зусилля по переходу до кліматично нейтральної Європи, залежність від викопного палива досі залишається однією з найбільш актуальних економічних та геополітичних проблем ЄС. Зокрема, частка викопних видів палива у загальному первинному постачанні енергії залишається значною,

а частка ВДЕ у загальному кінцевому енергоспоживанні за рядом європейських країн – низькою.

Україна, отримавши у червні 2022 року статус кандидата в члени ЄС не має права не використати унікальну можливість долучитись до когорти країн Європейського простору. У зв'язку з цим, центром екологічних ініціатив «Екодія» розроблені принципи зеленої післявоєнної розбудови, які б забезпечили реалізацію принципів сталого розвитку в Україні [6]. Серед запропонованих ініціатив, на думку авторів, основними є наступні:

1. Сталі та системні рішення. Розробка будь-яких заходів післявоєнного відновлення має бути спрямована на створення ефективних довгострокових стратегій. Сталий розвиток забезпечує тріаду «економіка-екологія-суспільство», що має стати основою майбутніх стратегій, без шкоди жодній зі складових. Системні рішення для сталого розвитку України повинні бути «якісними, ефективними та довгостроковими».

2. Використання найкращих доступних технологій та практик. Відроджена промисловість та сільськогосподарський сектор економіки України має забезпечити випуск продукції із дотриманням європейських екологічних стандартів. Використання європейської методології при цьому, дозволить забезпечити країні вихід на зарубіжні ринки та утримання частки на них у довгостроковій перспективі. На думку фахівців «Екодія» реалізація даної ініціативи можлива при дотриманні наступних заходів: імплементація законодавства ЄС та апроксимація наближення державних стандартів до європейських; реалізація у повному обсязі процедур оцінок впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки; обов'язкове дотримання екологічних вимог та стандартів; збереження екологічного контролю у процесі дерегуляції бізнесу; оновлення та перегляд стандартів для нового капітального будівництва; ресурсоефективне виробництво та споживання в усіх галузях; пріоритет природоорієнтованим рішенням для інфраструктури.

3. Стійкий та сталий розвиток міст та регіонів. Основними інструментами реалізації даної ініціативи мають стати: удосконалення міського планування; розвиток мережі громадського транспорту; удосконалення логістичної інфраструктури та побудова логістичних хабів; розвиток зеленої енергетики; проведення політики озеленення міст; створення та розвиток паркових та зелених зон; розширення мережі моніторингу якості атмосферного повітря, тощо.

4. Декарбонізація енергетичної системи України. Дана ініціатива передбачає зменшення та подальшу відмову від використання викопного палива, в першу чергу його імпорту. Виконання Україною задачі в межах Європейського зеленого курсу, яка передбачає перехід на 100% ВДЕ до 2050 року та поступово повну відмову від використання атомної енергії для електрогенерації. Незадовго до повномасштабної війни Кабмін ухвалив Національний план дій з енергоефективності до 2030 року, який передбачає, що первинне та кінцеве споживання енергії в Україні не повинно перевищувати відповідно 91,5 млн та 50,5 млн тонн нафтового еквіваленту.

На думку авторів, запропоновані ініціативи доречно підсилити наступними напрямками, які дозволять зменшити залежність від імпорту енергоресурсів, забезпечити ефективне відбудовування житлової та нежитлової інфраструктури.

По-перше, необхідно сконцентрувати зусилля на підвищенні генерації енергії, що отримана з джерел ВДЕ. В умовах довоєнного часу, генерація з відновлювальних джерел становила лише 2,5% від усіх встановлених потужностей ВДЕ в Україні. Збільшення потужностей ВДЕ дозволить Україні забезпечити не лише екологічний, а економічний аспект сталого розвитку оскільки сприятиме створенню нових робочих місць в цьому сегменті та дозволить поступово відмовитись від атомної енергетики.

По-друге, відбудова нерухомості має здійснюватись відповідно до міжнародних стандартів зеленого будівництва. Це забезпечить створення багатофункціональних міських просторів, аналогічно до розповсюджених в країнах Європи, та дозволить забезпечити економію ресурсів при використанні будівель.

Висновки. Беззаперечним є факт, що післявоєнне відновлення економіки України є першочерговим завдан-

ням на сучасному етапі розвитку. Представлений українською делегацією План післявоєнного відновлення передбачає поєднання ідеї відбудови українських міст європейськими державами та створення умов для відновлення власного бізнесу та виробництва. При цьому основною тезою має стати те, що головним завданням такого відновлення є не просто досягнення довоєнних показників розвитку економіки, а повноцінна інтеграція до Європейського співтовариства, на принципах сталого розвитку та з урахуванням Європейського зеленого курсу. Це дасть можливість Україні в подальшому стати членом Європейського співтовариства та забезпечити високі показники добробуту населення. Одним з інструментів, що дозволить досягти поставленої мети є розвиток зеленої економіки. Зелена економіка має забезпечувати функціонування низьковуглецевого та енергоефективного виробництва, сприяти досягненню цілей Європейського зеленого курсу та забезпечувати інноваційний розвиток економіки. Основним при цьому є дотримання наступного принципу: зелене відновлення – основа майбутньої стратегії повоєнної відбудови України [2].

Список використаної літератури:

1. Звіт про фінансову стабільність НБУ на червень 2022 року : офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku>
2. Зелена відбудова України: Позиція громадськості : офіційний сайт. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ukrainy-pozytisia-hromadskosti.html>
3. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів і воєн: невідтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1(686). С. 75–89.
4. Кількість біженців з України досягла 5,6 мільйона – ООН: офіційний сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/03/novyna/suspilstvo/kilkist-bizhenciv-ukrayiny-dosyahla-56-miljona-onn>
5. Післявоєнна відбудова України: у Раді презентували план : офіційний сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/pislyavoenna-vidbudova-ukrayini-u-radi-prezentovali-plan.html/>
6. Принципи зеленої післявоєнної відбудови України : офіційний сайт. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.html>
7. Степанюк Є. When the war is over: необхідні кроки з економічного відновлення України: офіційний сайт. URL: https://lb.ua/blog/ievhen_stepaniuk/509330_when_war_over_neobhidni_kroki_z.html
8. Україна представила план відновлення країни – подробиці : офіційний сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/04/novyna/suspilstvo/ukrayina-predstavyla-plan-vidnovlennya-krayiny-podrobyczi>

References:

1. Zvit pro finansovu stabilnistj NBU na chervenj 2022 roku. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku>
2. Zelena vidbudova Ukrainy: Pozycja ghromadskosti. Available at: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ukrainy-pozytisia-hromadskosti.html>
3. Ivanov S.V. (2019). Ekonomichne vidnovlennja i rozvytok krajyn pislja zbrojnykh konfliktiv i vojen: nevtracheni mozhylyvosti dlja Ukrainy [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: unmissable opportunities for Ukraine]. *Ukraine economy*, issue 1(686), pp. 75–89.
4. Kiljistik bizhenciv z Ukrainy dosjagha 5,6 miljona – OON. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/03/novyna/suspilstvo/kilkist-bizhenciv-ukrayiny-dosyahla-56-miljona-onn>
5. Pisljavoenna vidbudova Ukrainy: u Radi prezentovali plan. Available at: <https://yur-gazeta.com/golovna/pislyavoenna-vidbudova-ukrayini-u-radi-prezentovali-plan.html/>
6. Pryncypy zelenoji pisljavojennoj vidbudovy Ukrainy. Available at: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.html>
7. Stepanjuk Je. When the war is over: neobhidni kroky z ekonomichnogho vidnovlennja Ukrainy [When the war is over: necessary steps for the economic recovery of Ukraine]. Available at: https://lb.ua/blog/ievhen_stepaniuk/509330_when_war_over_neobhidni_kroki_z.html
8. Ukrajina predstavyla plan vidnovlennja krajiny – podrobyci. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/04/novyna/suspilstvo/ukrayina-predstavyla-plan-vidnovlennya-krajiny-podrobyczi>

Julia Sagaydack, PhD, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Tetiana Kharchenko, PhD, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

FORMATION OF THE «GREEN» MODEL OF THE POST-WAR RECOVERY OF THE ECONOMY OF UKRAINE

The article is devoted to the actual problems of finding effective methods of post-war economic recovery of Ukraine. The main problems faced by Ukrainian commodity producers today and which will become decisive after the end of the war on the territory of Ukraine are highlighted. It is noted that one of the tools for solving the problems of the recovery of the Ukrainian economy is the implementation of the principles of the green economy in the activities of Ukrainian commodity producers, the complete modernization of the industrial complex and the establishment of legal and economic mechanisms that would stimulate such changes. The authors emphasized that the main approaches to building a «green» model of economic recovery of Ukraine are: modernization of the logistics system, development of the renewable energy sector, reduction of the raw material orientation of Ukrainian imports, modernization of the military-industrial sector of Ukraine, and others. An analysis of the most well-known models of post-war recovery of the world's economies was carried out and the main tools for developing effective long-term plans were determined. The authors also analyzed the post-war reconstruction plan of Ukraine presented by the Government and noted the stages of its implementation.

It is outlined that one of the conditions for the inclusion of Ukraine's economy in the European space is the transition to the European Green Course, the introduction of environmental initiatives to achieve the principles of sustainable development. The authors emphasize that the implementation of the European Green Course requires business structures to modernize industrial production, achieve carbon neutrality and technological modernization in accordance with the requirements of European standards. It was established that the directions of initiatives for the post-war recovery of Ukraine's economy should be: permanent and systemic solutions; transparency, community and public participation in decision-making; use of best available technologies and practices; decarbonization and decentralization of energy, implementation of international standards of green construction; RES development.

It was concluded that the main step to building effective models of post-war recovery of Ukraine's economy is green recovery as the basis of the future strategy of Ukraine's post-war reconstruction.

Key words: post-war economic recovery, European Green Deal, green economy, renewable energy sources, post-war recovery plan of Ukraine, post-war recovery models.

Дата надходження до редакції: 11.07.2022 р.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 658.3
JEL D20, M11

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Шепиленко Вікторія Юріївна

старший викладач кафедри публічних фінансів
Державний податковий університет (м. Ірпінь, Україна)
ORCID: 0000-0002-6418-3147
vshepilenko84@ukr.net

У статті розглянуто особливості організації бізнес процесів, які притаманні підприємствам промислового комплексу. Підприємства такого типу є одними з основних постачальників бюджетоутворюючих податків, тому організація всіх процесів відображається на їх безпосередній продуктивності. Специфіка бізнес-процесів промислових підприємств зумовлена необхідністю поєднання всіх ланцюгів виробничого та невиробничого призначення в єдиний фінансово-виробничий механізм. Метою дослідження обраної теми є систематизація теоретичних підходів щодо особливості організації бізнес-процесів, виокремлення методів їх оптимізації з урахуванням зарубіжного досвіду. У ході дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: спостереження, аналіз, синтез та графічний метод відображення наочної інформації. Якість організації бізнес-процесів знаходить своє відображення у логістичних взаємозв'язках, швидкості виробничих процесів та якості системи збуту товарів. Крім того, визначальним фактором в даному випадку є розгалуженість делегованих повноважень, що може суттєво знизити ефективність організації та управління бізнес-процесами підприємства. Вітчизняна практика організації промислового комплексу України демонструє високу частку іноземного капіталу, що спричиняє особливості організації їх бізнес-процесів. Зокрема мова йде про зростання прибутку без значних капіталовкладень, орієнтація на зовнішні ринки збуту. У статті продемонстровано базові засади формування бізнес-процесів даних підприємств, розглянуто особливості управління та виокремлено методи їх оптимізації. Дані методи варіюються від незначних змін в сфері управління чи виробництва до кардинального переоснащення виробничих потужностей (враховуючи зміну стратегії розвитку підприємства). Зроблено висновки щодо впливу організації бізнес-процесів підприємства на виробничий та фінансовий результати.

Ключові слова: бізнес-процес, управління бізнес процесом, операційний бізнес-процес, методи оптимізації.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.6>

Постановка проблеми у загальному вигляді. Промислові підприємства України відіграють важливу роль у формуванні вартості валового внутрішнього продукту, перерозподілі робочої сили у галузі соціального забезпечення. Організація діяльності підприємств даної галузі пов'язаний із великою кількістю процесів, які спрямовані на забезпечення безперервності виробничого процесу: технологічний, виробничий, логістичний, економічний, збутовий. Їх раціональне планування дозволяє забезпечити дотримання одного з найважливіших принципів діяльності – господарського розрахунку. Його економічний прояв – забезпечення фінансової складової у забезпеченні основних та додаткових бізнес процесів з метою покриття поточних витрат та отримання прибутку у поточному періоді розвитку організації. Саме тому важливим етапом розвитку підприємства є організація та управління бізнес-процесами з метою його подальшого розвитку.

Ієрархія організації бізнес процесів промислових підприємств дозволяє виокремити першочергові та другорядні цілі, на основі яких формуються основні методи виробничого та управлінського менеджменту. Ефективність організації проявляється у кінцевих результатах діяльності підприємства. До показників, які характеризують ефективність фінансових бізнес процесів можна

віднести: співвідношення доходів та витрат, чистий фінансовий результат від усіх видів діяльності, чистий прибуток. До показників, які є проявом ефективності управлінських процесів відносять: позитивний приріст основних показників розвитку, організація технологічного та логістичного процесів забезпечення виробництва, збутова політика підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти організації та управління бізнес-процесами підприємства стали об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Вагомий вклад у розвиток даної сфери підприємницької діяльності зробили Б. Андерсен, С. Бая, О. Виноградова, Еріксон, О. Полінкевич та інші. Формування категоріального апарату у процесі формування бізнес-процесів займалися такі зарубіжні дослідники, як: М. Хаммер, Дж. Чампі, М. Робсон, Т. Давенпорт, Ф. Уллахм та інш. Проте питання подальшого удосконалення бізнес-процесів промислових підприємств залишається не до кінця розкритим.

Формування цілей статті. В сучасних умовах господарювання вважаємо за необхідне зупинитись на теоретичних аспектах організації бізнес процесів підприємств, їх складових та потенційних методах подальшої оптимізації.

Методи дослідження. В процесі дослідження використовувались загальні та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: аналіз, синтез, порівняння, графічний методи (таблиці та малюнки).

Результати дослідження. Організація бізнес-процесів є базисом для стабільного функціонування підприємства промислового комплексу. Процесний підхід у організації підприємницької діяльності промислових підприємств має ряд переваг, які задовольняють вимоги сучасного конкурентного середовища для підприємств різних галузей господарювання [1]:

- створюється система делегування повноважень та відповідальності, яка забезпечує високу якість продукції та процесів як виробничого, так і управлінського характеру;
- основний орієнтир – задоволення потреб споживача;
- забезпечується скорочення рівнів прийняття рішень, що прискорює процес виробництва та реакції на зміни внутрішнього виробничого середовища;
- зменшується кількість невиправданих витрат підприємства;
- відбувається покращення комунікацій у зв'язку з відсутністю викривлення актуальної інформації, взаємодія відбувається в середині робочих груп (розділів, підрозділів);
- створюються умови для введення автоматизованих методів обліку та організації бізнес процесів на підприємстві.

Для детального вивчення обраної теми перш за все варто звернути увагу на трактування сутності бізнес-процесів підприємства. Зокрема Еріксон під цим поняттям розуміє ланцюг послідовних, постійно повторюваних у часі дій, які спрямовані на переробку певного матеріального чи нематеріального ресурсу з метою задоволення потреб споживача і виробника [2, с. 189]. Даний процес ґрунтується на системному підході, який побудовано на принципах послідовного та періодичного виконання завдань. Схематично структуру бізнес-процесу на підприємстві зображено на рисунку 1.

Б. Андерсен розглядає бізнес-процес як логічну послідовність дій, які призводять ко кінцевого результату на вході або виході. Ключовими параметрами у даній сис-

темі є поняття «вхід», «вихід», «процес», «управління», «постачальник процесу», «клієнт процесу» [3, с. 75].

М. Робсон, Ф. Уллахм розглядають бізнес-процес як потік роботи, яка у процесі виробництва приходить від однієї людини до іншої, а у випадку бізнес-процесів на великих промислових підприємствах – від одного відділу до іншого [4, с. 27].

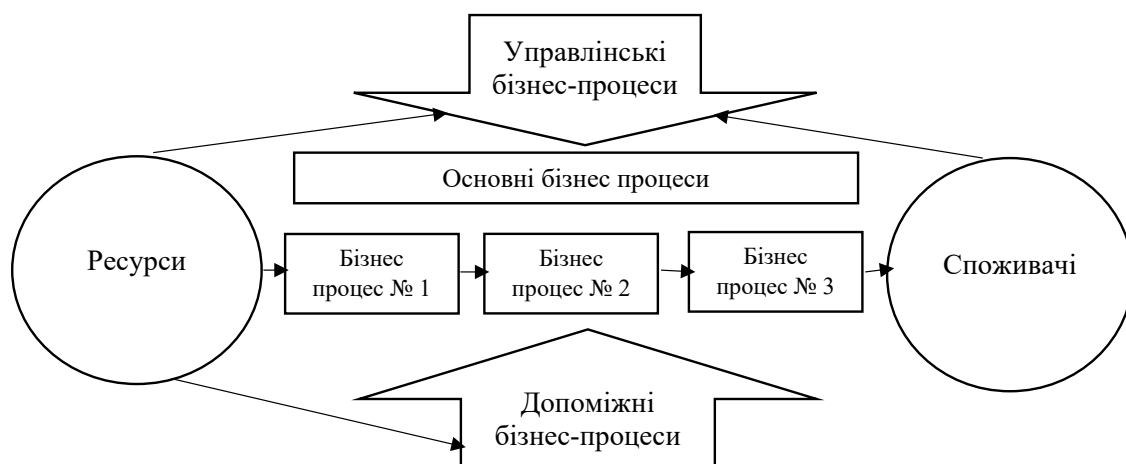
У наукових доробках Майкла Хаммера та Джеймса Чампі бізнес-процес розглядається як сукупність кількох видів активностей, які перетворюються в один продукт з конкретними характеристиками, які мають цінність для кінцевого споживача. Цю теорію підтримує Т. Давенпорт, який розглядає бізнес-процес як сукупність робіт специфічно впорядкованих в часі та просторі, які мають часові та інформаційні обмеження [5, с. 262].

Підсумовуючи вищевказане варто зазначити, що бізнес-процеси за своєю природою спрямовані на реалізацію функцій підприємства, які мають як прямий, так і опосередкований вплив на процес виробництва продукції. Для виокремлення напрямів удосконалення бізнес процесів на підприємстві варто їх систематизувати за певними класифікаційними ознаками (див. табл. 1).

У вітчизняній практиці найбільшого поширення набув поділ бізнес процесів на основні, забезпечувальні та управлінські. Основні бізнес процеси пов'язані з рухом грошових коштів, охоплюють сферу виробництва, збуту, маркетингу. Забезпечувальні процеси спрямовані на підтримку основних процесів та інфраструктури підприємства (допоміжні цехи, їдальні, складські приміщення, ремонтний цех та інші). Управлінські бізнес процеси охоплюють сфери управління фінансовою стійкістю підприємства, активами, платоспроможністю, раціональним розподілом фінансових ресурсів для забезпечення безперервності процесу виробництва.

Зовнішні та внутрішні бізнес-процеси зосереджені на мінімізації факторів, які впливають на процес виробництва чи на ринкову кон'юнктуру. У внутрішньому середовищі до таких факторів можна віднести:

- недосконалі виробничі технології;
- відсутність мотивації персоналу підприємства;

Рисунку 1 – Схематична будова бізнес-процесу на підприємстві

Джерело: [1; 2]

Таблиця 1 – Класифікація бізнес-процесів підприємства

Класифікаційна ознака	Вид бізнес-процесу
За функціональною складовою	Основні, підтримуючі, забезпечувальні та обслуговуючі
Відносно споживача	Зовнішні, внутрішні
За часовою ознакою	Безперервні, циклічні, тимчасові
За ієрархічною приналежністю	Процеси верхнього рівня, підпроцеси, операційні
За взаємодією відносно структури	Вертикальні, горизонтальні, індивідуальні
За рівнем ефективності	Економічні, соціальні, управлінські
За значимістю	Мета-, макро- та мікропроцеси

Джерело: [1; 3]

– недосконала політика управління (неефективний менеджмент на всіх ланках діяльності підприємства);
– недосконала збутова чи маркетингова політика.

Зовнішні бізнес-процеси спрямовані на адаптацію підприємства до змін у навколишньому середовищі, на які підприємство не має засобів впливу. До них відносять: зміни у законодавчому полі, податкова політика держави, кон'юнктурні коливання на ринку, епідемічна ситуація, взаємодія з постачальниками та кредиторами.

За часовою ознакою поділ бізнес-процесів відбувається з урахуванням потреби та специфіки виробництва на безперервні, циклічні та тимчасові. Безперервні бізнес процеси пов'язані з управлінням та технологічним процесом (виробництвом продукції). Циклічні бізнес-процеси – це ті, які повторюються у часі з рівним часовим інтервалом. Такий процес характерний для підприємств сільськогосподарського комплексу, або підприємств з великим терміном виробничого циклу.

Для удосконалення бізнес-процесів необхідною умовою є оцінка їх ефективності. З цією метою вони поділені на:

– економічні бізнес-процеси зосереджені на постійному пошуку фінансових ресурсів, здатних задовольнити виробничі потреби підприємства, постійний моніторинг показників ефективності операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства тощо;

– соціальні бізнес-процеси спрямовані на створення сприятливого середовища професійного розвитку персоналу, забезпечення ефективної кадрової політики;

– управлінські бізнес-процеси охоплюють всі стадії виробництва та подальшого розподілу продукції з урахуванням економічної ефективності підприємства. Саме управлінські процеси стали передумовою поділу їх на бізнес-процеси – мета-, макро- та мікрорівнів, зображених на рисунку 2.

Процеси мета рівня зосереджені на процесах планування та фінансового забезпечення виробничого процесу, формування відповідальності управлінського менеджменту перед власниками та акціонерами підприємства.

Макропроцеси передбачають закупівлю та організацію процесів перевезення сировини до бази переробки, безпосереднє виробництво продукції та розробку маркетингової стратегії просування товару на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Мікропроцеси зосереджені на стратегії розповсюдження товарів та пошуку альтернативних напрямів збуту.

Поділ бізнес-процесів на вертикальні, горизонтальні та індивідуальні забезпечує ефективну взаємодію всіх

структурних підрозділів підприємства. Вертикальні процеси виникають у зв'язку з делегуванням повноважень та обов'язків від керівного складу підприємства до нижчих рівнів, які пов'язані між собою функціональними зв'язками (виробнича та невиробнича сфера). Горизонтальні бізнес-процеси передбачають взаємодії структурних одиниць одного рівня, що спрощує обмін інформацією та мінімізує витрати часу на виконання поставлених завдань. Індивідуальні бізнес-процеси передбачають виконання обов'язків, відповідальність за які лежить на одній особі згідно посадових інструкцій.

Процесний підхід до організації бізнес процесів промислового підприємства зосереджений на розмежуванні обов'язків та рівнів відповідальності. Це потребує формування набору методів та інструментів організації та контролю бізнес процесів на всіх рівнях організації, які формують систему управління бізнес-процесами підприємства.

Управління бізнес-процесами підприємства пов'язане з формуванням методів, інструментів, заходів організації та контролю за бізнес процесами на всіх стадіях організації виробництва та реалізації продукції [6, с. 164].

Теоретичною основою формування системи управління бізнес-процесами є сукупність підходів, які забезпечують їх раціональну організацію:

– комплексний підхід – забезпечує всебічне дослідження причинно-наслідкових зв'язків, комплексну оцінку вхідних та вихідних параметрів розвитку підприємства за кількісними та якісними ознаками;

– функціональний підхід – передбачає управління рядом функцій, які забезпечують основні функції підприємства;

– безперервний підхід – розглядає управління бізнес-процесами як безперервність взаємопов'язаних функцій, таких як прогнозування, планування, коригування, моделювання, адаптація, проведення досліджень у сфері інноваційного розвитку;

– нормативний підхід проявляється у встановленні нормативів на всіх етапах розвитку підприємства. Це забезпечує підвищення якості виробництва та контролю бізнес-процесів;

– адміністративний підхід – чітке встановлення функцій, обов'язків та відповідальності працівників підприємства шляхом формування відповідної документації (накази, стандарти, інструкції, положення, нормативи тощо);

– інтеграційний підхід – спрямований на посилення взаємозв'язків між структурними підрозділами для підвищення ефективності їх співпраці та координації дій;

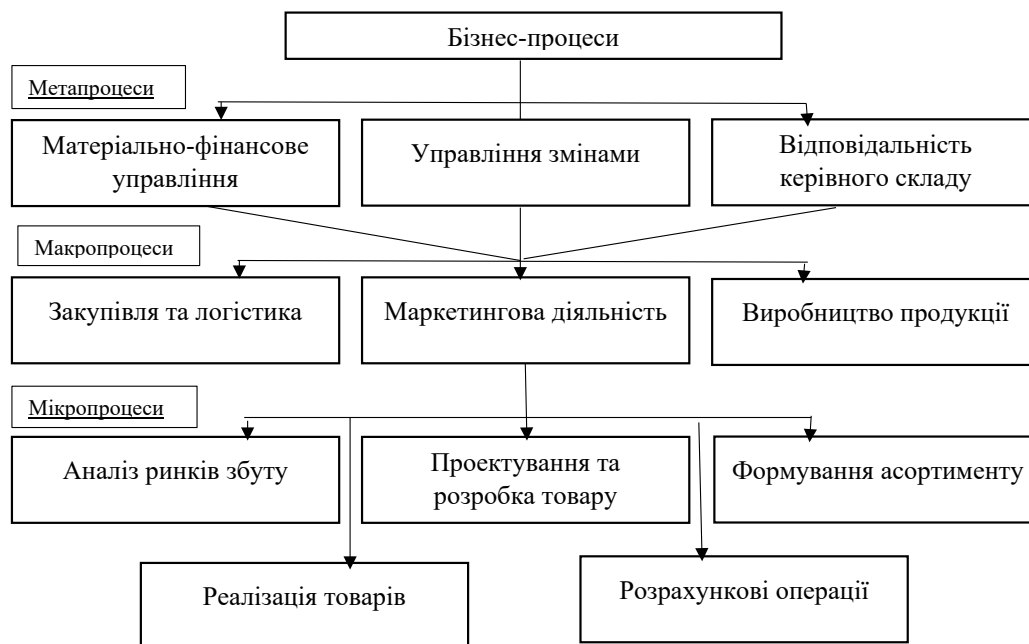

Рисунок 2 – Структура ієрархічних бізнес процесів промислового підприємства
Джерело: [2, с. 187]

– маркетинговий підхід – орієнтація всіх підрозділів підприємства на першочергове задоволення потреб споживача;

– соціальний підхід – створення передумов розвитку персоналу підприємства шляхом професійного розвитку, самореалізації та самовираження, підвищення рівня мотивації та стимулювання бізнес-процесів;

– інноваційний підхід – спрямований на пошук інноваційних методів організації бізнес-процесів для забезпечення ресурсозбереження та економії витрат;

– системний підхід – всі елементи розглядаються як взаємозалежне ціле. Даний підхід дає розуміння того,

що успіх підприємства залежить не від одного елемента, а від їх взаємодії як єдиного організму [7].

Як будь-яка система взаємопов'язаних елементів, управління бізнес-процесами підприємства базується на принципах, які покликані забезпечити цілісність та ефективність організації управління (див. табл. 2).

Крім того, управління бізнес-процесами повинно бути скореговане відповідно до стратегічних цілей виробничого підприємства. До пріоритетних принципів організації виробничого процесу варто віднести:

– забезпечення виробництва високоякісної продукції згідно стандартів та технологічних вимог;

Таблиця 2 – Принципи організації управління бізнес-процесами підприємства

Принципи	Характеристика
Безперервності	Постійне вдосконалення бізнес-процесів підприємства
Гнучкості	Адаптація системи управління до змін внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства
Цілеспрямованості	Система управління бізнес-процесами повинна відповідати стратегічним цілям підприємства
Сумісності	Зміни бізнес-процесів не повинні суперечити один одному, знаходитись у постійній взаємодії
Альтернативності	Розглядати різні варіанти вдосконалення бізнес-процесів з метою утримання конкурентних переваг
Раціональності	Управління бізнес-процесами повинно проходити з раціональним підходом до використання фінансових ресурсів підприємства
Відповідальності	Створення системи мотивації персоналу для підвищення якості бізнес-процесів
Аналітичності	Здійснення управління на основі аналітичних даних всебічного розвитку підприємства
Соціальності	Урахування інтересів персоналу та суспільства в цілому при удосконаленні бізнес-процесів
Оперативності	Створення відповідного методичного апарату для швидкого реагування у процесі операційної діяльності підприємства
Визначеності	Наявність критеріїв, які дозволяють оцінити ефективність організації бізнес-процесів підприємства
Керованості	Здатність коригувати бізнес-процеси на кожному етапі управління
Рівноваги	Створення рівноваги між системою управління бізнес-процесами та навколишнім середовищем організації підприємницької діяльності

Джерело: [7]

– ощадливість виробництва – зменшення нераціонального використання фінансових ресурсів у процесі виробничої та управлінської діяльності промислового підприємства;

– зниження виробничих витрат шляхом вдосконалення технологій виробництва або скорочення виробничого циклу;

– безперервне навчання персоналу – підвищення професійних здібностей працівників підприємства, підвищення рівня їх професійних вмінь та навичок;

– адаптація технологій виробництва до зменшення викидів у атмосферу з метою мінімізації забруднення навколишнього середовища;

– комплексна реалізація продукції та товарів похідного значення для зменшення частки залишків у складських приміщеннях.

Управління бізнес-процесами підприємства передбачає постійний контроль та оцінку ефективності управління (див. рис. 3).

1 етап – аналіз результативності бізнес-процесів передбачає виконання наступних дій: формування системи показників ефективності управління бізнес-процесами та проведення діагностики бізнес-процесів на всіх рівнях підприємства.

2 етап – виявлення основних бізнес-процесів та проблем, які гальмують їх подальший розвиток. Даний етап передбачає свот аналіз бізнес-процесів, їх ранжування та виявлення вузьких місць.

3 етап – оцінка резервів фінансових ресурсів, які можна спрямувати на подальше удосконалення бізнес-процесів: аналіз виробничого та ринкового потенціалу підприємства.

4 етап – вибір форм та методів удосконалення бізнес-процесів – вибір параметрів та індикаторів, системи методів та засобів удосконалення процесів.

5 етап – розрахунок ефективності заходів – оцінка можливостей скорочення витрат та ефективності запропонованих шляхів удосконалення бізнес-процесів підприємства.

6 етап – контроль заходів у напрямку удосконалення бізнес-процесів – здійснюється на основі перевірки, коригування та уточнення заходів удосконалення.

Варто відзначити, що організація бізнес-процесів різних рівнів – це складний багатофакторний процес, який формується з урахуванням взаємодії усіх підрозділів підприємства. Організація бізнес-процесу підприємства промислового комплексу незалежно від форми організації передбачає наступні етапи [9]:

1. Встановлення мети створення бізнес-процесу передбачає формування чіткої задачі, яка відповідала б на питання: «для чого? з якою метою?». Крім того, мета створення бізнес-процесу повинна бути обумовлена стратегічними цілями підприємства.

2. Встановлення меж організації та повноважень – на даному етапі відбувається розподіл організаційних та функціональних обов'язків, які спрямовані на швидку та ефективну розробку конкретного бізнес-процесу.

3. Визначення учасників процесу – визначається взаємозв'язок між внутрішніми та зовнішніми учасниками, які задіяні в організації та подальшому розвитку бізнес-процесу підприємства.

4. Вимог до ресурсів для забезпечення організації – пошук ресурсів для розробки та впровадження бізнес-процесу у виробничий або управлінський процес. Їх організація може відбуватись за рахунок власних джерел шляхом рефінансування прибутку або шляхом залучення коштів на кредитній або інвестиційній основі.

5. Розробка критеріїв оцінки ефективності процесу – передбачає формування нормативів, які дозволять надати об'єктивну оцінку результативності процесу. Це можуть бути як технологічні, так і економічні показники. Їх зміст прямо залежить від сфери діяльності виробничого процесу.

6. Формування діаграми розвитку процесу здійснюється шляхом планування відповідних показників (нормативного або економічного змісту) або передбачення результатів засобами математичного програмування з використанням визначеного алгоритму дій.

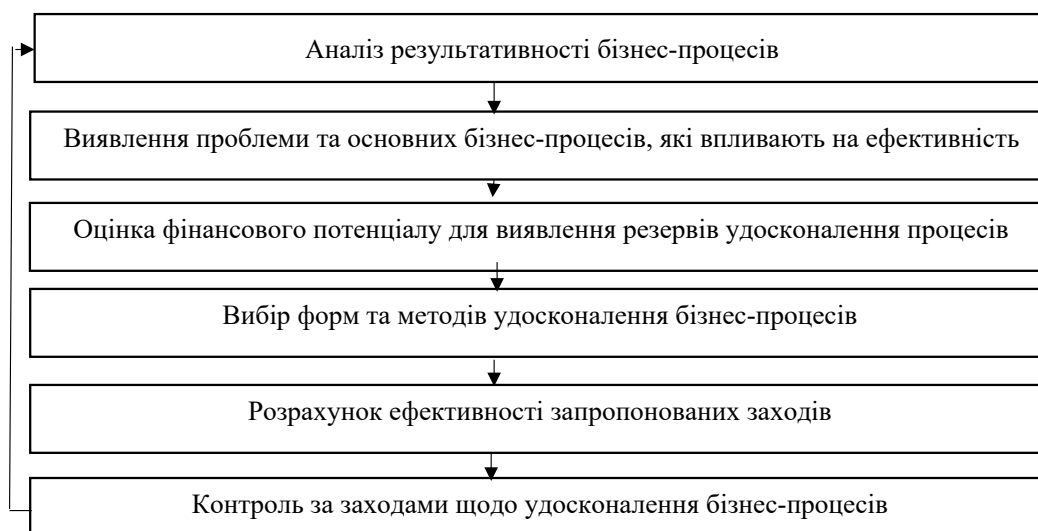

Рисунок 3 – Поетапна оцінка управління бізнес-процесами підприємства

Джерело: [8, с. 297]

7. Розробка процесів щодо вдосконалення новоствореного процесу – на основі імітаційного моделювання або очікуваних результатів вносяться відповідні корективи розвитку бізнес-процесу промислового підприємства.

8. Формування та розробка відповідної структури документів – формується на початковому та остаточному етапі організації та впровадження бізнес процесів. На даному етапі ведеться розробка технологічної документації, наказів, інструкцій, нормативів, актів, встановлення відповідних форм звітності тощо.

Організація бізнес-процесів та їх подальший розвиток зумовлюють формування методичних підходів до удосконалення бізнес процесів промислових підприємств. Ці методи мають власні особливості організації та застосування на практиці.

В процесі реалізації бізнес-процесів для підвищення їх ефективності керівники використовують два концептуальні підходи:

– поступове вдосконалення (оптимізація) бізнес-процесів з мінімальними витратами (засновник цього підходу – У. Демінг). Він передбачає незначні зміни у системі управління бізнес-процесами на всіх рівнях;

– перепроектування та реінжиніринг – передбачає суттєві зміни управлінських функцій, зміна структури підприємства або повне технологічне переоснащення (засновники даного підходу – М. Хаммер та Д. Чампі) [10, с. 162]. Даний метод управління передбачає наявність критичних проблем розвитку, які супроводжуються збитковістю протягом тривалого періоду та наявність фінансових ресурсів, здатних задовольнити всі вимоги даного методу.

Швидкі зміни зовнішнього середовища призвели до переходу підприємств промислового комплексу до процесного підходу у напрямку організації бізнес-процесів. Даний підхід дозволяє підвищити ефективність бізнес-процесів на усіх рівнях організації. Для розуміння методики застосування методів коригування бізнес-процесів необхідною передумовою є розуміння

структури бізнес процесу промислового підприємства, зображеного на рисунку 4.

Оптимально функціонуючий бізнес процес проявляється у забезпечення поставлених цілей з мінімальними фінансовими витратами. Механізм удосконалення бізнес процесів промислового підприємства повинен включати наступні складові:

- підвищення прозорості, керованості та контролюваності процесів на всіх рівнях діяльності підприємства;
- зменшення витрат часу на реалізацію бізнес-процесу;
- пошук шляхів зменшення собівартості продукції;
- вдосконалення системи фінансового управління;
- виявлення та ідентифікація ключових бізнес процесів, які мають найбільший вплив на кінцевий результат підприємства тощо.

Залежно від мети діяльності підприємство обирає методичний інструментарій, здатний забезпечити всі потреби у сфері вдосконалення бізнес-процесів. Удосконалення або оптимізація бізнес-процесів відбувається на основі методів діагностики поточного стану підприємства (див. рис. 5).

Метод швидкого аналізу базується на виявленні та аналізі варіантів рішень для виявлення проблем у процесі реалізації бізнес-процесів.

Метод ідеалізації ґрунтується на побудові моделі, яка спрямована на відображення ідеальних за своїм змістом бізнес-процесів, які відповідатимуть всім заданим вимогам.

Статистичне управління передбачає виокремлення чинників, які впливають на виробничий процес підприємства.

Структуризація функцій якості дає можливість виділити потреби та відповідні до них методи задоволення.

Аналіз осередків роботи передбачає формування технічних вимог до товарів або послуг, які здатні забезпечити потреби споживачів.

Довгострокові методи удосконалення спрямовані на перспективну перебудову або внесення змін, очікуваний результат відносно їх впровадження матиме довгострокові перспективи в напрямі підвищення ефективності та окуп-

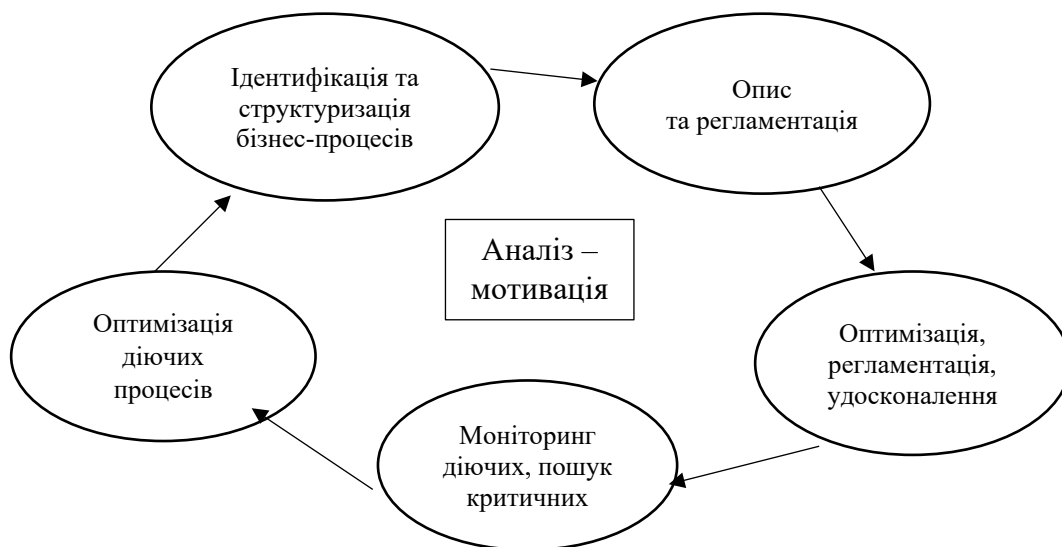

Рисунок 4 – Складові процесно-орієнтованої моделі промислових підприємств
Джерело: [1]

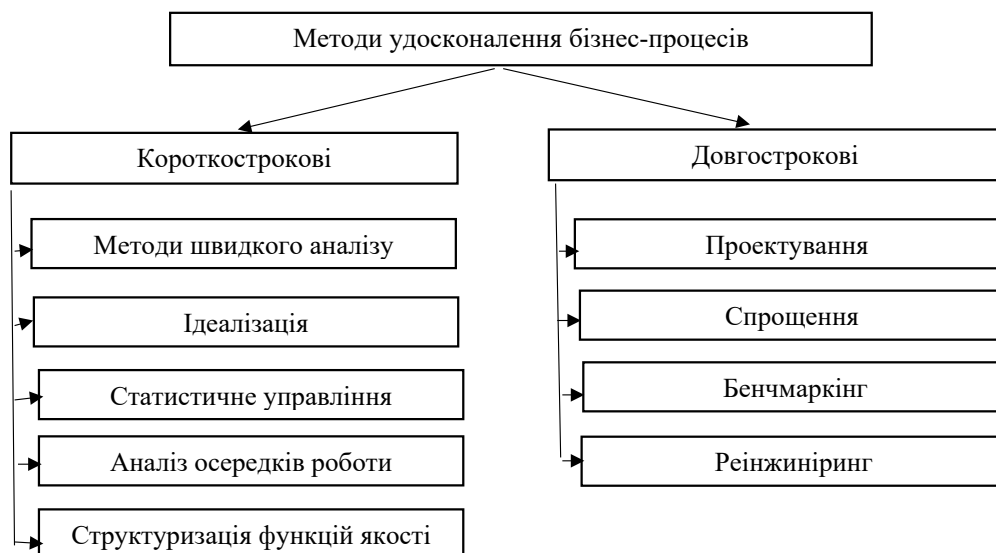

Рисунок 5 – Методи удосконалення бізнес-процесів

Джерело: [11, с. 68; 12, с. 305]

ності. Перепроекування бізнес-процесів – це вид удосконалення, який передбачає часткову зміну процесу шляхом виявлення слабких сторін проекту та внесення коректив.

Бенчмаркінг – це процес, який передбачає внесення коректив відповідно до конкурентних переваг на ринку у порівнянні з товарами – аналогами. Даний метод передбачає коригування бізнес-процесів відповідно до стратегічної мети підприємства.

Реінжиніринг – це радикальна перебудова бізнес-процесів на основі чотирьох основних переваг: витрати, якість, обслуговування та швидкість. Даний метод є найбільш ефективним за умови організації бізнес процесів, які не відповідають сучасним тенденціям розвитку. Крім того, радикальний підхід до управління бізнес-процесами у формі реінжинірингу передбачає обробку великого масиву статистичних даних (виробничого та економічного характеру), створення моделей розвитку змін підприємства, великих затрат на повне переформатування виробництва або підходів до управління бізнес-процесами. Таку форму удосконалення підприємства металургійного комплексу України на сьогодні не здатні реалізувати через брак фінансового забезпечення.

Висновки. На сучасному етапі розвитку переважна більшість підприємств України у галузі промисловості зосереджена на отриманні максимального прибутку. Проте стрімкі зміни у зовнішньому середовищі призвели

до потреби зміни не лише процесів організації діяльності, а до переформатування стратегічних цілей підприємств відповідно до тенденцій європейського ведення бізнесу.

Це призвело до впровадження процесного підходу, який поширюється на всі сфери діяльності підприємства, орієнтація бізнес-процесів до нових стратегічних цілей – всебічне задоволення потреб споживача на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Організація процесу виробництва та реалізації продукції промислового підприємства прямо залежить від раціональності організації бізнес-процесів від початку закупівлі сировини до збуту готових товарів. Ієрархія бізнес-процесів дозволяє забезпечити розподіл функціональних обов'язків та відповідальності згідно посадових інструкцій та технологічної відповідності.

Існуюча інструментальна база дозволяє здійснювати безперервний процес удосконалення бізнес-процесів, вносити корективи та створювати передумови для підвищення ефективності спираючись на оціночні показники бізнес-процесів підприємства.

Крім того, слід відзначити, що механізм планування та реалізація бізнес-процесів залежить від багатьох факторів. До вирішальних відноситься: галузь діяльності підприємства (виробнича чи невиробнича діяльність), стратегічні цілі підприємства, форма організації підприємницької діяльності, способи ведення конкурентної боротьби та інше.

Список використаної літератури:

1. Демиденко В. Управління бізнес-процесами як складова процесного підходу до управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4517>
2. Дубініна В. Теоретичні аспекти класифікації бізнес процесів підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 7. С. 186–189.
3. Андерсен Бьєрн. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования / Пер. с англ. С.В. Ариничева. Москва : РИА «Стандарты и качество», 2003. 272 с.
4. Робсон М., Уллах М. Практическое руководство по реинжинирингу бизнес-процессов. Москва : ЮНИТИ- ДАНА, 2003. 222 с.
5. Александрова К. Удосконалення бізнес-процесів для підвищення якості та безпеки продукції підприємства. *Бізнес інформ*. 2018. № 6. С. 261–268.

6. Мержинський Є., Комазов П. Побудова інформаційної системи структурного моделювання бізнес-процесів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 25. С. 162–166.
7. Драган О.І. Підходи до формування системи управління бізнес-процесами на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/17.pdf
8. Костіна О.М. Діагностика та управління бізнес-процесами у контексті антикризового управління підприємством. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 287–297.
9. Тур О.В., Матусевич А.С. Управління бізнес – процесами на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2018. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php/d/%D0%A1%D0%83%D0%A0%C2%B0%D0%A0%E2%84%96%D0%A1%E2%80%9A/ec/2014/3_9/Local%20Settings/Temp/Downloads/pdf/6_2020/9.pdf?op=1&z=6415
10. Колесников С.О. особливості оптимізації бізнес-процесів на підприємствах України. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2(56). С. 162–169.
11. Доц А., Яльницька-Гикавчук Г., Макар О. Удосконалення управління бізнес-процесами на підприємствах України. *Національний лісотехнічний університет України*. 2015. № 25. С. 66–70.
12. Кюда В.О., Пасько М.І. Бізнес-процеси сучасного промислового підприємства. *Бізнес інформ*. 2018. № 1. С. 302–311.

References:

1. Demydenko V. (2015). Upravlinnya biznes-protsesamy yak skladova protsesnoho pidkhodu do upravlinnya pidpryyemstvom. *Efektivna ekonomika*, no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4517>
2. Dubinina V. (2014). Teoretychni aspekty klasyfikatsiyi biznes-protsesiv pidpryyemstva. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, no. 7, pp. 186–189.
3. Andersen B'yorn (2003). Biznes-protsessy. Instrumenty sovrshenstvovaniya / Per. s angl. S.V. Arinicheva. Moskva: RIA «Standarty i kachestvo», 272 p.
4. Robson M., Ullakh M. (2003). Prakticheskoye rukovodstvo po reinzhiniringu biznes-protsessov. Moskva: YUNITI-DANA, 222 p.
5. Aleksandrova K. (2018). Udoskonalennya biznes-protsesiv dlya pidvyshchennya yakosti ta bezpeky produktsiyi pidpryyemstva. *Biznes inform*, no. 6, pp. 261–268.
6. Merzhynskyy YE., Komazov P. (2019). Pobudova informatsiyanoi systemy struktornoho modelyuvannya biznes-protsesiv. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*, no. 25, pp. 162–166.
7. Drahan O.I. (2019). Pidkhody do formuvannya systemy upravlinnya biznes-protsesamy na pidpryyemstvi. *Efektivna ekonomika*, no. 2. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/17.pdf
8. Kostina O.M. (2017). Diahnostyka ta upravlinnya biznes-protsesamy u konteksti antykrizovoho upravlinnya pidpryyemstvom. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 10, pp. 287–297.
9. Tur O.V., Matusевич A.S. (2018). Upravlinnya biznes-protsesamy na pidpryyemstvi. *Efektivna ekonomika*, no. 6. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php/d/%D0%A1%D0%83%D0%A0%C2%B0%D0%A0%E2%84%96%D0%A1%E2%80%9A/ec/2014/3_9/Local%20Settings/Temp/Downloads/pdf/6_2020/9.pdf?op=1&z=6415
10. Kolesnykov S.O. (2019). Osoblyvosti optymizatsiyi biznes-protsesiv na pidpryyemstvakh Ukrayiny. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, no. 2(56), pp. 162–169.
11. Dots A., Yalnytska-Hykvachuk H., Makar O. (2015). Udoskonalennya upravlinnya biznes-protsesamy na pidpryyemstvakh Ukrayiny. *Natsionalnyy lisotekhnichnyy universytet Ukrayiny*, no. 25, pp. 66–70.
12. Koyuda V.O., Pasko M.I. (2018). Biznes-protsesy suchasnoho promyslovoho pidpryyemstva. *Biznes inform*, no. 1, pp. 302–311.

Viktorii Shepylenko, Senior Lecturer at the Department of Public Finance, State Tax University (Irpın, Ukraine)

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF BUSINESS PROCESS ORGANIZATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISE

The article considers the features of the organization of business processes, which are inherent in the enterprises of the industrial complex. Enterprises of this type are one of the main suppliers of budget-forming taxes, so the organization of all processes is reflected in their direct productivity. The specificity of business processes of industrial enterprises is due to the need to combine all chains of production and non-production purposes into a single financial-production mechanism. The purpose of the study of the selected topic is to systematize the theoretical approaches to the peculiarities of the organization of business processes, the selection of methods for their optimization, taking into account foreign experience. The following methods of scientific cognition were used in the study: observation, analysis, synthesis and graphical method of displaying visual information. The quality of business process organization is reflected in the logistics relationships, the speed of production processes and the quality of the sales system. In addition, the determining factor in this case is the branching of delegated powers, which can significantly reduce the efficiency of organization and management of business processes of the enterprise. Domestic practice of organizing the industrial complex of Ukraine demonstrates a high share of foreign capital, which causes the peculiarities of the organization of their business processes. In particular, we are talking about profit growth without significant investments, focus on foreign markets. The article demonstrates the basic principles of formation of business processes of these enterprises, considers the features of management and identifies methods for their optimization. These methods range from minor changes in management or production to a radical re-equipment of production facilities (taking into account changes in enterprise development strategy). Conclusions are made on the influence of the organization of business processes of the enterprise on the production and financial results.

Key words: business process, business process management, operational business process, optimization methods.

Дата надходження до редакції: 29.06.2022 р.

СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕКОНОМІКА

УДК 336.027
JEL H23

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Клименко Максим Вікторович

аспірант кафедри фінансів

Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0001-6481-9945

Maxiklymenko@gmail.com

Виклики XXI століття змушують людство все більше звертати увагу на проблеми зміни клімату. Одним із важелів такого реагування є декарбонізація економіки, що передбачає комплекс заходів, технологій та методів, що повинні обмежити темпи і масштаби глобального потепління і пов'язаних наслідків. Даний комплекс дій реалізується, по-перше, через обмеження використання і видобутку вуглеводнів та, по-друге, через зменшення обсягів емісії парникових газів (ПГ), таких як CO₂, CH₄, N₂O та ін. 13 листопада 2021 року учасники кліматичної конференції ООН (COP26) у Глазго ухвалили підсумкову угоду, домовившись про коригування національних кліматичних цілей до кінця 2022 року та «поступове скорочення» використання вугільних електростанцій у зв'язку із радикальним запереченням Індії та Китаю повністю відмовитись від вугілля. Україна в свою чергу висловила досить амбітні цілі стосовно скорочення викидів ПГ до 2030 року до 35% порівняно із 1990 роком (тобто скорочення емісії CO₂ на 65%) рішенням уряду в липні 2021 року. З одного боку, Європейський зелений курс – «The EU Green Deal» та Другий національний визначений внесок України в Паризьку кліматичну угоду (НОВ2) вимагають істотних інвестицій, залучення додаткових технологічних та фінансових ресурсів задля трансформації та модернізації економіки, стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища (НПС), вдосконалення системи оподаткування та контролю викидів CO₂, раціонального використання надходжень з екологічного податку. Але з іншого боку, постають і відповідні можливості створення екологічного центру Європи, розвитку органічного землеробства та модернізації існуючої системи оподаткування діяльності, що шкодить НПС, що стане рушійною силою для «зеленого» курсу держави. Отже, метою статті є окреслення основних проблем та обґрунтування перспектив розвитку інструментів декарбонізації економіки України. Основу методології дослідження становлять діалектичний та абстрактно-логічний, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, моделювання, статистичний, графічний і табличний методи наукового пізнання. Проаналізовано динаміку викидів діоксиду вуглецю в розрізі континентів та основних країн-забруднювачів, ставки податку на емісію CO₂, структуру надходжень за основними компонентами екологічного податку, моделі цінних інструментів обмеження викидів діоксиду вуглецю, побудовано кореляційно-регресійну модель впливу податкового навантаження на обсяг емісії CO₂. Все це дозволило сформулювати основні рекомендації для уряду на шляху до вдосконалення екологічного оподаткування України як одного з інструментів декарбонізації економіки з використанням напрацювань країн ЄС.

Ключові слова: декарбонізація, нульовий рівень викидів шкідливих речовин, екологічне оподаткування, податкове регулювання, державний бюджет, податковий механізм, емісія CO₂.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.7>

Постановка проблеми у загальному вигляді. 74 із 190 сторін-підписантів Паризької угоди взяли на себе зобов'язання зі зменшення рівня викидів парникових газів [1]. Такі країни як Австрія та Ісландія заявили про вуглецеву нейтральність до 2040 року, Данія, Великобританія, ЄС, Ірландія, Іспанія, Канада, Німеччина, Словаччина, Японія, Швейцарія, США, Угорщина до 2050 року, а Україна, Китай, Казахстан, Бразилія заявили про баланс викидів та поглинання до 2060 року. Разом з тим, були створені такі організації як The Climate Champions Team в рамках Race to Resilience та Race to Zero [2], «Climate Ambition Alliance: Net Zero 2050» за підтримки ООН [3].

Однак, Міжурядова група експертів зі зміни клімату (IPCC) оприлюднила звіт, в якому підтвердила, що вирішальним фактором у глобальному потеплінні залишається діяльність людини та зауважила неможливість втримання потепління на рівні 1,5 °C порівняно з доін-

дустриальним періодом [4]. Отже, виникає необхідність генерації нового та удосконалення існуючого інструментарію впливу на емітентів задля побудови плану досягнення «нульових викидів» як у світі в цілому так і в Україні зокрема, з огляду на успішний міжнародний та локальний європейський досвід. Потрібно об'єднати зусилля екологічно орієнтованих країн таких як Швеція, Данія, і Німеччина з найбільшими забруднювачами як США, Індія та Китай задля випрацювання максимально ефективного підходу до питання збереження навколишнього природного середовища [5]. З огляду на дану проблематику, автором було здійснено аналіз динаміки викидів забруднюючих речовин та інструментів їх зменшення, таких як екологічне оподаткування, в країнах ЄС задля гармонізації та втілення найкращих практик в українській економічній та екологічній політиках (практика прямого оподаткування енергоносіїв, ETR – системи податкових реформ із

перенесенням частини навантаження на оподаткування капіталу і праці, гіперамортизації, торгівлі невикористаним обсягом дозволів на викиди та ін.). Екологічне оподаткування повинно не просто наповнювати державний бюджет, а стимулювати платників до раціонального та відповідального ставлення до навколишнього середовища. При цьому, обсяг акумульованих ресурсів може бути спрямований на розробку державних програм з впровадження «зелених» технологій, прогресивну переробку відходів, підтримку екологічно свідомих підприємств, досягнення планів вуглецевої нейтральності тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема екологічного оподаткування, як інструмента декарбонізації економіки виступає предметом дослідження багатьох українських та зарубіжних науковців. Зокрема Василюшина Л.М. присвятила свої праці стратегії декарбонізації економіки України та впливу міжнародних екстерналій [6]; Железна Т.А. звернула свою увагу на європейський «зелений» курс та нові можливості для розвитку відновлюваної енергетики [7]; Бондар О.І., Галушкіна Т.П. і Тафтай В.В. розглянули перспективи європейського зеленого курсу для України [8]. Теоретичні принципи екологічного оподаткування окреслені в роботах: У. Баумоля [9], із детальним аналізом економічної теорії екологічної політики; Е. Смітса та Р. Ветерінга [10], які прокласифікували екологічні показники за типами; Г. Волеберга [11], який підняв питання оцінки довкілля, природи та економічного зростання; А. Пігу [12] в питанні використання податків та субсидій для інтерналізації екстерналій. В свою чергу, питанням практично-ефективного функціонування екологічних податків займалися: О.О. Веклич [13], де висвітлено основні засади функціонування екологічного оподаткування як механізму збільшення конкурентоспроможності економіки; О.П. Маслюківська [14], з детальним аналізом ознак еколого-економічної трансформації, що формують домінуючу еволюції суспільства; А.Л. Бобровський [15], з описом принципів та основ створення державної системи екологічного управління та інші.

Однак, незважаючи на значний внесок у дослідження даної проблематики, потребує подальшого висвітлення та опрацювання питання ефективного функціонування податкових інструментів декарбонізації економіки, регулювання діяльності, яка шкодить навколишньому природному середовищу разом із підвищенням ефективності реалізації фіскального та регулюючого потенціалу екологічного оподаткування.

Інформаційною основою даного дослідження є нормативно-правові та законодавчі акти України [16; 17; 26; 27], дані Державної служби статистики України [18], Міністерства економіки України [19], Міністерства фінансів України [20], ООН (United Nations) [21], Eurostat [22], публікації та статистичні дані Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [23], Міжнародного валютного фонду (IMF) [24], Державної казначейської служби України [25].

Формування цілей статті. Основною метою дослідження є виокремлення і аналіз проблем та пріоритетних напрямів розвитку та реформування інструментів

досягнення нульових викидів діоксиду вуглецю економікою України з огляду на досвід країн ЄС.

Методи дослідження. У процесі дослідження автором було здійснено розгляд моделей функціонування взаємодії між суб'єктами-забруднювачами та державою в особі контролюючих органів в Україні та країнах ЄС разом із ставками оподаткування викидів діоксиду вуглецю та обсягами податкових надходжень за допомогою методу аналізу; діалектичний та абстрактно-логічний методи були використані для опису інструментів досягнення нульової позначки викидів CO₂ та теоретичних положень функціонування системи екологічного оподаткування; графічний, статистичний і табличний методи були застосовані з метою збору, обробки та аналізу статистичних даних, виявлення закономірностей та опису результатів дослідження; методи синтезу та дедукції дозволили провести уточнення значень категоріального інструментарію теми дослідження та сприяли структурній побудові роботи, вивченню систем екологічного оподаткування країн ЄС; метод моделювання дозволив простежити залежність між обсягом викидів діоксиду вуглецю та рівнем податкового навантаження.

Результати дослідження. Шон Маркотт (Shaun Marcott), кліматолог з Університету штату Орегон в Корваллісі, і його колеги відтворили глобальні кліматичні тенденції 11 300 минулих років, коли Північна півкуля виходила з останнього льодовикового періоду. Для цього вони зібрали та проаналізували дані, зібрані іншими командами та 73 кліматичні записи, що включають рештки, видобуті з dna озер та морів по всьому світу, а також зразки льоду, зібраних в Антарктиді та Гренландії [28]. Вони дійшли висновку, що середня глобальна температура сьогодні майже на 75% вища за останні 11 300 років. Атмосфера та океан безперервно працюють задля рівномірного розподілу кількості сонячного випромінювання за рахунок випаровування поверхневої води, конвекції, опадів, вітрів і циркуляції океану. Такий тепловий двигун Землі повинен не тільки перерозподіляти сонячне тепло від екватора до полюсів, а й повертати його від поверхні Землі та нижньої атмосфери у космос. Чистий потік енергії на Землю та від неї є енергетичним бюджетом (рис. 1).

Парниковий ефект – це природний процес, що робить можливим життя на Землі та допомагає стабілізувати атмосферу, підтримуючи на планеті середнє значення температури близько 15°C (для прикладу, без вуглекислого газу поверхня Землі була б на 33°C холодніше). Дане явище в атмосфері виникає коли енергія сонячних променів, відбиваючись від поверхні, не може повернутись у космос, затримуючись молекулами парникових газів, які і призводять до підвищення температури.

Згідно з Додатком А до Кіотського протоколу визначено 6 основних парникових газів, які найбільше впливають на зміну клімату. До них відносять: 1) Діоксид вуглецю, CO₂; 2) Метан, CH₄; 3) Закис азоту, N₂O; 4) Гідрофторвуглецеві сполуки; 5) Перфторвуглецеві сполуки; 6) Гексафторид сірки, SF₆.

Упродовж тисячоліть природа оптимально регулювала вміст цих газів в атмосфері. Втім, усе змінилося,

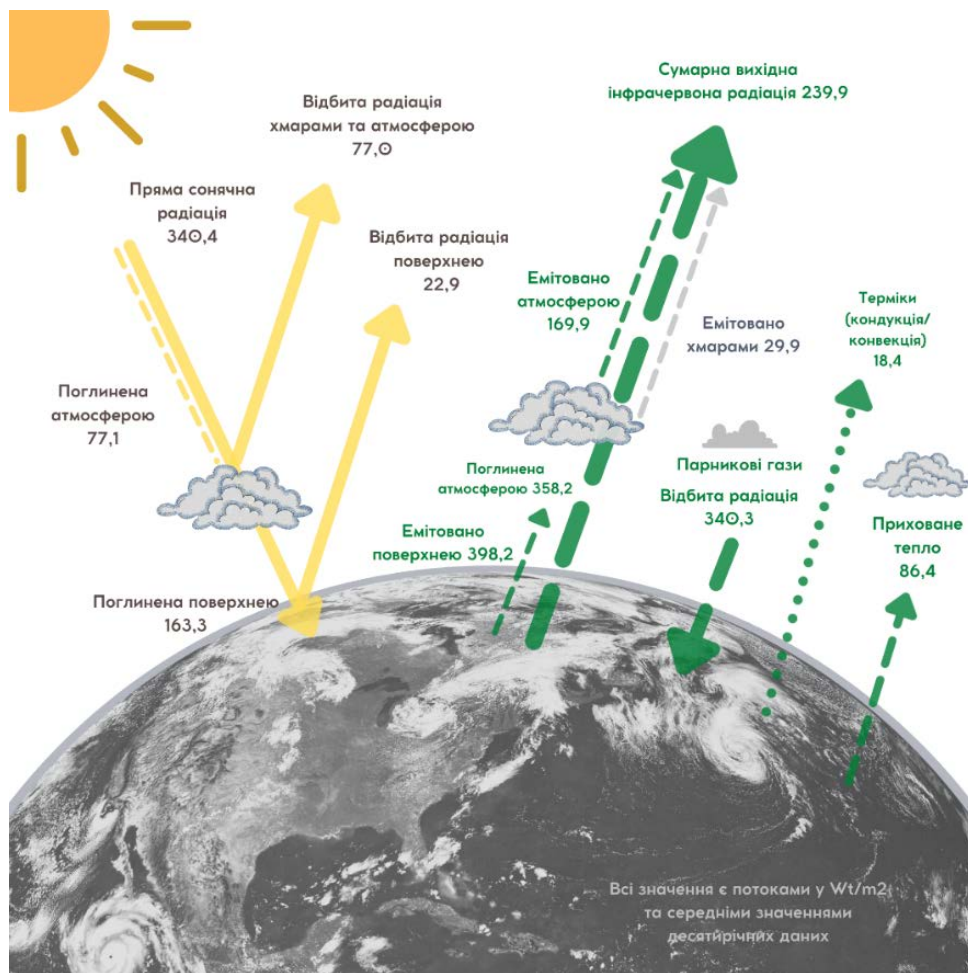

Рисунок 1 – Схематичне відображення енергетичного бюджету Землі

Джерело: складено автором за матеріалами [29]

коли люди почали спалювати в значних кількостях викопне паливо для генерації енергії, що призвело до стрімкого збільшення викидів CO_2 . В результаті цього, а також іншої діяльності людства, природний баланс в атмосфері було порушено, земля почала нагріватися дедалі швидше і швидше. Отже, проаналізуємо рівень викидів парникових газів у 2019 році (рис. 2). До уваги були прийняті держави-члени ЄС, такі як Швеція та Данія (із досвідом запровадження Environmental Tax Reforms), Польща (яка використовує екологічний податок, податкові пільги, субсидії та позики), Словаччина (із досвідом застосування екологічного фонду спеціального юридичного статусу та незалежного від державного бюджету), Німеччина (із досвідом запровадження стандартів якості НПС), Естонії (з досвідом оподаткування структурної компоненти CO_2 у пальному).

Як видно із графіку, найбільшу частину викидів парникових газів займає діоксид вуглецю. Одними із найбільших забруднювачів залишаються Німеччина (більше 24,3% від сукупних викидів серед країн-членів ЄС), Польща (близько 11% викидів CO_2 серед EU-27) та Україна, що емітує CO_2 в обсязі 222,6 млн метричних тонн (7,6% в сумарному обсязі викидів CO_2 серед EU-27). Друге місце посідає метан, що більш ефективно вловлює випромінювання та має потенціал глобального

потепління в 30 разів вищий за діоксид вуглецю. Емітується переважно від витоків з систем видобутку природного газу та нафти, природних водно-болотних угідь, тваринництва та звалищ при розкладанні відходів і очищенні стічних вод.

Серед показників, що використовується в кліматології та екології для оцінки викидів парникових газів, що разом із ВВП характеризують енергетичну залежність країни від вуглеводнів або в гранично низьких значеннях – промислову відсталість, є викиди CO_2 / душу населення (табл. 1).

Одними із найбільших показників викидів CO_2 на душу населення мають США та Австралія. Хоча простежується позитивна послаблююча динаміка з 2007 по 2019 роки. В США цей показник зменшився на 24% в 2019 році порівняно з 2007, тоді як в Австралії послаблення простежується на рівні 22% у 2019 в порівнянні з 2007 роком. Група IPCC також вважає, що зростання CO_2 в атмосфері – це наслідок спричиненої людьми емісії, яка на три чверті складається з продуктів згоряння викопних енергоносіїв, а решту спричинено змінами в землекористуванні [4]. У травні 2019 року середня концентрація CO_2 в атмосфері Землі становила 415 ppm. Востаннє така висока концентрація вуглекислого газу була в земній атмосфері кілька мільйонів років тому –

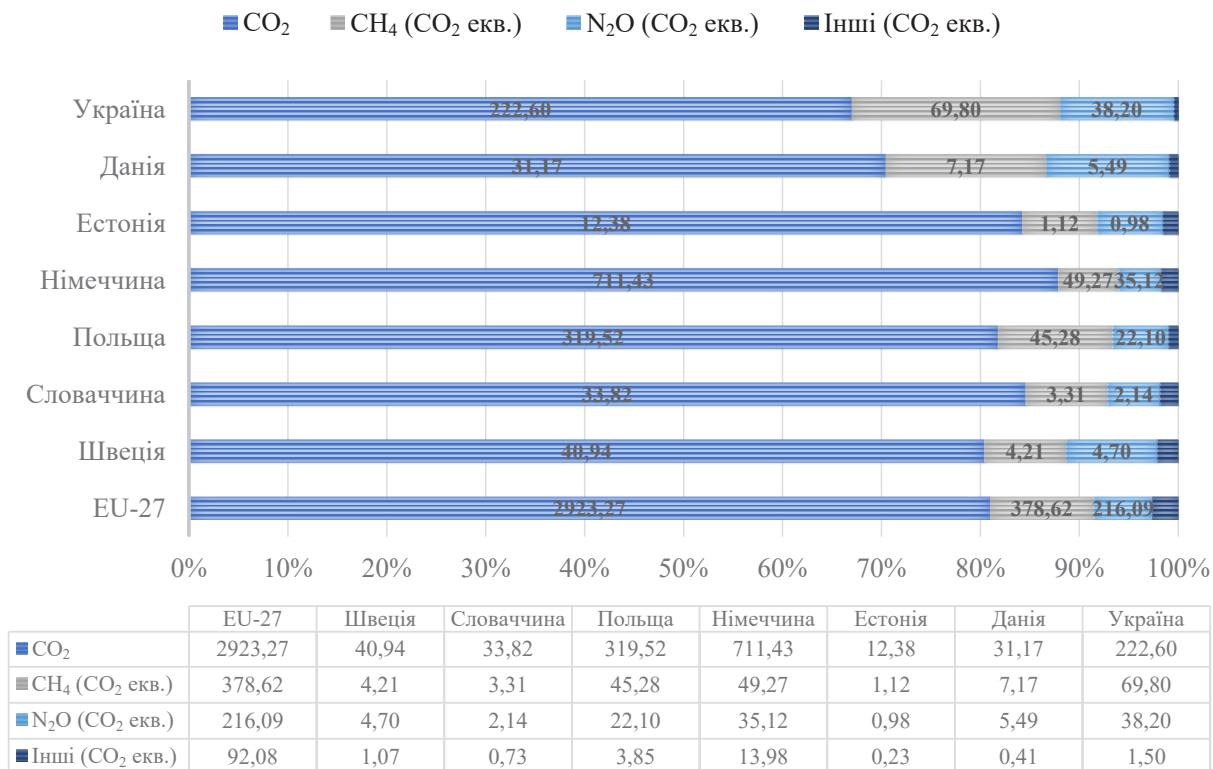

Рисунок 2 – Рівень викидів парникових газів в аналізованих країнах у 2019 році, Мт CO₂
Джерело: складено автором за матеріалами [30]

коли сучасної людини ще не було, а рівень світового океану був в середньому на 30 метрів вище, ніж зараз. Тому наступним кроком проаналізуємо рівень викидів CO₂ за джерелами енергії (рис. 3) у розрізі аналізованих країн, континентів та світових граців.

Численна кількість вчених дійшли висновку, що найбільш оптимальним інструментом інтерналізації негативних екстерналій є використання податків з точки зору максимізації суспільного добробуту [5–11]. З точки зору теорії добробуту, екологічні податки є дієвим та

Таблиця 1 – Динаміка викидів CO₂ 2007–2019 рр., тонн CO₂/душу населення

	2007	2013	2019
Данія	9.50	6.90	4.90
Естонія	14.40	14.30	7.50
Німеччина	9.50	9.50	7.80
Польща	8.00	7.60	7.50
Словаччина	6.60	5.90	5.40
Швеція	5.00	4.10	3.30
Україна	6.60	5.90	3.80
Китай	4.9	6.8	7.1
США	18.9	15.9	14.4
Індія	1.1	1.5	1.7
Японія	9.3	9.7	8.4
Європа	7.1	6.2	5.5
Африка	1	1	1
Центральна та Південна Америка	2.1	2.5	2.1
Північна Америка	15	12.9	11.7
Азія (без Китаю)	1.3	1.5	1.8
Австралія	18.3	16.2	15

Джерело: складено автором за матеріалами [18; 30]

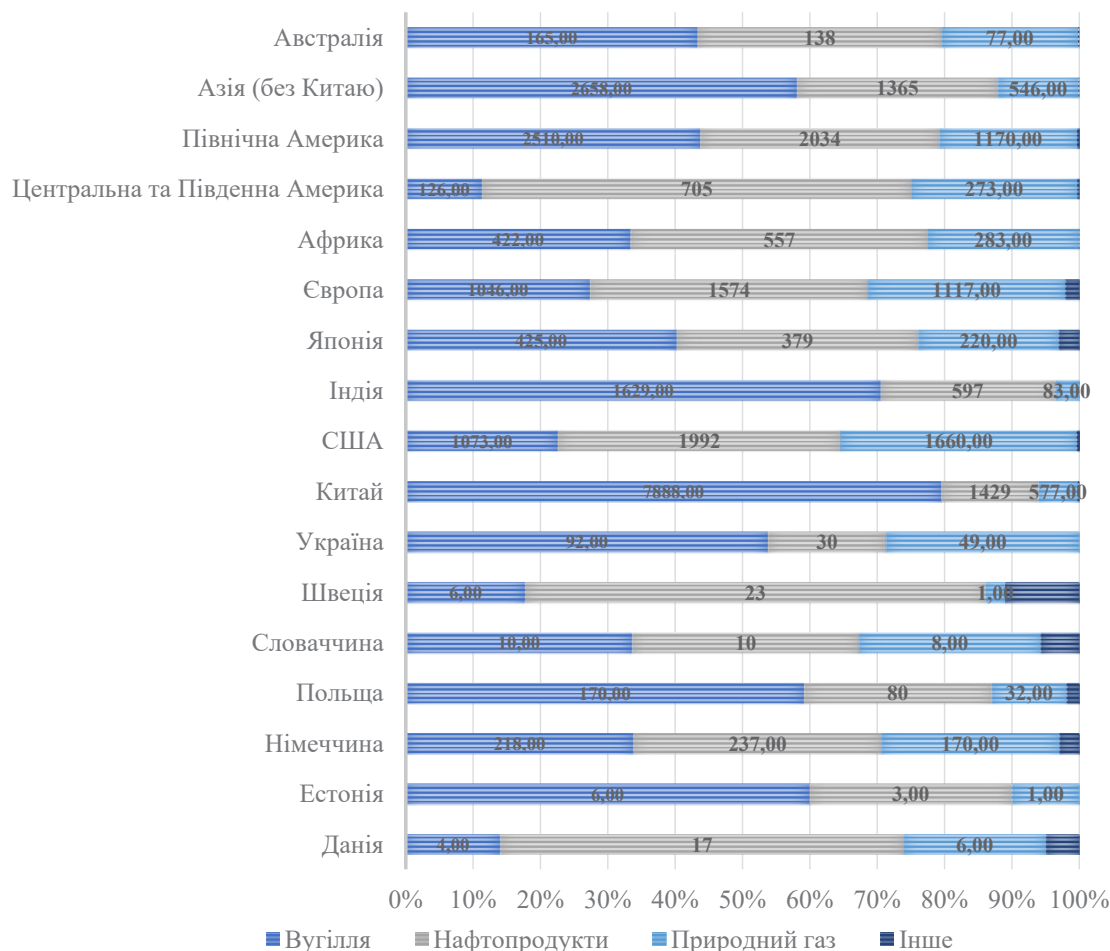

Рисунок 3 – Рівень викидів парникових газів в аналізованих країнах у 2019 році, Мт CO₂

Джерело: складено автором за матеріалами [30]

ефективним інструментом для виправлення негативного зовнішнього впливу на навколишнє середовище [31]. Граничний екологічний збиток (потерпілим від забруднення) слід звести до бази оподаткування та ставки екологічних податків. Це передбачає базу оподаткування на одиницю зовнішнього ефекту та ставку, що дорівнює грошовій оцінці граничного соціального збитку (marginal social cost), спричиненого цим зовнішнім ефектом у соціальному оптимумі [31]. Наприклад, якщо споживання або виробництво певного продукту призводить до викидів і пов'язаної з цим шкоди навколишньому середовищу, цю шкоду слід дисконтувати в ринковій ціні, наприклад, через екологічний податок за одиницю викиду. Цей екологічний податок призведе до різниці між ціною, яку отримують виробники, і ціною, яку платять споживачі (ринкова ціна, включаючи податки). Внаслідок вищої ринкової ціни буде продано менше забруднюючих продуктів, що якраз і є метою екологічного податку. Крива пропозиції MC (marginal cost) показує граничні індивідуальні витрати на виробництво зазначеної одиниці продукції. Перетин двох кривих дозволяє досягнути стану рівноваги, де гранична індивідуальна вигода дорівнює граничним індивідуальним витратам. При виникненні екстерналій крива MC відображає тільки витрати, що несуть виробники та не

здатна відобразити граничні суспільні витрати – MSC (marginal social cost).

Податкове навантаження спонукає підприємства до фінансування природоохоронних заходів, при чому ефективний обсяг зменшення забруднення досягається за умови рівності MAC (marginal abatement cost) – граничних витрат на скорочення рівня забруднення та граничних суспільних витрат MSC (рис. 4).

Виходячи із основних функцій оподаткування, платежі екологічного спрямування в Україні (рис. 5), зазвичай, поділяють на дві основні групи:

- регулюючі платежі;
- компенсуючі платежі.

Платежі, що справляються за будь-який негативний вплив на довкілля називаються регулюючими. Такі платежі є одним із основних економічних стимулів, які змушують природокористувачів, діяльність яких пов'язана із негативним впливом на довкілля, самостійно приймати заходи щодо зменшення такого впливу. Компенсуючі платежі направлені на стягування грошових коштів та акумулювання їх у спеціальних екологічних фондах (наприклад, плата за спеціальне використання природних ресурсів).

Директорат із податків і митних зборів Європейської комісії розподілив екологічні податки на сім груп за сферами використання [22]:

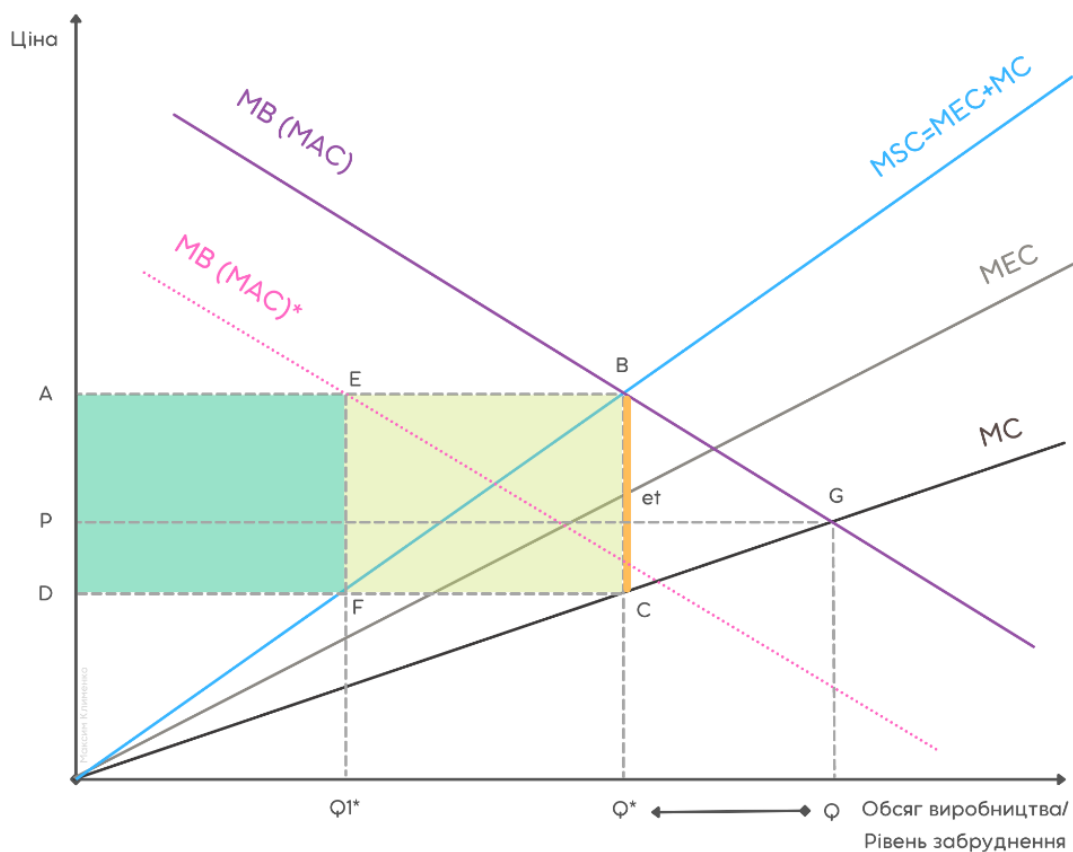

Рисунок 4 – Соціально-оптимальний обсяг виробництва та рівень забруднення навколишнього природного середовища

Джерело: складено автором за матеріалами [10; 11; 31]

1) енергетичні податки (на моторне паливо, енергетичне паливо, електроенергію);

2) транспортні податки (на пройдені кілометри, щорічний податок із власників, акцизи при купівлі автомобіля);

3) плата за забруднення (емісія забруднювальних речовин в атмосферу й викиди у водні басейни);

4) плата за розміщення відходів на звалищах та їх переробку;

5) податки на викиди речовин, що призводять до глобальних змін (руйнування озонового шару);

6) податок на шумовий вплив;

7) плата за використання природних ресурсів.

Хоча узагальнюючою класифікацією, яка використовується в ЄС, ОЕСР та МЕА є розподіл екологічних податків за видом об'єкта оподаткування.

Найбільш поширеними серед них в країнах Європи є транспортні (ТТ – Transport Tax) та енергетичні податки (ЕТ – Energy Tax) [22].

Податки на енергію об'єднують: 1) акцизні податки на енергоресурси (бензин, дизельне паливо, рідкі палива, природний газ, вугілля та електроенергія); 2) податки на викиди CO₂, які в більшості країн є непрямими і встановлюються у вигляді надбавки до енергетичних податків; 3) податки на потенційно екологічно небезпечні виробництва.

До транспортних податків належать: 1) податки, пов'язані з володінням і використанням автотранспорту та інших транспортних засобів; 2) податки на транспортні

послуги, які відповідають загальному визначенню екологічних податків; 3) податки, що сплачуються одноразово, пов'язані з імпортом або продажем транспортних засобів; 4) періодичні податки. Податки на забруднення (РТ – Pollution Tax) – це податки на викиди забруднюючих речовин у повітря, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, шумовий вплив, платежі за діяльність, пов'язану з управлінням твердими відходами. Ця група податків належить до традиційних податків Пігу. Ресурсними податками (RT – Resource Tax) виступають платежі, пов'язані з видобутком або використанням природних ресурсів. Склад об'єктів оподаткування екологічних податків цієї групи є обмеженим. До цієї групи відносять плату за ліцензії на полювання, риболовлю тощо, оскільки ці види діяльності виснажують природні ресурси.

Ставка податків на викиди CO₂ має виключно компоненту Пігу. Серед основних форм податків можемо виокремити податок на оцінену або виміряну емісію парникового газу (emission base carbon tax), та податок на споживання енергоресурсів (fuel base carbon tax), ставки якого залежать від місткості вуглецю в паливі. Країни, що роблять акцент на простоту адміністрування встановили податок на споживання енергоресурсів із ставкою, що залежить від місткості вуглецю в паливі. Він дозволяє впливати на поведінку платників в напрямку зниження частки палива, що при згоранні утворює найбільші викиди CO₂. Його запроваджено у Данії, Ірландії,

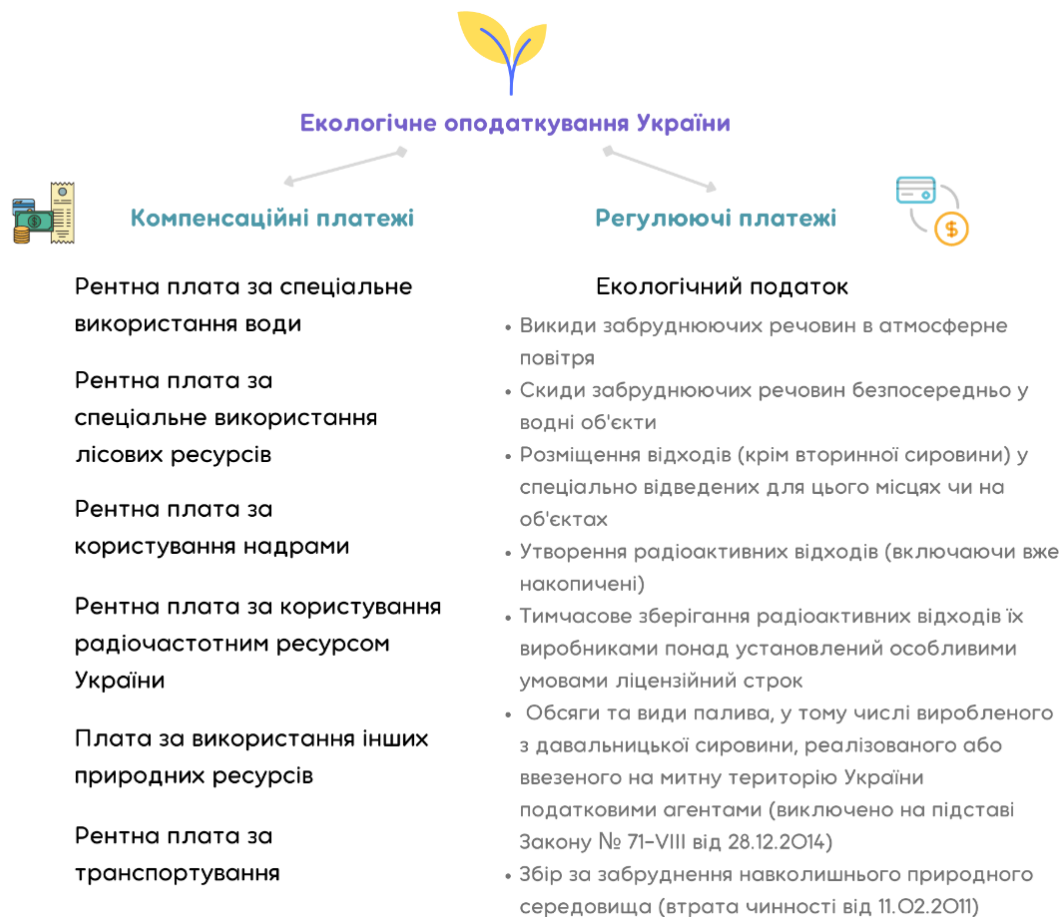

Рисунок 5 – Система екологічного оподаткування в Україні

Джерело: складено автором за матеріалами [26]

Люксембурзі, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Франції, Швеції. В Ісландії, Ліхтенштейні, Нідерландах, Словенії, Швейцарії застосовують майже аналогічний підхід, хоча податок встановлено окремо від акцизу.

МВФ рекомендує країнам-учасникам запровадити збір за тонну викидів CO₂ рівні 75 доларів США до 2030 р. Одними з перших країн, які адаптували у свою практику податок на викиди CO₂ додатково до інших енергоресурсних податків стали Данія, Фінляндія, Швеція та Норвегія. Ставки податку в деяких країнах ЄС станом на 2021 р. наведені на рис. 6. Найбільшими є ставки, встановлені у Швеції – 116,33 євро за т CO₂, Швейцарії та Ліхтенштейн – 85,8 євро за т CO₂.

Країни, що не використовують пряме оподаткування CO₂, приймають участь у європейській системі торгівлі викидами, на ефективності якої наполягає Європейська Комісія та наголошує, що вона посприяла скороченню емісії парникових газів на 35% за останні 15 років. Дана система встановлює певний екологічний орієнтир та максимальну позначку викидів, надаючи емісії CO₂ вартісної форми.

Отже, базуючись на даних Державної казначейської служби України та здійснивши аналіз структури викидів забруднюючих речовин в Україні можемо сформулювати модель кореляційно-регресійного аналізу впливу податкового навантаження в частині екологічного оподаткування на стан довкілля.

Таблиця 2 – Вихідні дані для визначення показників кореляційного зв'язку

Рік	Викиди забруднюючих речовин, тис. тонн (Y) / Pollution	Надходження від екологічного податку, млн грн (X) / Tax
2011	4374,6	1890,930082
2012	4335,3	2545,075354
2013	4295,1	3335,628459
2014	3350,0	3660,430679
2015	2857,4	2691,038624
2016	3078,1	4987,435246
2017	2584,9	4698,438461
2018	2508,3	4921,503612
2019	2459,5	6092,574454

Джерело: складено автором за матеріалами [25]

В економічних дослідженнях зв'язок між результативною і однією факторною ознаками називається парною або простою кореляцією. Форма графіка дозволяє зробити припущення про лінійну залежність, яку найчастіше описують за допомогою лінійної функції (1):

$$y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_mx_m \quad (1)$$

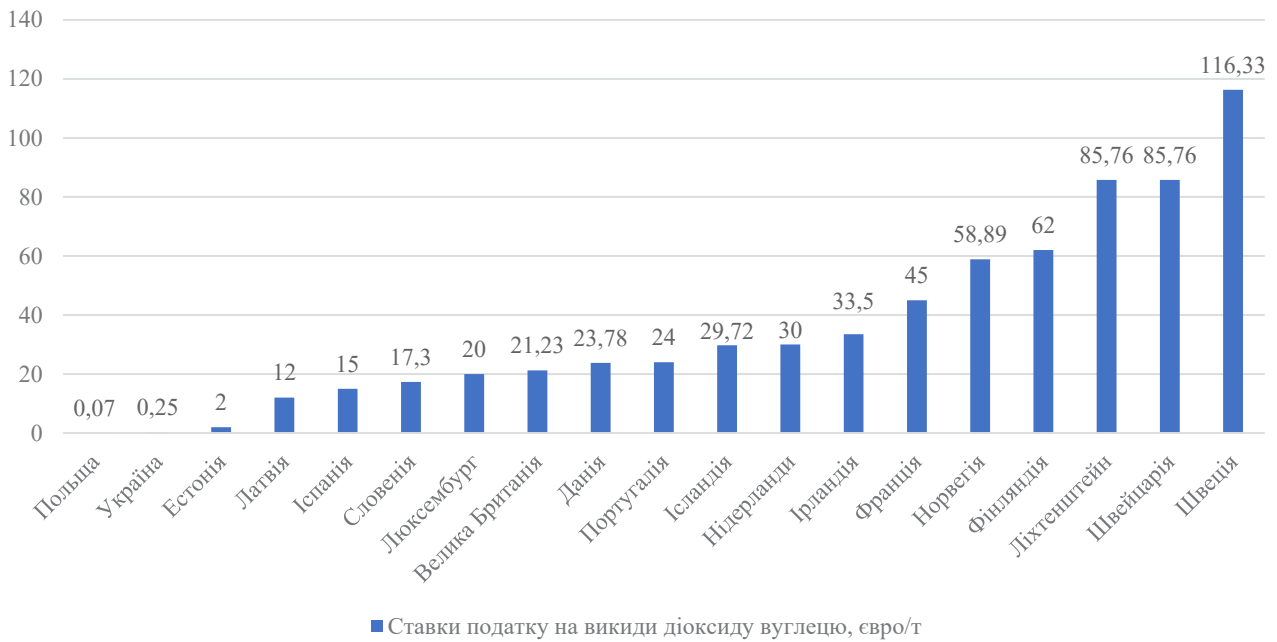

Рисунок 6 – Ставки податку на викиди CO₂ в окремих країнах Європи станом на 2021 рік
Джерело: складено автором за матеріалами [32]

Отже, проведемо аналіз та побудову лінійної моделі за допомогою мови програмування R Studio, використовуючи функцію `lm()` (рис. 7).

Таким чином, рівняння регресії може бути записане як (2):

$$Pollution = 5092,8633 - 0,4593 * Tax \quad (2)$$

Отже, ми спостерігаємо обернений зв'язок між рівнем викидів забруднюючих речовин та надходженнями екологічного податку, що демонструє лінія регресії на діаграмі розсіювання (рис. 8).

Коефіцієнт регресії, вказує що на кожен один мільйон зростання податкових надходжень, рівень забруднення скоротиться на 0,4593 тис. тонн.

Висновки. В процесі дослідження виявлено, що податки на викиди діоксиду вуглецю, ставка яких складається лише з екологічної компоненти виступають ефективними інструментами декарбонізації економіки України. Залишається цікавим досвід країн із стимулювання розробки та впровадження енергоощадних технологій, включаючи надання R&D tax credits, які компенсують частину вартості технології через надання

```
> summary(model)

Call:
lm(formula = Pollution ~ Tax, data = data3)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-999.6 -324.4  150.2  275.7  734.1

Coefficients:
            Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept) 5092.8633   565.7060   9.003 4.26e-05 ***
Tax          -0.4593    0.1385  -3.315  0.0128 *
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 543.1 on 7 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.6109,    Adjusted R-squared:  0.5554
F-statistic: 10.99 on 1 and 7 DF,  p-value: 0.01284

> confint(model)

                2.5 %          97.5 %
(Intercept) 3755.1810789 6430.5455207
Tax          -0.7867957  -0.1317089
```

Рисунок 7 – Отриманні значення лінійної моделі та довірчих інтервалів в R Studio

Джерело: розраховано автором

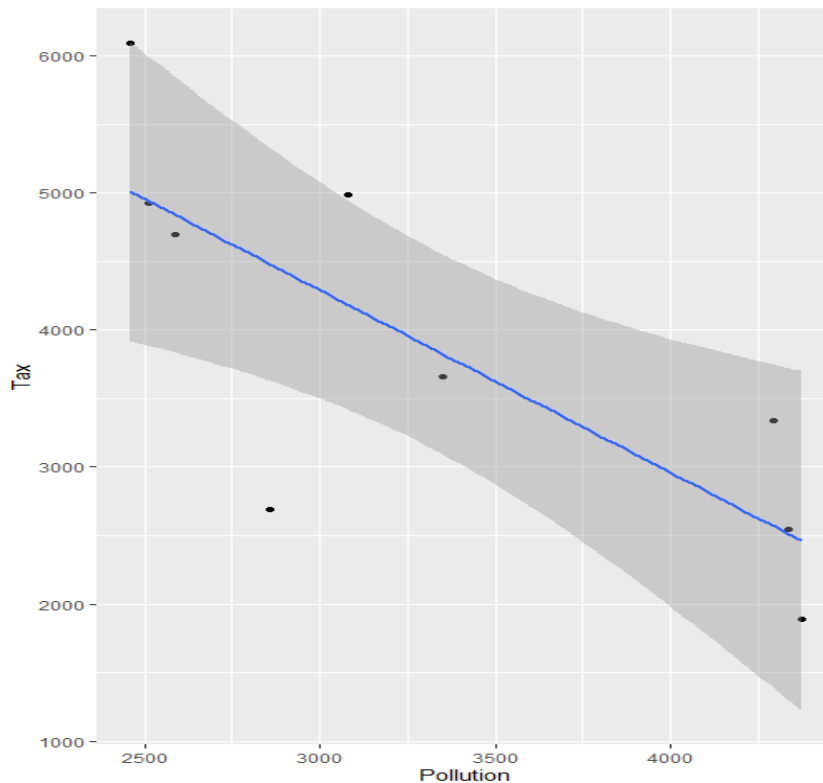

Рисунок 8 – Діаграма розсіювання для лінії регресії в R Studio

Джерело: розраховано автором

знижок із податку на прибуток. З точки зору простоти адміністрування податку на викиди двоокису вуглецю, країни віддають свій пріоритет функціонуванню саме непрямого податку на споживання енергетичних ресурсів, тобто кількості вуглецю в паливі. Що також дозволяє досягати статичної та динамічної ефективності екологічного оподаткування, тобто зменшення викидів найменш витратним шляхом та стимулювання запровадження енергетично ощадних інноваційних технологій. Також це дозволяє зменшити число платників через використання податкових агентів і збільшити суми сплаченого податку одним платником та спростити визначення і обрахунок бази оподаткування платниками та податковими органами. Що в комплексі дозволяє дотримуватись принци-

пів економічної ефективності та невідворотності покарання в разі порушення норм законодавства.

Отже, збільшення податкового навантаження з екологічного оподаткування може бути дієвим за умови: надання адаптаційного періоду вуглецевоємним виробництвам відразу після підняття ставки викидів діоксиду вуглецю з подальшим посиленням податкового навантаження, що дасть змогу підлаштуватися промисловості до нових ставок; виключного використання бюджетних коштів, акумульованих з надходження екологічного оподаткування на заходи декарбонізації, розробки та запровадження інноваційних технологій та природоохоронної діяльності через спеціальний фонд із суворим контролем за розподілом та використанням грошових коштів.

Список використаної літератури:

1. The Paris Agreement. URL: <https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement>
2. Race To Zero Campaign. URL: <https://racetozero.unfccc.int/meet-the-champions/>
3. Climate Ambition Alliance: Net Zero 2050. URL: <https://unfccc.int>
4. The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). URL: <https://www.ipcc.ch/>
5. Lugo-Morin, Diosey Ramon. «Global Future: Low-Carbon Economy or High-Carbon Economy?». World 2.2 (2021): 175–193.
6. Василишина Л.М. Стратегія декарбонізації економіки України. *Trends in the development of modern scientific.* 2021. № 31. С. 59.
7. Железна Т.А. Європейський «зелений» курс і нові можливості для розвитку відновлюваної енергетики. *Теплофізика та теплоенергетика.* 2021. № 43(1). С. 75–81.
8. Бондар О.І., Галушкіна Т.П., Тафтай В.В. Європейський зелений курс: сценарій для України. Організаційний комітет, 6.
9. Sheshinski, E., Strom, R. J., & Baumol, W. J. (Eds.) *Entrepreneurship, innovation, and the growth mechanism of the free-enterprise economies.* Princeton University Press. 2021.
10. Smeets, E. Weterings, R. *Environmental Indicators: Typology and Overview.* Copenhagen : European Environment Agency, 1999. No. 25.

11. Rozendaal, R., & Vollebergh, H. R. (2021). Policy-Induced Innovation in Clean Technologies: Evidence from the Car Market. Available at SSRN 3969578.
12. Biermann, F. (2021). The future of 'environmental' policy in the Anthropocene: Time for a paradigm shift. *Environmental Politics*, 30(1-2), 61–80.
13. Веклич О.О. Сутність і зміст концепту екосистемний підхід в економічній науці. *Економіка України*. 2017. № 12. С. 52–67.
14. Веклич О.О., Антоненко С.В., Маслюківська О.П., Хвесик М.А., Синякевич І.М., Хлобистов Є.В. Регулювання механізмів екологізації економіки за допомогою реалізації екологічного оподаткування. 2018.
15. Бобровський А.Л., Гетьман А.П., Грановська Л.М. Тематична виставка «Відходи: проблеми збору, переробки та утилізації». *Екологія*. 2014. № 5. С. 14–20.
16. Постанова КМУ від 3 березня 2021 р. № 179 «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
17. Розпорядження КМУ від 30 липня 2021 р. N 868-р «Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди». URL: https://ips.ligazakon.net/document/kr210868?ed=2021_07_30
18. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 23.05.2022).
19. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
20. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>
21. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/en/>
22. European Commission, Directorate-General for Taxation and Customs Union, Taxation trends in the European Union: data for the EU Member States, Iceland, Norway and United Kingdom: 2021 edition. Publications Office. 2021. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2778/732541>
23. OECD (2001), Environmentally Related Taxes in OECD Countries: Issues and Strategies. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264193659-en> (дата звернення: 23.05.2022).
24. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <https://www.imf.org/en/Home>
25. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/en> (дата звернення 23.05.2022).
26. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20141231/conv#n5980> (дата звернення 23.05.2022).
27. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n2290> (дата звернення 23.05.2022).
28. Marcott, Shaun & Shakun, Jeremy & Clark, Peter & Mix, Alan. (2013). A Reconstruction of Regional and Global Temperature for the Past 11,300 Years. *Science* (New York, N.Y.). 339. 1198-201. 10.1126/science.1228026.
29. Earth energy budget. URL: www.nasa.gov
30. The European Environment Agency (EEA). URL: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/data-viewers/greenhouse-gases-viewer>
31. Vollebergh, 2007; Fullerton et al., 2010; De Mooij et al., 2012.
32. Аналітичний звіт LibMod. Шляхи вдосконалення податку на викиди двоокису вуглецю в Україні. URL: <https://bit.ly/3NM38fi>

References:

1. The Paris Agreement. Available at: <https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement>
2. Race To Zero Campaign. Available at: <https://racetozero.unfccc.int/meet-the-champions/>
3. Climate Ambition Alliance: Net Zero 2050. Available at: <https://unfccc.int>
4. The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Available at: <https://www.ipcc.ch/>
5. Lugo-Morin, Diosey Ramon. «Global Future: Low-Carbon Economy or High-Carbon Economy?». *World 2.2* (2021): 175–193.
6. Vasylyshina L. M. (2021). Decarbonization strategy of Ukraine's economy. *Trends in the development of modern science*, 31, 59.
7. Zhelezna, T. A. (2021). The European «green» course and new opportunities for the development of renewable energy. *Thermal physics and thermal energy*, 43(1), 75-81.
8. Bondar, O.I., Galushkina, T.P., & Taftay, V.V. European green course: scenario for Ukraine. Organizing Committee, 6.
9. Sheshinski, E., Strom, R. J., & Baumol, W. J. (Eds.) (2021). *Entrepreneurship, innovation, and the growth mechanism of the free-enterprise economies*. Princeton University Press.
10. Smeets, E. Weterings, R. (1999). *Environmental Indicators: Typology and Overview*. Copenhagen: European Environment Agency, no. 25.
11. Rozendaal, R., & Vollebergh, H. R. (2021). Policy-Induced Innovation in Clean Technologies: Evidence from the Car Market. Available at SSRN 3969578.
12. Biermann, F. (2021). The future of 'environmental' policy in the Anthropocene: Time for a paradigm shift. *Environmental Politics*, 30(1-2), 61–80.
13. Veklych O.O. (2017). The essence and content of the ecosystem approach concept in economic science. *Economy of Ukraine*, (12), 52–67.
14. Veklych O.O., Antonenko C.V., Maslyukivska O.P., Khvesyk M.A., Sinyakevich I.M., & Khlobistov E.V. (2018). Regulation of the mechanisms of ecologization of the economy through the implementation of environmental taxation.

15. Bobrovsky A.L., Hetman A.P., & Granovska L.M. (2014). Technical exhibition: «Waste: problems of collection, processing and utilization». *Ecology*, (5), 14–20.
16. Resolution of the Cabinet of Ministers of March 3, 2021 № 179 «On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
17. Order of the Cabinet of Ministers of July 30, 2021 № 868-r «On approval of the Renewed nationally determined contribution of Ukraine to the Paris Agreement.» Available at: https://ips.ligazakon.net/document/kr210868?ed=2021_07_30
18. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Official website of the Ministry of Economy of Ukraine. Available at: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
20. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Available at: <https://www.mof.gov.ua/uk>
21. Official website of the United Nations. Available at: <https://www.un.org/en/>
22. European Commission, Directorate-General for Taxation and Customs Union, Taxation trends in the European Union: data for the EU Member States, Iceland, Norway and United Kingdom: 2021 edition. Publications Office. 2021. Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2778/732541>
23. OECD (2001). Environmentally Related Taxes in OECD Countries: Issues and Strategies. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264193659-en> (accessed 23 May 2022).
24. Official website of the International Monetary Fund. Available at: <https://www.imf.org/en/Home>
25. Official website of the State Treasury Service of Ukraine. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/en>
26. Tax Code of Ukraine (2010, December). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20141231/conv#n5980>
27. Budget Code of Ukraine (2010, July). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n2290>.
28. Marcott, Shaun & Shakun, Jeremy & Clark, Peter & Mix, Alan (2013). A Reconstruction of Regional and Global Temperature for the Past 11,300 Years. *Science* (New York, N.Y.). 339. 1198-201. 10.1126/science.1228026.
29. Earth energy budget. Available at: www.nasa.gov
30. The European Environment Agency (EEA). Available at: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/data-viewers/greenhouse-gases-viewer>
31. Vollebergh, 2007; Fullerton et al., 2010; De Mooij et al., 2012.
32. LibMod analytical report. Ways to improve the tax on carbon dioxide emissions in Ukraine. Available at: <https://bit.ly/3NM38fi>

Maksym Klymenko, PhD student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DECARBONIZATION TOOLS DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN ECONOMY

The challenges of the 21st century force humanity to pay more and more attention to the problems of climate change. One of the levers of such a response could be the decarbonization of the economy, which involves a set of measures, technologies and methods that should limit the pace and scale of global warming and related consequences. This set of actions is implemented, firstly, by limiting the use and extraction of hydrocarbons and, secondly, by reducing the amount of greenhouse gas (GHG) emissions, such as CO₂, CH₄, N₂O, etc. On November 13, 2021, the participants of the UN climate conference (COP26) in Glasgow adopted a final agreement on the adjustment of national climate goals by the end of 2022 and the «gradual reduction» of the use of coal-fired power plants due to the radical objection of India and China to completely abandon coal. Ukraine, in turn, expressed rather ambitious goals for reducing GHG emissions by 2030 to 35% compared to 1990 (ie, reducing CO₂ emissions by 65%) by a government decision in July 2021. On the one hand, «The EU Green Deal» and the Second National Determined Contribution of Ukraine to the Paris Climate Agreement (NDC2) require significant investments, additional technological and financial resources for the transformation and modernization of the economy, stimulation of the natural resources rational use, environmental protection, improvement of taxation and control of CO₂ emissions, rational use of revenues from the environmental tax. But on the other hand, there are corresponding opportunities to create an ecological centre in Europe, develop organic agriculture and modernize the existing taxation of environmentally harmful activities, which will become a driving force for the «green» course of the state. So, the purpose of the article is to outline the main problems and emphasize the prospects of the Ukrainian economy's decarbonization tools development. The basis of the research methodology is dialectical and abstract-logical, induction, deduction, analysis, synthesis, statistical, graphical and tabular methods of scientific knowledge. The dynamics of carbon dioxide emissions by continent and the main polluting countries, CO₂ emission tax rates, the structure of revenues from the main components of the environmental tax, models of price instruments for limiting carbon dioxide emissions, and a regression model of the tax burden impact on the volume of CO₂ emissions were analyzed. Such measures allow forming the main recommendations for the government on the way to improving environmental taxation of Ukraine as one of the tools to decarbonize the economy using the experience of EU countries.

Key words: decarbonization, zero level of harmful substances emission, environmental taxation, tax regulation, state budget, tax mechanism, CO₂ emission.

Дата надходження до редакції: 14.07.2022 р.

СПЕЦИФІКА ХАРЧУВАННЯ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ЗМІНИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Полякова Світлана Володимирівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (м. Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-4630-642X
polyakova.idss@gmail.com

Когатько Юрій Леонідович

кандидат географічних наук, старший науковий співробітник
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (м. Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-3392-9783
kogatko@gmail.com

Стаття присвячена актуальним питанням виявлення специфічних особливостей харчування літніх людей в Україні, визначенню кількісних та якісних параметрів харчового раціону різних типів пенсіонерських домогосподарств, оцінці його збалансованості та змін внаслідок війни. Проаналізовано споживання продуктів харчування за основними групами в розрізі різних типів пенсіонерських домогосподарств (в складі є лише особи пенсійного віку, чоловіки-одинаки пенсійного віку, жінки-одиначки, з осіб старше 75 років, сім'ї з подвійним демо економічним навантаженням) та домогосподарств, бідних за різними критеріями виміру бідності (відносним, критерієм фактичного прожиткового мінімуму та офіційно затвердженого прожиткового мінімуму). Визначено, що з-поміж різних типів пенсіонерських домогосподарств найгірші можливості щодо забезпечення збалансованого харчування мають сім'ї з подвійним демо економічним навантаженням. Розраховано частку та суму витрат на харчування різних типів сімей пенсіонерів, за квінтільними групами, бідних та небідних домогосподарств. Виявлено, що харчовий раціон літніх людей є висококалорійним та незбалансованим з точки зору вмісту білків, жирів та вуглеводів. Доведено, що в домогосподарствах пенсіонерів існує значна диференціація калорійності харчового раціону та споживання білків в залежності від рівня добробуту. Побудовано квінтільний розподіл домогосподарств, що споживають менше 2000 ккал на особу на добу, на підставі якого зроблено висновок, що низькокалорійне харчування в пенсіонерських домогосподарствах зумовлюється переважно фінансовою неспроможністю підтримувати звичний харчовий раціон. І лише про кожне десяте домогосподарство пенсіонерів можна сказати, що дотримання низькокалорійної дієти з високим ступенем ймовірності можна вважати результатом свідомого вибору на користь підтримання здорового способу життя. На підставі фактичних показників бідності серед пенсіонерських домогосподарств та прогнозу бідності на 2022 рік зроблено висновок про те, що через війну в Україні можливості літніх людей покращити харчовий раціон істотно знизились і надалі лише погіршуватимуться. Неможливість вчасно і в повному обсязі забезпечити виплату пенсій та соціальних допомог призведе до того, що переважна більшість літніх людей в зоні активних бойових дій та на окупованих територіях залишаться без засобів для існування, а тому опиняться фактично на межі фізіологічного виживання.

Ключові слова: харчування, особи пенсійного віку, літні люди, харчовий раціон, енергетична цінність харчового раціону, збалансованість харчового раціону.

DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.8>

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В процесі старіння в організмі людини відбуваються фізіологічні зміни, що впливають на якість життя та потребують внесення певних коректив в усі його аспекти. Передовсім мова йде про необхідність перегляду харчових вподобань та раціону харчування, приведення його у відповідність до вікових потреб організму. Процес старіння не має чітко визначених вікових меж, його перебіг залежить як від індивідуальних особливостей організму, так і від якості життя людини, вагомою складовою якої є культура харчування. Фізіологічні процеси старіння не можна зупинити, проте цілком реально уповільнити та зменшити їх негативний вплив на якість життя літньої людини. Харчування літніх людей в Україні має специфічні риси, зумовлені культурними традиціями, націо-

нальною кухнею, менталітетом населення в цілому та старших вікових контингентів зокрема. Для харчового раціону українців характерним є надмірне споживання жирів, і, як наслідок, висока калорійність, недостатне споживання білків, вітамінів та мінеральних речовин, що негативно впливає на стан здоров'я та на якість життя в цілому. В умовах війни підтримувати звичний раціон харчування, а надто покращувати його, для багатьох працездатних є важким завданням, а для пенсіонерів і поготів. За таким умов дослідження кількісних і якісних характеристик харчування літніх людей та їх зміни внаслідок війни представляється особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням різних аспектів та особливостей організації харчування літніх людей займається низка провідних вчених

та фахівців-практиків. Зокрема, ґрунтовні дослідження впливу харчування на стан здоров'я літніх, навантажень різноманітними нутрієнтами на функціональний та біохімічний статус старіючого організму проводять в ДУ «Інститут геронтології ім. Д.Ф. Чеботарьова» НАМН України М.С. Романенко, Л.Л. Синьок, Н.С. Наумчук, І.В. Сапожніков, Л.Д. Іваненко [1]. Наукове обґрунтування умов здорового способу життя (норми і асортиментна структура харчування) здійснено Ю.Г. Григоровим, Т.М. Семесько та іншими [2], способам профілактики розладів харчової поведінки присвячені праці А.Г. Шульгай, О.В. Сатурського, Г.С. Сатурської, Н.Я. Панчишина, Д.М. Коллінс [3]. Здійснюється і низка інших досліджень, що стосуються переважно медичних аспектів впливу харчування на здоров'я та тривалість життя пенсіонерів, проте питання специфіки харчування пенсіонерських домогосподарств з різними соціально-демографічними характеристиками, рівнем добробуту, можливостей забезпечення раціонального харчового раціону через бойові дії в Україні є особливо актуальними.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення специфічних особливостей і характеристик харчування літніх людей в Україні та оцінка можливих змін внаслідок впливу війни.

Методи дослідження. При написанні статті використовувались загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження: діалектичний, формально-логічний, аналіз та синтез, метод аналогій та наукового абстрагування, спостереження, порівняння, графічний.

Результати дослідження. Раціональним вважається харчування, що компенсує енергетичні витрати організму людини, забезпечує потребу в вітамінах, макро- і мікроелементах, містить харчові волокна в достатній кількості, а харчовий раціон за кількістю і набором продуктів відповідає ферментативним можливостям шлунково-кишкового тракту. З віком погіршується перетравлювання та засвоєння їжі, а відтак збільшується потреба у надходженні вітамінів, мінеральних речовин для підтримання в організмі їх необхідної кількості. Раціон людини має зміщуватись в бік продуктів, що знаходяться на перших рівнях так званої піраміди харчування, а частка продуктів, що розміщуються у верхніх рівнях, відповідно має знижуватись, аж до повного їх виключення. Тобто, для підтримання здоров'я, уникнення розвитку хронічних хвороб, появи нових, так званих «вікових» захворювань, слід дотримуватись принципів здорового харчування.

Природно, що раціон людини залежить від традицій, культури харчування в країні проживання, в сім'ї, індивідуальних смаків та харчових уподобань. Відтак і підходи до визначення складу та кількості продуктів, що забезпечать людині збалансоване харчування, дещо відрізняються в різних культурах та країнах, проте мають і спільні риси. Так, фахівці притримуються єдиної думки щодо того, що літні люди мають урізноманітнювати харчовий раціон, перш за все, за рахунок овочів та фруктів, обмежити споживання солі, кількість прийомів їжі має бути більшою, ніж, скажімо, у 40-50 річних, проте порції їжі слід зменшувати. Враховуючи зниження рухової активності, рекомендується зменшувати і калорійність

харчового раціону. Крім наведених, є низка інших спільних рекомендацій щодо харчування літніх людей. Проте цікавими є і відмінності в розумінні оптимального харчування в різних країнах. Якщо в одних надають перевагу пірамідам харчування з детальним розподілом продуктів відповідно до корисності для організму людини, то в інших обмежуються розробкою так званої харчової тарілки із рекомендаціями стосовно частки кожної групи продуктів в добовому споживанні.

В цілому можна сказати, що підходи до розуміння принципів організації харчування та сутності формування здорового харчового раціону, здатного забезпечити високу якість життя, особливо літніх людей, в основному мало відрізняються в різних країнах, питання полягає лише у виборі форми наочного представлення інформації для широких верств населення – чи то харчова піраміда, чи тарілка харчування, а також у ступені деталізації рекомендацій – чітке розміщення за ярусами, з визначенням норм добового споживання по грамах, кількості білків, жирів, вуглеводів та калорійності, чи обмеження рекомендаціями ят-от: споживати одних продуктів більше, а інших в обмеженій кількості.

Всесвітня організація охорони здоров'я розробила піраміду здорового харчування CINDI, в основі якої – овочі, фрукти, зерна та крохмал (дві третини площі), другий шар поділений навпіл між нежирними молочними продуктами та бобовими, рибою, яйцями, нежирним м'ясом. Останній шар – жири та солодощі. Нині ВООЗ перейшла до іншого принципу формування здорового харчового раціону – фахівці виділили три ключових категорії (безпечно харчування, здорове харчування та фізичні навантаження), в кожній з цих категорій ще виокремлено по п'ять основних моментів [4]. В травні 2018 року ВООЗ прийняла Загальну програму роботи на 2019–2023 рр., в якості пріоритетних дій визначено скорочення споживання солі та виключення трансжирів промислового виробництва зі складу харчових продуктів для забезпечення здорового способу життя населення усіх вікових категорій.

В Україні норми споживання для усіх груп населення, в тому числі літніх людей, регламентуються Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 1073 від 03.09.2017 року «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» [5]. Крім того, на сайті МОЗ даються рекомендації щодо організації здорового харчування на основі харчової тарілки. Зокрема, рекомендується з'їдати не менше 300 г овочів та 200 гр фруктів та ягід на день. Овочі мають становити від чверті до третини раціону. Рекомендується 2-3 рази на тиждень їсти рибні страви, щодня з'їдати 1-2 яйця, 1 порцію (75 г) бобових та горіхів, 2-3 рази на день молочні та кисломолочні продукти. Літнім людям хлібних виробів слід споживати не більше 200 г на день, жиру 70-80 г [6].

Споживання продуктів харчування в українських домогосподарствах в середньому по країні та по домогосподарствах, в яких проживають пенсіонери, дещо відрізняється від рекомендацій МОЗ.

Проте слід зазначити, що розрахунки середньодобового споживання продуктів харчування в українських

домогосподарствах проводяться на базі обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України. Домогосподарства у своїх щоденниках записують фактичні покупки продуктів харчування в натуральному та грошовому вимірі. Ці цифри і беруться за основу при розрахунках. Проте частину продуктів харчування домогосподарство може не використати на споживання, а, скажімо, віддати родичам, сусідам, на благодійність тощо. Також у сільській місцевості частина купленої продукції використовується як корм для домашніх тварин. Тому ці факти слід враховувати при оцінці фактичного споживання, особливо коли мова йде про кількісний вимір спожитої продукції, енергетичну цінність та вміст поживних речовин у харчовому раціоні.

Навіть з урахуванням наведених застережень, частка овочів в щоденному раціоні коливається в межах 13-15%, при рекомендації споживати не менше чверті раціону. Звичайно, якщо додати картоплю, то тоді сумарно виходить якраз нижня межа – 25% від раціону, а до рекомендованої третини українські домогосподарства «не дотягують» (табл. 1).

Натомість споживання хліба та хлібних виробів істотно перевищує добову норму 200 грамів: якщо в середньому по країні перевищення становить лише 67 г, або третину від норми, то по пенсіонерських домогосподарствах – вже 1,9 рази. Більше двох норм споживають хліба в домогосподарствах одинаків, як чоловіків, так і жінок, а також у домогосподарствах осіб старше 75 років. Якщо навіть припустити, що частина використовується для інших цілей, то перевищення рекомендованих норм споживання є очевидним.

Також надміру споживаються жири. За рекомендацією, слід вживати сумарно не більше 70-80 г жиру, проте

в таких кількостях споживається лише жир у «чистому» вигляді, без урахування його вмісту в інших продуктах – м'ясі, молоці, кондитерських виробах тощо. Те саме стосується і цукру. Натомість в недостатній кількості споживаються яйця: при рекомендації 1-2 яйця на добу у всіх без винятку типах домогосподарств їдять менше – від 15 до 23 яєць на особу на місяць. Слід зазначити, що серед фахівців немає нині єдиної думки щодо норми споживання цього продукту. Донедавна вважалось, що яйця слід вживати з обережністю, особливо літнім людям та тим, хто має проблеми зі здоров'ям. Дослідження останніх років спростовують цю тезу, проте частина фахівців із харчування притримуються іншої думки.

Окремо слід сказати про споживання продуктів харчування в домогосподарствах з подвійним демооекономічним навантаженням. За кількістю спожитих продуктів вони поступаються не лише пенсіонерським домогосподарствам, а й істотно не дотягують до середньоукраїнських значень. Якщо ж враховувати припущення щодо використання куплених продуктів на інші цілі, крім споживання в домогосподарстві, то очевидно, що тут ситуація з забезпеченням збалансованого харчування є найгіршою.

Такий висновок підтверджується і даними щодо витрат на харчування різних типів домогосподарств. Частка витрат на харчування коливається в діапазоні 54-58% (в середньому по Україні 52%), і без порівняння середніх витрат на придбання продуктів можна зробити хибний висновок про більш-менш однакову ситуацію в пенсіонерських домогосподарствах. В грошовому еквіваленті різниця є доволі суттєвою: якщо в середньому по Україні на придбання продуктів харчування витрачають 1816 грн на особу на місяць, в домогосподарствах пенсіонерів – 2159 грн, то при наявності пенсіонерів та дітей вже лише 1440 грн (табл. 2).

Таблиця 1 – Споживання продуктів харчування в домогосподарствах, на особу на добу, 2020 рік

Групи продуктів	Типи домогосподарств					В середньому по Україні
	Домогосподарства пенсіонерів	Домогосподарства чоловіків-одинаків пенсійного віку	Домогосподарства жінок-одиначок пенсійного віку	Домогосподарства осіб старше 75 років	Домогосподарства з подвійним демооекономічним навантаженням	
хліб та хлібопродукти, г	370	457	463	410	237	267
картопля та картоплепродукти, г	253	327	293	273	187	197
овочі, г	353	370	413	357	193	247
плоди, ягоди, горіхи, виноград, г	140	107	143	120	97	127
баштанні, г	47	33	40	33	33	40
цукор та кондитерські вироби, г	103	107	110	97	67	80
олія, маргарин та інші жири, г	63	73	80	67	43	47
м'ясо та м'ясопродукти, г	210	213	217	183	130	173
молоко та молочні продукти, г	833	877	980	860	507	633
яйця та яйцепродукти, шт.	0,76	0,77	0,76	0,71	0,51	0,65
риба та рибопродукти, г	63	53	63	53	33	47

Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

Таблиця 2 – Частка та сума витрат на харчування в різних типах домогосподарств України, 2020 рік

Типи домогосподарств	Частка витрат на харчування, %	Середні витрати на харчування, грн на особу на місяць
Домогосподарства пенсіонерів	54,97	2159
Домогосподарства чоловіків-одинаків пенсійного віку	54,85	2228
Домогосподарства жінок-одиначок пенсійного віку	57,65	2335
Домогосподарства осіб старше 75 років	56,48	2009
Домогосподарства з подвійним демооекономічним навантаженням	54,1	1440
В середньому по Україні	51,93	1816

Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

Логічно, що споживанням продуктів харчування має прямий зв'язок з рівнем добробуту. Чим бідніше домогосподарство, тим менше може купувати всіх товарів, в тому числі і продуктів харчування. Зовсім окрема тема – ціна і якість продуктів, які купуються. Наприклад, група м'яса і м'ясних продуктів може бути наповнена за рахунок дорогого добірного м'яса (телятини, кролятини, індичатини, баранини тощо), а може і за рахунок набагато дешевшого курячого. Теж саме стосується інших груп. Однак якщо навіть не брати до уваги якість, різну корисність для організму людини і ціну м'яса, різниця між рівнем споживання домогосподарств, бідних за різними критеріями визначення, є разючою. Іншими словами, є бідні, бідніші, і злиденні (рис. 1).

Якщо домогосподарство не «дотягує» до фактичного прожиткового мінімуму, то витрачає на харчування 1536 грн (таких домогосподарств 45,3%), якщо родина є бідною за національним критерієм (75% медіанних витрат), то в середньому витрачає вже на 256 грн, або на 20% менше. Найбідніші домогосподарства, які навіть

не можуть забезпечити витрати на рівні офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, купують продуктів на суму 30 грн на особу на добу, або 900 грн на місяць. Позитивом є те, що таких домогосподарств є лише 4,5% (рис. 2).

Споживання продуктів харчування у пенсіонерських домогосподарствах, бідних за критерієм фактичного прожиткового мінімуму, найбільше відрізняється за такими групами, як плоди, ягоди, горіхи, баштанні (в 2,2 рази), риба та рибні продукти (в 1,8 рази) м'ясо, молоко та молочні продукти (в 1,7 рази), овочі (в півтора рази) яйця (в 1,3 рази). Натомість різниця у кількості продуктів, які слід обмежувати (олії та інших жирів, цукру і кондитерських виробів), є суттєво меншою (рис. 3).

Різниця витрат найбідніших і найбагатших 20% пенсіонерів є майже трикратною – 2,7 разу (3372 грн проти 1231 грн). І якщо витрати другої групи перевищують показник першої на 30%, третьої попередню – на 20%, четвертої третю – на 23%, то відрив п'ятої від четвертої становить уже 37% (3372 проти 2459 грн) (рис. 4).

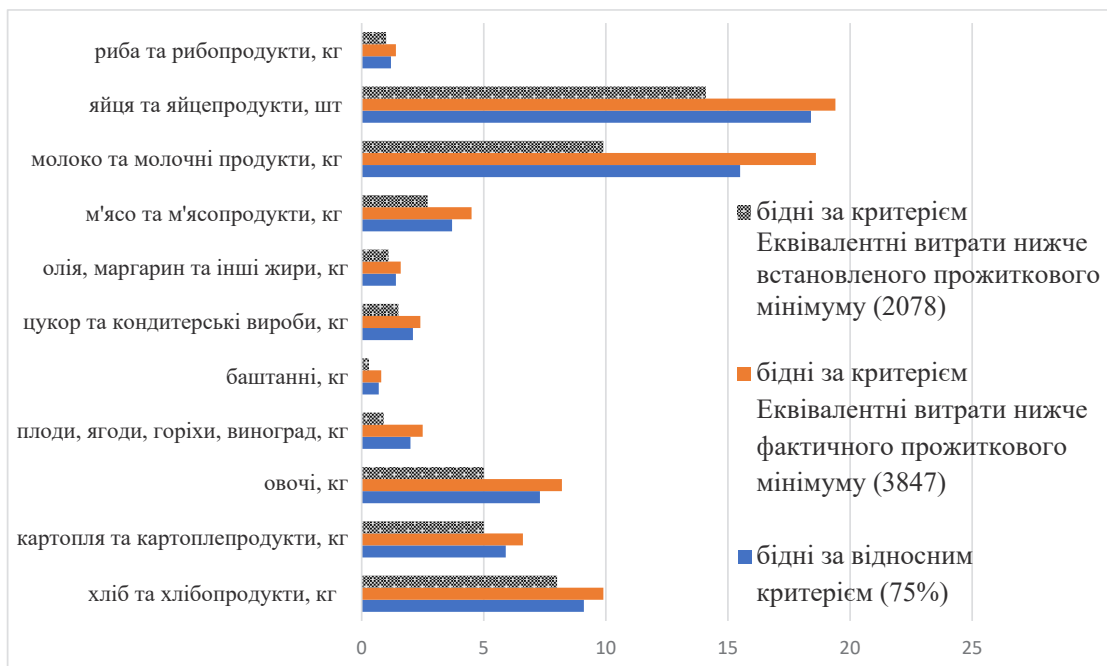

Рисунок 1 – Споживання продуктів харчування в пенсіонерських домогосподарствах, бідних за різними критеріями, 2020 р.

Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

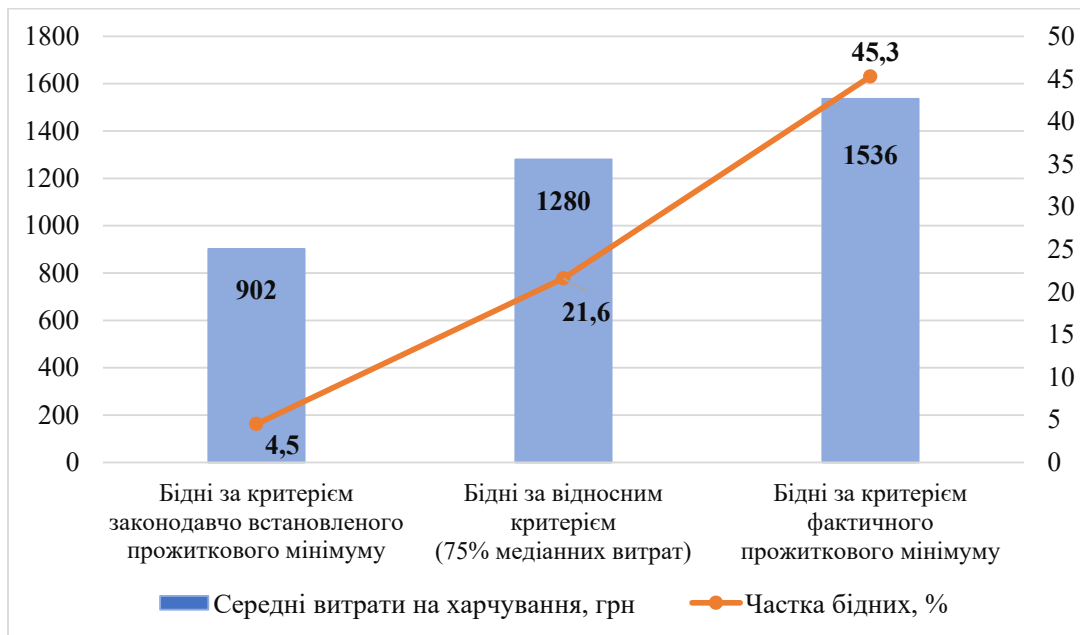

Рисунок 2 – Середні витрати на харчування та частка бідних за різними критеріями, 2020 рік
Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

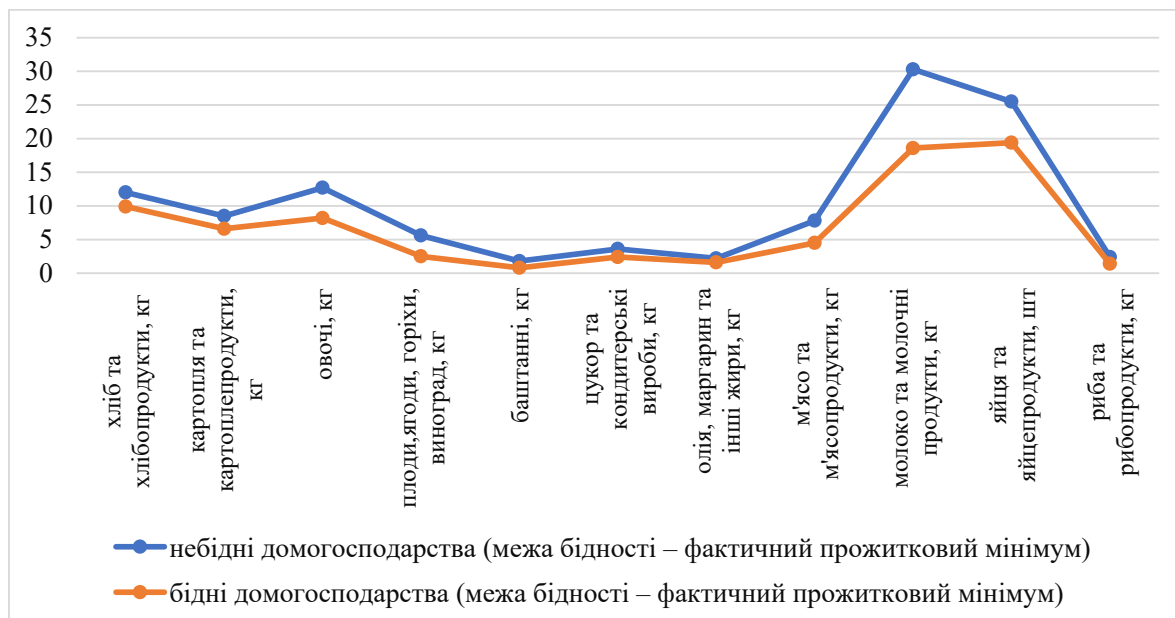

Рисунок 3 – Споживання продуктів харчування у бідних і небідних пенсіонерських домогосподарствах, 2020 рік
Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

Відповідно до рекомендацій МОЗ України, для забезпечення нормального функціонування організму літній людині достатньо 1600-2000 ккал на добу в залежності від віку та статі. Якщо чоловікам 60-74 роки необхідно 2000 ккал, і набиратись вони повинні з 65 г білків, 60 г жирів та 300 г вуглеводів, то вже старшій віковій групі (75 і більше років) достатньо 1800 ккал, 53 г білків, 38 г жирів та 270 г вуглеводів (табл. 3).

Харчові традиції і уподобання українців, сформовані роками, призвели до того, що раціон домогосподарств, в тому числі і пенсіонерських, є висококалорійним:

навіть із урахуванням застереження, що не всі куплені продукти споживаються, в середньостатистичному домогосподарстві кількість спожитих калорій в розрахунку на одну особу перевищує енерговитрати організму, що призводить до розвитку та прогресуванню вікової патології: ожиріння, гіпертонічної хвороби, діабету тощо). Згідно з вимогами, енергетична цінність білків має складати 12% добової калорійності, жирів – 25%, вуглеводів – 63% (енергетична цінність 1 г білка становить 4 ккал (17,2 кДж), 1 г жиру – 9 ккал (38,9 кДж), 1 г вуглеводів – 3,75 ккал (17,6 кДж). В пенсіонерських

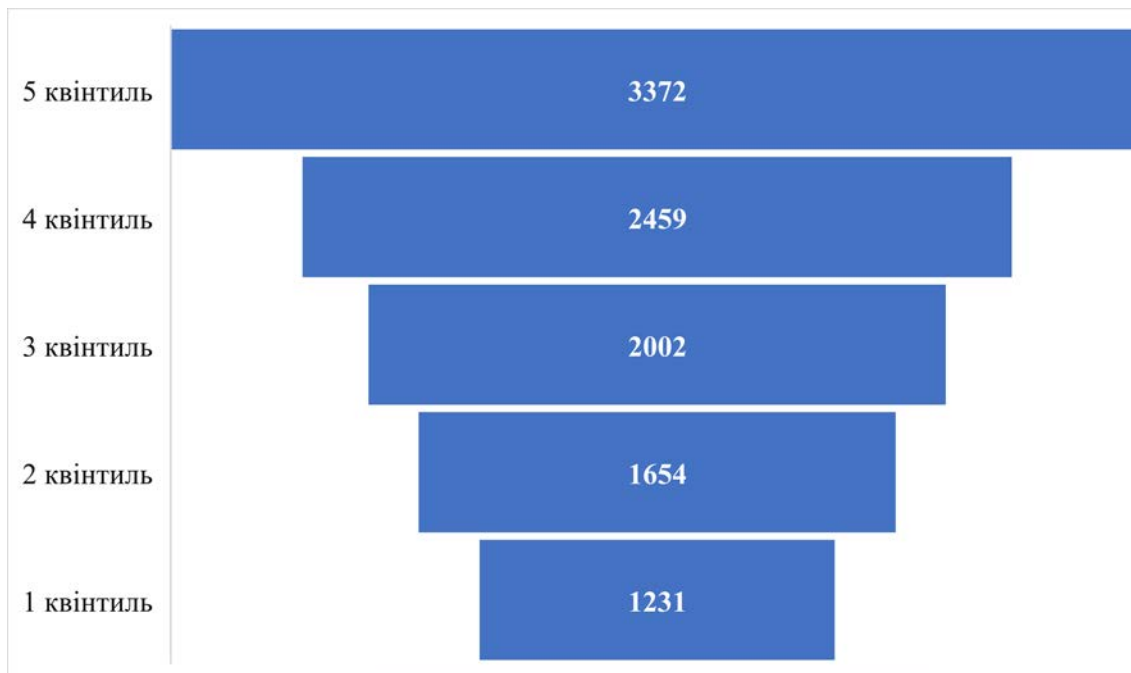

Рисунок 4 – Витрати на харчування в домогосподарствах пенсіонерів, за квінтильними групами, грн на особу на місяць

Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

домогосподарствах 3635 ккал утворюються на 11% за рахунок білків, на 41% – жирів і на 48% – за рахунок вуглеводів (табл. 4).

За нормами, співвідношення між білками, жирами та вуглеводами має становити 1:1:4. В домогосподарствах українських пенсіонерів воно становить 1:1,6:4. В усіх без винятку типах споживання жирів істотно перевищує норму. Середньодобова норма вуглеводів для літніх людей – 250-280 г, з яких до 90% складні). Щодо білків, то співвідношення між рослинними та тваринними біл-

ками має становити 1:1. На жаль, наявна інформаційна база не дає змоги проаналізувати склад спожитих літніми людьми білків.

В домогосподарствах пенсіонерів існує значна диференціація калорійності харчового раціону та споживання білків в залежності від рівня добробуту: так, якщо в першому квінтилі енергетична цінність становить 2111 ккал на особу, то в найбагатшому п'ятому – 3523 ккал, тобто в 1,7 разу вище. Щодо споживання білків, то різниця становить теж 1,7 разу (рис. 5).

Таблиця 3 – Добова потреба осіб похилого віку в білках, жирах, вуглеводах та енергії

Стать	Вік (років)	Енергія (ккал)	Білки (г)	Жири (г)	Вуглеводи (г)
Чоловіки	60-74	2000	65	60	300
	75 і старші	1800	53	38	270
Жінки	60-74	1800	58	54	270
	75 і старші	1600	52	44	240

Джерело: Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text>

Таблиця 4 – Енергетична цінність та вміст поживних речовин у раціоні пенсіонерських домогосподарств, на особу на добу, 2020 рік

Типи домогосподарств	Енергетична цінність раціону, ккал	Білки, г	Жири, г	Вуглеводи, г
Домогосподарства пенсіонерів	3635	105	166	445
Домогосподарства чоловіків-одинаків пенсійного віку	4129	113	188	513
Домогосподарства жінок-одиначок пенсійного віку	4111	116	182	518
Домогосподарства осіб старше 75 років	3691	105	162	470
Домогосподарства з подвійним демооекономічним навантаженням	2487	70	110	307
В середньому по Україні	2850	84	130	343

Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

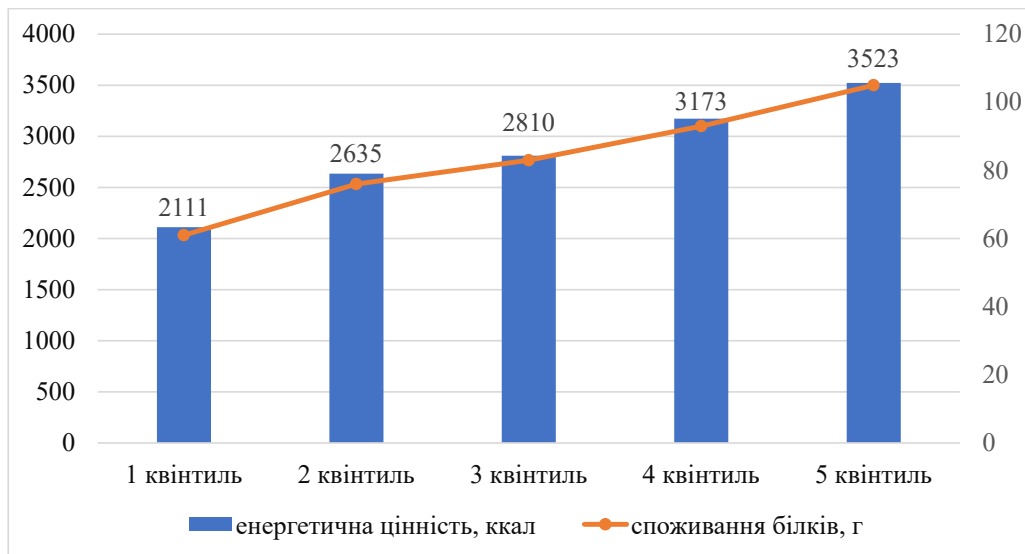

Рисунок 5 – Енергетична цінність та споживання білків в домогосподарствах пенсіонерів, на особу на добу, 2020 рік

Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

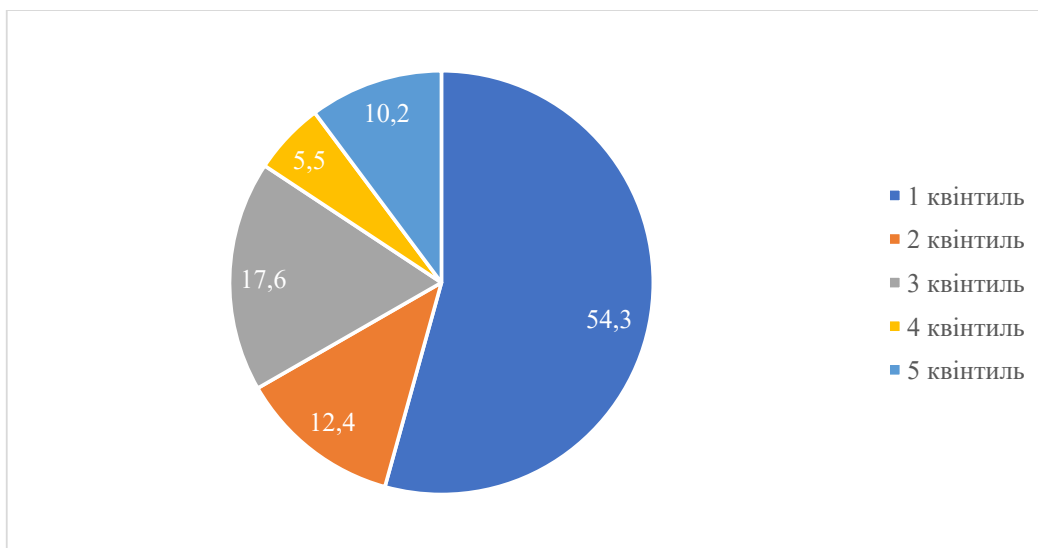

Рисунок 6 – Розподіл домогосподарств, що споживають менше 2000 ккал на особу на добу, за квільтильними групами, 2020 р.

Джерело: розраховано автором за даними обстеження умов життя домогосподарств України у 2020 році

Більшість пенсіонерських домогосподарств, що споживають менше 2000 ккал на особу на добу, належать до першого квільтилю (54,3%), дві третини таких домогосподарств належать до перших двох найбільш бідніших квільтилів. У п'ятому квільтилі, з найвищими доходами, їх лише 10% (рис. 6).

Тому можна зробити висновок про те, що низькокалорійне харчування в пенсіонерських домогосподарствах зумовлюється переважно фінансовою неспроможністю підтримувати звичний харчовий раціон. І лише про кожне десяте домогосподарство пенсіонерів можна сказати, що дотримання низькокалорійної дієти з високим ступенем ймовірності можна вважати результатом свідомого вибору на користь підтримання здорового способу життя.

В зв'язку з фізіологічними змінами в шлунково-кишковому тракті, зокрема погіршенням всмоктування,

літні люди потребують підвищеної кількості вітамінів та мінеральних речовин, що може бути забезпечено різноманітним харчовим раціоном із достатнім вмістом води та із дотриманням режиму харчування (4- або 5-кратні прийоми їжі, правильний розподіл добової калорійності). В цілому пенсіонери в Україні недостатньо поінформовані про те, що і скільки корисно їсти, як правильно скласти добове меню та яким продуктам слід надавати пріоритет, а яких уникати або мінімізувати споживання. Цікавість до організації правильного харчування в основному проявляють молодші покоління, а старші люди зазвичай харчуються так, як звикли, та так, як можуть собі фінансово дозволити.

На жаль, в умовах війни кількісні та особливо якісні показники харчування українських пенсіонерів погір-

шаться через низку причин, передовсім через істотне здорожчання продуктів харчування при незначному збільшенні пенсій. Також для частини літніх людей, особливо тих, що проживають в зоні та поблизу активних бойових дій, доступність продуктів погіршиться ще й через неможливість доставки. Щодо пенсіонерів на окупованих територіях, то наразі їм доводиться фактично виживати: частина пенсіонерів взагалі не може отримати виплати, оскільки не мають банківських карток, інші ж навіть при наявності картки не можуть зняти кошти або оплатити карткою через те, що банки не обслуговують окуповані території.

За інформацією Міністерства соціальної політики України, на початок червня майже 300 тисяч пенсіонерів на тимчасово окупованих територіях не мають змоги отримати пенсії. Для мешканців прифронтових громад і тих, що перебувають у тимчасовій окупації, Кабінет Міністрів унормував питання виплат пенсій та інших соціальних виплат через АТ «Укрпошта», але ж відділення Укрпошти не працюють на окупованих територіях. Тобто фактично через війну літні люди залишилися без засобів для існування. Для переважної більшості пенсійна виплата є єдиним джерелом доходу.

На жаль, розмір пенсій в Україні є таким, що не дозволяє, навіть за умови ощадливості у витратах, відкладати кошти, на які можна було б прожити кілька місяців: 40% пенсіонерів отримують виплати в межах 2000–3000 грн, ще 20% – від 3000 до 4000 грн, 10% – від 4000 до 5000 грн. Тому більшість пенсіонерів опиняться не лише за межею бідності, а фактично і виживання. За прогнозом фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, в цілому в країні до

кінця року частка населення, вимушеного жити на кошти, менші від фактичного прожиткового мінімуму, навіть за найоптимістичнішого розвитку подій зросте до 57,6%. За середнім сценарієм рівень бідності становитиме 66,7%, за песимістичним – 79,3% [7]. Враховуючи, що з року в рік рівень бідності серед пенсіонерів, особливо так званих «старих», істотно перевищує середні показники по країні, можна стверджувати, що до категорії бідних та злиденних потрапить переважна більшість літніх людей.

Висновки. На здоров'я, а відповідно і на якість життя літніх людей істотний вплив має харчування. Багаторічні дослідження фахівців засвідчують, що правильно організоване харчування має позитивний лікувально-профілактичний вплив на організм, сприяє збереженню фізичного і психічного здоров'я, знижує ризики появи так званих вікових хвороб і загострення наявних, попереджує передчасне старіння. На жаль, харчовий раціон українців в цілому і літніх людей зокрема не повною мірою відповідає принципам здорового харчування, є незбалансованим. Причинами цього є як традиційна культура харчування, що склалась в країні, недостатня обізнаність населення щодо здорового харчування, так і недоступність через обмежені фінансові можливості частини продуктів, що мають входити до здорового харчового раціону. Через війну в Україні можливості літніх людей покращити харчовий раціон істотно знизились і надалі лише погіршуватимуться. Неможливість вчасно і в повному обсязі забезпечити виплату пенсій та соціальних допомог призведе до того, що переважна більшість літніх людей в зоні активних бойових дій та на окупованих територіях залишаться без засобів для існування, а тому опиняться фактично на межі фізіологічного виживання.

Список використаної літератури:

1. Романенко М.С., Синеок Л.Л., Наумчук Н.С., Сапожніков І.В., Іваненко Л.Д. Особливості харчування та їх зв'язок з антропометричними показниками ожиріння людей з метаболічним синдромом. *Проблеми старення і довголеття*. 2017. Т. 26. № 1–2. С. 158–168.
2. Григоров Ю.Г., Семесько Т.М., Синеок Л.Л., Романенко М.С., Гавалко Ю.В. Сравнительная оценка характера питания украинцев пожилого и старческого возраста (результаты многолетних исследований). *Проблеми старення і довголеття*. 2016. Т. 25. № 2. С. 196–203.
3. Шульгай А.Г., Сатурський О.В., Сатурська Г.С., Панчишин Н.Я., Коллінс Д.М. Роль центрів громадського здоров'я у вирішенні проблем харчування та профілактиці розладів харчової поведінки. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2022. № 1. С. 5–10.
4. Food safety. The 3 Fives. Five Keys to Safer Food, Five Keys to a Healthy Diet, Five Keys to Appropriate Physical activity. URL: http://www.who.int/foodsafety/consumer/3_fives_Beijing/en/index.html (дата звернення: 20.06.2022).
5. Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text> (дата звернення: 17.06.2022).
6. Тарілка здорового харчування. *Міністерство охорони здоров'я України* URL: <https://moz.gov.ua/article/health/tarilka-zdorovogo-harchuvannya> (дата звернення: 23.06.2022).
7. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни. *Аналітична доповідь. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України*. URL: <https://www.idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%20%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf> (дата звернення: 23.06.2022).

References:

1. Romanenko M.S., Synjeok L.L., Naumchuk N.S., Sapozhnikov I.V., Ivanenko L.D. (2017). Osoblyvosti kharchuvannia ta yikh zv'язok z antropometrychnym pokaznykamy ozhyrinnia liudei z metaboličnym syndromom [Features of nutrition and their connection with anthropometric indicators of obesity of people with metabolic syndrome]. *Problemy starenia i dolholetia* [Problems of aging and longevity], vol. 26, no. 1-2, pp. 158–168.
2. Hryhorov Yu.H., Semesko T.M., Syneok L.L., Romanenko M.S., Havalko Yu.V. (2016). Sravnitelnaia otsenka kharaktera pitannia ukraintsev pozhiloho i starcheskoho vozrasta (rezultaty mnoholetnikh issledovaniy) [Comparative assessment

of the nature of the nutrition of Ukrainians of the elderly and senile age (results of many years of research)]. *Problemy starenia y doholetia* [Problems of aging and longevity], vol. 25, no. 2, pp. 196–203.

3. Shulhai A.H., Saturskyi O.V., Saturska H.S., Panchyshyn N.Ya., Kollins D.M. (2022). Rol tsentriv hromadskoho zdorovia u vyrishenni problem kharchuvannia ta profilaktytsi rozladiv kharchovoi povedinky [The role of public health centers in solving nutrition and prevention of eating disorders]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorov'ia Ukrainy* [Bulletin of Social Hygiene and Health Organization of Ukraine], no. 1, pp. 5–10.

4. Food safety. The 3 Fives. Five Keys to Safer Food, Five Keys to a Healthy Diet, Five Keys to Appropriate Physical activity. Available at: http://www.who.int/foodsafety/consumer/3_fives_Beijing/en/index.html (accessed 20 June 2022).

5. Pro zatverdzhennia Norm fiziolohichnykh potreb naselennia Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rechovynakh i enerhii [On approval of the norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text> (accessed 17 June 2022).

6. Tarilka zdorovoho kharchuvannia [A healthy nutrition plate]. *Ministerstvo okhorony zdorov'ia Ukrainy* [Ministry of Health of Ukraine]. Available at: <https://moz.gov.ua/article/health/tarilka-zdorovogo-harchuvannja> (accessed 23 June 2022).

7. Prohnozna otsinka rivnia bidnosti v Ukraini u 2022 rotsi za troma stsensarii rozvytku sotsialno-ekonomichnykh protsesiv vnaslidok rosiisko-ukrainskoi viiny Analychna dopovid [The forecast assessment of poverty level in Ukraine in 2022 for three scenarios for the development of socio-economic processes as a result of the Russian-Ukrainian war analytical report]. *Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy* [Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Available at: <https://www.idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%20%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf> (accessed 23 June 2022).

Svitlana Poliakov, PhD, Leading Researcher, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies (Kyiv, Ukraine)

Yurii Kohatko, PhD, Senior Researcher, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies (Kyiv, Ukraine)

SPECIFICS OF NUTRITION OF THE ELDERLY IN UKRAINE: MAIN CHARACTERISTICS AND CHANGES AS A RESULT OF THE WAR

The article is devoted to the topical issues of assessing the nutrition of the elderly and the impact of the war in Ukraine on their consumption opportunities. The purpose of the article is to identify specific features, quantitative and qualitative characteristics of the nutrition of elderly people in Ukraine and to assess changes due to the impact of the war. The nutrition of the elderly in Ukraine has specific features determined by cultural traditions, national cuisine, the mentality of the population as a whole and of older age groups in particular. The diet of Ukrainians is characterized by excessive consumption of fats, and, as a result, high caloric content, insufficient consumption of proteins, vitamins and minerals. This negatively affects health and quality of life in general. In the conditions of war, it will be impossible for most pensioners to maintain the usual diet, and not to improve it too much. Therefore, the study of the quantitative and qualitative characteristics of the nutrition of the elderly and their changes due to the war is particularly relevant. When writing the article, general scientific and special methods of scientific research were used: dialectical, formal-logical, analysis and synthesis, method of analogies and scientific abstraction, observation, comparison, graphic. The consumption of food products by main groups was analyzed in terms of various types of pensioner households and the poor according to various poverty measurement criteria. It was determined that families with a double demo-economic load have the worst opportunities to ensure a balanced diet. The share and amount of food expenses of different types of pensioner families, by quintile groups, poor and non-poor households were calculated. It was found that the diet of the elderly is high-calorie and unbalanced in terms of protein, fat and carbohydrate content. It has been proven that in the households of pensioners there is a significant differentiation of the caloric content of the food ration and protein consumption depending on the level of well-being. A quintile distribution of households consuming less than 2000 kcal per person per day was constructed. It was concluded that low-calorie nutrition in pensioner households is caused mainly by the financial inability to maintain the usual diet. And only about every tenth pensioner household can be said that following a low-calorie diet can be considered the result of a conscious choice in favor of maintaining a healthy lifestyle. Based on the actual indicators of poverty among pensioner households and the poverty forecast for 2022, it was concluded that due to the war in Ukraine, the opportunities of elderly people to improve their diet have significantly decreased and will only worsen in the future. The impossibility of timely and full payment of pensions and social benefits will lead to the fact that the vast majority of elderly people in the zone of active hostilities and in the occupied territories will be left without means of livelihood, and therefore will find themselves actually on the verge of physiological survival.

Key words: nutrition, people of retirement age, the elderly, diet, the energy value of the diet, the balance of the diet.

Дата надходження до редакції: 12.07.2022 р.